У. С. Р. Р.
НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ
ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПРОЄКТ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

У. С. Р. Р.

НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

491 79 — 5

Укрголовліт № 1699. Зам. № 1271. Тираж 100.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ь.

Примітка 1. Апостроф (') в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *зя́вище* і *з'я́вище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *то́пнути* в словникові стоятиме перед *тьо́пнути,* а між ними будуть слова на **тр**..., **ту**..., **тю**..., **тя**...

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерело́, дзи́ґа,* стоять у словникові під літерою **д**.

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. Правопис окремих літер і знаків

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

О чи У

§ 1. У вимові часто ненаголошене **о** наближається до **у**, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією (походженням) слова, напр., *коліно*, *голубка*, *обід*, *тобі*, *мою*, *твою*, *чоловік*, *домовина*, *розуміє* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно вимовляються чисто, виразно, тому не важко й вияснити, **о** чи **у** треба в слові, коли можна підшукати іншу форму слова або інше слово того самого пня (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *боїться*, бо *бо́язно*, *голу́бка*, бо *гб.луб*, *розу́мний*, бо *ро́зум* і т. ін. Проте див. § 20_{37}.

Але коли не можна визначити, що треба—**о** чи **у**, таким способом, то слід брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *будя́к*, *ворушити*, *ма́рмур*, *ма́чуха*, *па́рубок*, *я́блуко*, *я́струб*, *зозу́ля*, *мордува́ти* й ін.

Е чи И

§ 2. Ненаголошене **е** в українській мові звичайно вимовляється невиразно, дуже наближаючись до **и**, як також і навпаки, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією слова, напр., *вели́кий*, *перелічити*, *берегти́*, *перед тим*, *несу́*, *мені́*, *держа́ти*, *учи́тель* і т. ін., як і *трима́ти*, *криве́*, *миле́нький*, *сине́нький*, *мине́ш* і т. ін.

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и**, знов же через наголос (див. § 1 Примітка): *вели́кий*, бо *ве́личь*, *ве́лико*, *несу́*, бо *не́сений*, *держа́ти*, бо *оде́ржати*, як і навпаки *трима́ти*, бо *отри́мати*, *криве́*, бо *кри́во* і т. ін.

Про такі випадки, як *уме́р* — *у.мира́ти* тощо, див. § 11_2.

Надійна ознака для визначення непевного **е** й те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и**, отже, *пра́ведний*, бо *пра́вда*, *бе́резень*, бо *бе́резня*, *ві́тер*, бо *ві́тру*, *мі́тел*, бо *мі́тла* і т. ін. (див. іще § 7_{2a}).

Слід також запам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., ***-ере-, -еле-:*** *бе́рег, бе́рест, се́лезень, ше́лест* і т. ін. (див. іще § $7_{2в}$), наростки **-есеньк-, -ечк-, -еньк-, -енк-, -еро, -тель, -ен-:** *чорне́сенький, ту́течки, се́меро, кру́чений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от *лева́да, лемі́ш, кише́ня, пиріг* тощо, треба звертатися до словника.

И чи І

§ **3.** 1. Звук **и** іноді змішується у вимові з звуком **і**, особливо після **г, к, х** та **ж, ч, ш, щ**, але писати треба за етимологією слова, напр., *ги́нути, кива́ти, ки́слий, хита́тися, жи́то, чима́ло, щи́ро* й ін., але *гі́ркий, кі́нь, тхі́р, жі́нка* і т. ін.

Примітка. Звук **і** після цих літер у середині слова звичайно буває пізнішого походження, себто з **о** або **е** (див. § 7). Про **и** чи **і** після цих літер у закінченнях див. відповідні §§ II розділу цієї книжки.

В окремих сумнівних випадках, як от *блаки́ть, зима́, письмо́* тощо, треба вдаватися до словника.

2. В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **і**: *Іва́н, іти́, іду́, ім'я́, іме́ння, Ілля́, інба́р, інжи́р, і́скра, і́стик, існува́ти, істо́та, і́стина, і́нший, і́ноді, і́нколи, і́ній, Ірод* і т. ін.

Ї чи І

§ **4.** Літеру **ї** пишемо тільки на початку слова або на початку складу (себто після голосної), коли треба означити звукосполучення **йі**: *ї́ду* (але *іду́*), *ї́де́ць, ї́дки́й, ї́жа, ї́жа́к, Ї́вга, ї́зда́, ї́здити, ї́ї́, ї́й, ї́сти, ї́хати, ї́х, Украї́на, украї́нізува́ти, твої́ми, мої́, трої́стий* і т. ін. (див. іще § 62_1 Увага).

Після голосних **і** ніколи не буває, лише **ї**, за винятком тільки таких сприросткованих слів, як: *поінформува́ти, преісторі́чний, переіна́кшити* і т. ін.

Після приголосних звуків ніколи не пишемо літери **ї**, хібащо з апострофом (*з'ї́зд* і т. ін.—див. § 6. Див. іще § 69).

Примітка. Таким чином літеру **і** пишемо і після м'яких приголосних, як от *ліз (лі́зу), тік (течу́), ніж* (сполучник), *у суді́, лі́вий, ті́ло, німи́й* і т. ін., і після нем'яких, як от *ліз (лоза́), тік (то́ку), ніж (ножа́), тверді́ (тверди́й), ла́стівка, сніп, столі́в* і т. ін. Див. іще §§ 36, 37.

ЙО чи ЬО

§ **5.** На означення звукового сполучення **й + о** пишемо **йо**, на означення м'якого приголосного **+ о** пишемо після приголосного **ьо.**

йо пишеться на початку слова або складу (себто після голосного): *його, йому, йо́лоп, чийо́го, завойо́ваний, гайо́к* і т. ін., а також і після приголосних, коли треба означити вимову: **приголосний + й + о**, як от *вйо-вйо, вйо́кати, розйо́йкатися,*

зйо́ржитися, Воробйо́в, Соловйо́в, серйо́зний, курйо́з, курйо́зний і т. ін.

Приклади до вживання **ьо**: *льох, льон, сьогóдні, всього, сьóмий, трьох, трьомá, цього, Лінькóв, Кореньóв, Кошельóв.*

я, ю, є, ї та апостроф (')

§ 6. Літери **я, ю, є** двозначні: на початку слова й складу (себто після голосних) вони визначають **й + а, й + у, й + е**, як от *я́ма, зна́ю, моє́* і т. ін., після приголосних же вони визначають пом'якшення тих приголосних + **а, у, е**: *ся́ду, лю́ди, си́не* й ін.

Але коли літери **я, ю, є**, як також і **ї**, стоячи після приголосних, вимовляються як на початку складу, себто як **йа, йу, йе, йі**, то між ними й тими приголосними ставимо апостроф ('). Це буває:

1. Після губних приголосних **(б, п, в, м, ф)**: *б'ю, б'є, б'ється, ба́б'ячий, жа́б'ячий, безхлі́б'я, голуб'я́та, п'ять, п'я́тниця, п'ятá, реп'я́х, пу́п'янок, п'я́ний, п'є, пов'яза́ти, в'я́зи, в'я́лий, в'юн, безголо́в'я, здоро́в'я, в'ється, м'яки́й, ті́м'я, пле́м'я, м'я́со, ім'я́, м'я́ло, рум'я́ний, соло́м'яний, на ті́м'ї, безрі́б'ї* і т. ін.

Без апострофа пишуться: *святи́й, свя́то, мертвя́к, цвях, дзвя́кати, дзвя́кнути, різдвя́ний, моркв'яний, медвя́ний, голтвя́нський, тьмя́ний* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний **й**, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться як і в тому слові без приростка: *в'яза́ти — зв'язо́к, зв'яза́ти, розв'я́зувати, обв'я́зувати, під-в'я́зувати, зв'яли́ти, обп'ялáся, сп'яні́ти, сп'яні́лий, розм'якши́ти* і т. ін.

Примітка 1. У живій вимові замість *зв'яза́ти, розв'яза́ти, підв'яза́ти* й под. вивідних слів від *в'яза́ти* звичайно чути *з'яза́ти, роз'яза́ти* (= *зйаза́ти, розйаза́ти*) і т. ін.

Примітка 2. Не вважаючи на дуже поширену по народніх говорах вимову: мнясо, мнята, здоровля, деревляний і т. ін., писати ці слова треба тільки з апострофом: *м'я́со, здоро́в'я* і т. ін. (див. вище).

Щождо *л* у 3 ос. множ. дієслів як *спля́ть, ло́влять, ло́млять* тощо, то див. § 49_1 Увага 4.

Примітка 3. У запозичених словах німецьке **ü** й французьке **u** після губних передаємо без апострофа: *Вюртемберґ, Мюллер, Бельвю, бюро́, бюджéт* і т. ін. (див. §§ 67 та 68).

2. У деяких словах після **р**: *пі́р'я, бур'я́н, підгі́р'я, подві́р'я, зневі́р'я, ма́тір'ю, по підгі́р'ю, у зневі́р'ї* і т. ін. (де чути інакшу вимову, ніж у таких словах, як *ряби́й, довіря́ти, рясни́й* тощо), а також у таких чужих словах, як *кур'є́р, кар'є́ра* і т. ін.—див. § 68.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'я́н, слух'я́ний* (звичайніше *слухня́ний*).

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, є, ю, ї**: *з'яви́тися, роз'ясни́ти, без'язи́кий, з'я́вище* (пор. *зя́вище*, що відповідає рос. «хайло»), *з'є́днаний, об'єдна́ти, під'ю́джувати, з'ї́хати, під'ї́хати, в'ї́хати, від'ї́хати, з'ї́сти* і т. ін. (див. § 19_6).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'є́кт, суб'є́кт* і т. ін. Пор. § 68.

ЧЕРГУВАННЯ Й ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

§ 7. Чергування звука **і** з звуком **о** або **е** в укр. мові є таке явище, що його не можна усвідомити в усіх подробицях без знання історії мови. Істота цього звукового закону чергування **і — о, і — е** полягає в тім, що праслов'янське **о** й **е** в українській мові перейшли в **і**, коли в сусідньому дальшому складі колись були глухі звуки (**ъ** та **ь**), що потім зникли, або звук **і** (**н**), що скоротився в **й**. Але в нашій мові єсть **о** й **е** і не праслов'янські, а пізніші, і вони звичайно не підлягають законові чергування. Крім того, в українській мові є ряд таких випадків, коли **і** з'являється на місці **о** й **е** не в згоді з законом чергування, а з аналогії, або й навпаки — **о, е** залишаються тоді, коли треба б ждати замість них **і** *). Отже, не знаючи добре живої мови або маючи сумнів до окремого слова, тільки з словника можна довідатись, **о** (**е**) чи **і** треба вживати в якомусь слові чи формі слова.

Та все ж для практичних потреб можна подати ряд указівок щодо цього явища української мови.

Закон чергування О — І, Е — І і приклади

1. Як уже зауважено, **і** з'являється з старого **о** або **е** тоді, коли в суміжному складі зник глухий звук (**ъ** або **ь**), або колишнє **н** скоротилося в **й**, отже **і** буде в закритому складі, у відкритому ж **о** й **е** залишаються: *сніп — снопа́, піч — пе́чі, гній — гно́ю* (старі: **снопъ — снопа, пєчь — пєчи, гнои — гною**).

Примітка. Таким чином, як бачимо, «закритість» і «відкритість» складу для цього явища визначається тим, був глухий звук, чи не було його далі, напр., у слові *розби́ти* маємо *роз* (а не різ), тому що після **з** глухого не було, але *різно*, бо й у минулому після **з** був **ь** (**розьно**). Так само маємо *міст — моста* (**мостъ — моста**) і т. ін.

---

*) А до всього цього треба ще додати, що в укр. мові є **і** й зовсім іншого походження (з **ѣ**): воно зовсім не чергується з іншими звуками, напр., *сніг — снігу* й ін..

Таке правильне чергування **о — і**, **е — і**, або правильне походження **і** з стар. **о**, **е**, між іншим, ми маємо в ось-яких розрядах слів і форм:

а) *ніс — нóса, віл — волá, дім — дóму, кіл — колá, ніж — ножá, кінь — коня́, біль — бóлю, ніч — нóчі, лій — лóю, ви́гін — ви́гону, зáхід — зáходу, у́стрій — у́строю, ви́твір — ви́твору, гість — гóстя, гу́ркіт — гу́ркоту, кукíль — куколю́, дрізд — дроздá, кір — кóру, сік — сóку, стóгін — стóгону, ячмíнь — ячмéню, кáмінь — кáменя, папíр — папéру, пóпіл — пóпелу, óсінь — óсени, лéбідь — лéбедя, лемíш — лемешá* і баг. ін.; також *паслíн — пасльóну, кóлір — кóльору, лід — льóду, сім — сьóмий* (але *семи́*);

б) *рáдість — рáдости, вáртість — вáртости...* (з наростком **-ість** завжди так);

в) *вíльний* (порів. *вóля*), *рíдний* (пор. *роди́на*), *гіркúй, божевíльний, дрібни́й, згíдний, слобідськúй, сíльськúй, рíвний, дорíдний, пíзній, кінчáти, гілчáстий, кісни́к, маківни́к, будівни́к, керівни́к, колісни́к, робітни́к, робітни́ця, спідни́ця, дійни́ця, кíнчик, кíрчик, гірчи́ця, гірчáк, рівчáк* та ін. (у цих словах **і** буде при всіх відмінах, бо склад завжди закритий);

г) У словах, що мають окрім кореня ще й наросток, **о**, **е** в закритому складі звичайно замінюються на **і**, коли за цим складом іде наросток з випадним **о** або **е**, напр., наросток **-(о)к**, **-(е)ць**, **-(е)нь** в іменниках чоловічого роду, **-ка** (в родов. множ. **-ок**), **-на**, **-ня** (в родов. множ. **-ен**, **-ень**) в іменниках жіночого р., **-ко**, **-це** (в родов. множ. **-ок**, **-ець**) в іменниках ніякого роду:

а) кілкá, на гвіздку́, за місткóм, стіжки́, кінця́, червíнці, дзвінки́, гребінцéм, корінцíв, на рíвні і т. ін.

б) нíжка, кíска, гíрка, жíнка, рíвня, двíйня, тíтка, щíтка і т. ін.

в) вíчко (пор. *óко*), *плічкó, слівцé, кільцé, колісцé, війцé* і т. ін.

ґ) *зíлля, кíлля, обíддя, кісся́, гілля́, подвíр'я, межи́гір'я, піднíжжя, перенíсся* і т. ін., але в іменниках ніякого роду на **-ння** від дієприкметників на **-ений** (див § 52_3 Увага) і звичайно буває лише під наголосом, а без наголосу **-ення**: *ходíння, носíння, плетíння* і т. ін., але *збíльшення, змéншення, завéршення, поя́снення* і т. ін.;

д) *сі́ллю, ні́ччю, ро́зкішшю, злі́стю, ра́дістю, пе́вністю* і т. ін. (обов'язково так, коли тільки в назовн. відм. **і**);

е) *ніг* (родов. множ.) — *нога́, гір — гора́, кіз — коза́, бджіл — бджола́, кіс — коса́, піл — пола́, підкі́в — підко́ва, топі́ль — топо́ля, підві́д — підво́да, робі́т — робо́та, панчі́х — панчо́ха, я́гід — я́года, осі́б — осо́ба, слів — сло́во, колі́с — ко́лесо, сіл — село́, пліч — плече́, кіл — ко́ло, реші́т — ре́шето* і т. ін., але *вод* (від *вода́*), *рож* (від *ро́жа*), *проб, перепо́н, устано́в, постано́в, чесно́т, істо́т, пече́р, потре́б* і деякі інші (це **о** й **е** замість **і** в род. множ. буває, головним чином, у тих словах, що від них немає зменшених слів, де так само повинно було б стояти **і**, пор.: *нога́ — ні́жка — ніг*, але *вода́ — вод*);

є) *мі́гши, міг* (дієсл. минулого часу, але *могла́, моглú, могтú*), *ріс* (але *росла́, росло́, рослú, ростú*), *вів* (але *вела́* . . .), *пік* (але *пектú* . . .), *уті́к* (але *утекла́, утектú* . . .), *ніс* (але *несла́* . . .), *плів* (але *плелú* . . .), *замі́в* (але *замела́* . . .) та ін., а з аналогії й *ліг* (хоч *лягла́, лягли́, лягтú*), *запрі́г* (хоч *запрягтú* . . .). Але *мо́к, уто́п*.

Примітка. Такого ж походження **і** з **о** або **е** і в закінченнях:

1) родового множини іменників чоловіч. роду (спорадично ніякого та жіноч.): *братів, синів, ковалів* і т. ін.;

2) давальн.-місц. однини прикметників (займенників) жіночого роду: *старшій сестрі, по всій українській землі* і т. ін.;

3) місц. однини прикметників (займенників) чолов. й ніякого роду: *у зеленім лісі* і т. ін.

О і Е, що не переходять в І, та прикл.

2. **о** й **е** нового походження (тобто не праслов'янські), як уже сказано, в закритих складах не переходять в **і**. Таких **о** й **е** кілька розрядів:

а) Коли вони бувають випадні (такі **о** й **е** вийшли з глухих **ъ** і **ь**), напр.:

а) сон (сну), пісо́к (піску́), сніжо́к (сніжку́), день (дня), хло́пець (хло́пця) і т. ін.

Примітка. Таке **о** й **е** іноді зберігається й у відкритому складі: *на ло́бі, лобú, ротú, мо́ху, те́стя, дощу́, мудреця́, гостеця́, вітреця́* (але *вітере́ць — вітерця́*) й ін.

б) книжок (родов. множ. — пор. *кни́жка*), *дочок (дочка́), ове́ць (вівця́), ві́кон (вікно́), буков (бу́ква), тиков (ти́ква), церко́в (це́рква)*, також *версто́в, ночов, рихов, шахов* і т. ін.;

в) *роздéр (роздéрла, роздéрти,* пор. *дрáти), вúтер (тру), запéр (пру), умéр (мру)* й ін.

б) У групах **-ор-**, **-ов-**, **-ер-** між приголосними: *торг (тóргу), горб (горбá), вовк (вóвка), шовк (шóвку), смерть (смéрти)* і т. ін.*).

в) У групах **-оро-**, **-ере-**, **-оло-** (так званий повноголос; у старо-болгарській мові їм відповідають сполучення **-ра-**, **-рѣ**, **-ла-**, **-лѣ-**): *горóх, морóз, вóрог, вóрон, сóром, порóн, поворóт (вúворот, нáворот...), пóдорож, гóлод, хóлод, сóлод, жóлоб, околóт, стóрож, молóтник, вóлос, кóлос, бéрег, чéреп, очерéт, вéред, перéд, серед, через* і т. ін., а так само *морóзний, безсорóмний, поворóтний, подорóжній, голóдний, необерéжний, безберéжний, посерéдній* і т. ін.

Але виняткове: *порíг, смóрід, морíг, оборíг.*

г) В запозиченнях з інших мов, як от із ст.-слов'ян.: *закóн, нарóд* (але й *нáрід*), *бóг* та ін., з російськ.: *погрóм*, з польськ.: *словни́к*, з неслов'ян. мов: *том, агроном, президéнт* і т. ін.; також у словах літературного походження, як *діловóд, основни́й* (але народнє *оснíвний*), *дієйменник* тощо.

3. Але правила, накреслені під 1 і 2, іноді порушуються, а саме — з аналогії до слів, де маємо **і** з старого **о** й **е** в закритому складі, в деяких розрядах слів доволі послідовно маємо **і** й у складах відкритих, при тім аналогії підлягають і групи **-оро-**, **-ере-**, **-оло-**: **І замість О і Е з аналогії**

а) Під впливом таких форм, як *кíлка, кíлкóм* (див. 1г*а*), виникли й установилися форми: *кíлóк, гвíздóк, стíжóк, дзвінóк, рíжóк, снíпóк, мíстóк, вíзóк, дíмóк, тíчóк, знáдíбок, дорíбок, відробíток, очíпок, прúпíчок, зáпíчок, камінéць, ремінéць, обідéць, кінéць, гребінéць, стілéць, олівéць, удівéць, червíнець, покрívець, нíготь, лíкоть, кíготь, кíпоть* і т. ін., а далі й такі, як *кíлóчок, гвíздóчок* і т. ін.

Також із наростком **-івець**: *хáрківець, кúївець, чернíгівець, кáнівець, петлю́рівець, фахівéць, верхівéць, сирівéць* та ін.

Але й з **о**: *гонéць — гíнця́, боéць — бíйця́, корéць — кíрця́, творéць — твóрця́, чудотвóрець — чудотвóрця, попóк — попкá, котóк — коткá, носóк — носкá, отéць — отця́* (і *вíтця́*); на **-óвець** (з наголосом на **о**) здебільшого так: *урядóвець, угодóвець, службóвець, народóвець* та ін. (переважно нові слова).

*) Ці **о** й **е** теж вийшли з старих **ъ, ь,** але в цих групах вони не випадають у відкритому складі.

б) Під впливом таких форм, як *ніжка, ніжки* . . . (див. 1г**б**), виникли й установились форми з **і** в родов. множ.: *ніжок, гірок, жінок* і т. ін.; також *писарівен (писарівна), королівен, бондарівен* і т. ін., а далі й такі, як *ніженька, гіронька, гірочка, перепілочка* і т. ін.

в) Під впливом таких форм, як *гір, гірка, гіронька, слів, слівце* . . . (див. 1е, 1г**б**, 1г**в**, 3б), виникли й установились форми з **і** замість **-оро-**, **-ере-**, **-оло-**: *доріг* (родов. множ.), *доріжка, доріжечка, борід, борідка, борідонька, сторін* . . . , *борін* . . . , *корів* . . . , *сковорід* . . . , *голів* . . . , *черід* . . . , *воріт, воріття, воріточка, долі́т* . . . і деякі ін., а також зрідка *запоріжець — запоріжця* (звичайніше *запорожець — запорожця**).

Але завжди: *колод (колодка, колодочка), сорок, огорож, морок, корон* (від них немає й зменшених форм із **і**).

г) Під впливом таких форм, як *перенісся, підніжжя* . . . (див. 1ґ), виникли й такі форми, як *роздоріжжя, подоріжжя, підділля, підвіття, Запоріжжя*, хоч *побережжя, надбережжя, Лівобережжя, Правобережжя, полотня, воротня*.

ґ) Під впливом таких форм, як *переміг, приніс* (див. 1е), з'явилися й форми: *виволік* (але *виволокла, виволокти* . . .), *зберіг (зберегти* . . .), *стеріг (стерегти* . . .), але коли дієслово кінчається на **-в**, то **о** не переходить в **і**: *попоров, боров* . . .

О з Е після ж, ч, ш, щ, дж, й

§ 8. **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й** в укр. мові (як і в інших слов'янських) являється не споконвічним: воно з'явилось у певних умовах з старого **е** (або **ь**).

Як правило, **е** після **ж, ч, ш, щ, дж, й** в українській мові залишається перед пом'якшеними складами або пом'якшеними приголосними, а також перед складами з **е** й **и**, що походить з старого **н**; перед складами ж із **а, о, у** та **и** з старого **ъı**, а також перед твердими приголосними буде **о**: *вчора, вечора, вечором, вечорі*, але *вечеря, женатий, жена*, але *женити* (пор. рос. «женить»), *чотири*, але *четвертий, четвер, чорний*, але *чернець, черниця, пшоно*, але *пшениця, шостий*, але *шести, дубочок, гайок, острішок* і т. ін, але *учень, сажень, окраєць* і т. ін, *книжок, бочок (бочка), копійок* і т. ін, але *вишень, стаєнь* і т. ін., *чоловік, щока, бджола, жорстокий, холо, жорства, чота* і т. ін., але *жерсть, чепіга, щетина* і т. ін.

---

*) Під цим же впливом з'явились і форми: *сліз, слізка, слізонька, бліх, блішка, брів, брівка, брівонька* (на місці **ъ** і **ь**).

Проте частенько знаходимо **о** або **е** після цих приголосних і не в згоді з правилом (як наслідок різних аналогій), напр., завжди в дієприкметниках: *кру́чений, озбро́єний* і т. ін. (пор. *ухва́лений* і т. ін.), *бі́льшости, в бі́льшості, сві́жости, пеку́чости* і т. ін. (пор. *пе́вности . . .*), *на щоці́, бджолі́, по ве́чорі* і т. ін., а також в окремих словах, як от *чепурни́й, ще́дрий, щеза́ти,* тощо (про такі слова див. у словничку). Див. іще § $20_{4,14}$.

А з О

§ **9.** В деяких словах старе **о**, головним чином перед постійно наголошеним **а**, здавна перейшло в **а** (хоч і не по всіх говірках): *бага́тий (бага́то, бага́цько, бага́тство,* а далі й *багати́р . . .), гаря́чий (гаря́чка,* пор. *гори́ти), гара́зд, кажа́н, кача́н, кала́ч (кала́чики), хазя́їн, халя́ва, чаба́н, ганча́р, калата́ти, калата́ло, манасти́р, палама́р, шарава́ри, каламу́тний, шкаралу́па, шкаралу́ща.*

Але: *пога́ний, ногави́ці, коря́вий.*

У — В, І — Й

§ **10.** 1. На початку слова ненаголошене **у** в укр. мові чергується з звуком **в**: *учи́тель — вчи́тель, уже́ — вже* і т. ін. Так само старе **в** на початку слова перед приголосним, навпаки, може переходити в **у**: *вдова́ — удова́, вчо́ра — учо́ра* і т. ін. Таким чином **у** й **в** у цій позиції ніби змішалися, підлягаючи тому самому чергуванню. У початку фрази слова з таким **у — в** писати можна і з **у** і з **в**: *Учора . . .* і *Вчора . . .*, одначе частіше пишуть **у**. В середині ж речення такі слова звичайно вживають з **у**, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з **в**, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш учитель, наша вчителька, він удівець, вона вдова* і т. ін. Але це правило не має сили, коли поміж такими словами є розділовий знак або павза, як також і в віршах.

Правило чергування **в — у** звичайно не пристосовується до чужих слів: *Вру́бель, Вро́на, Устря́лов, Угорщина, Ура́л, університе́т* і т. ін. Також звичайно *Украї́на.*

Крім того, деякі слова вживаються взагалі тільки з **в**, або тільки з **у**, як от, напр.: *вправа* (=exercitatio), *управа* (=administratio), *вда́ча* (характер), *уря́д* (іменн.), *вла́да, вплив* тощо.

Примітка 1. Як наслідок змішування початкових **в** й **у**, в укр. мові не розрізняються значінням прийменники **в** й **у**: *у дівчини чорні брови* і *в дівчини чорні брови, у люди вийшов* і *в люди вийшов, був у хаті, були в Одесі* і т. ін. З тією ж метою уникати збігу голосних чи приголосних зрідка вживають і **ув, уві.**

Примітка 2. Щодо приголосного **в** перед **у**, то воно буває майже виключно перед корінним (а не приростковим) і переважно наголошеним **у**, напр., *ву́лиця,*

вус, вуж, вýзько (вузький), вýлик, вýзол, вýгілля, вýдка, вýхо, вустá, вуздéчка (але обов'язково: *ýрвище, ýсміх, ýстрій, ýтиски, ýзбіч* і т. ін., де **у** з приростка).

Іноді таке **в** може бути й перед **о**: *по вогóнь*.

2. Так само й початкове ненаголошене **і** в деяких (головним чином народніх) словах чергується з **й** в тих же умовах, що й **у** (див. 1): ***Іван*** — *на* ***Йвана***, *іду* — *не* ***йду***, *він і я* — *вона* ***й*** *він* і т. ін.

Примітка. В подібних же умовах у деяких словах у початку з'являється і: *вода ллє — дощ іллє, така мла — тут імла, вони рвали — він ірве* і т. ін. Прийменники ***із — з*** (як і прирости) не розрізняються значінням: *брат із братом — сестра з братом, вийшов із хати — вийшли з хати* і т. ін.

Чергування голосних у дієсловах: А — О

§ 11. В деяких групах дієслів зберігається старе (праслов'янське) чергування голосних:

1. **а** (в формах наворотних) з **о** (в формах протяжних): *ганя́ти — гоні́ти, змага́ти, помага́ти, знемага́ти, вимага́ти* і т. ін. — *мо́гти́, змо́гти́, помо́гти́, знемо́гтіся* і т. ін., *кача́ти — ко́ті́ти, лама́ти — ло́мі́ти, скака́ти — ско́чи́ти, хапа́ти — схопи́ти, мача́ти — мочи́ти.*

Але *вимовля́ти, мовля́ти* і т. ін., *потопа́ти, мота́ти, догоря́ти, прощ́ати, умоча́ти, вклоня́тися* і виведені від них слова.

И — Е випадне

2. **и** з випадним **е**: *вибира́ти, набира́ти, забира́ти* і т. ін. (теп. час *вибира́ю, забира́ю, набира́ю* і т. ін.) — *ви́брати, забра́ти, набра́ти (ви́беру, заберу́, наберу́* і т. ін.), *умира́ти, обмира́ти, запира́ти, припира́ти*, як і *стира́ти, видира́ти, пожира́ти, вижина́ти, проклина́ти, напина́ти, вистила́ти, розтина́ти,* (але *зніма́ти, піднíма́ти, віднíма́ти* і т. ін., хоч замість останніх краще вживати форм: *здійма́ти, підійма́ти* і т. ін.).

І — Е

3. **і** з **е**: *вигрі́ба́ти (гребти́), заплі́та́ти (плести́), ті́ка́ти (текти́), замі́та́ти (мести́), випі́ка́ти (пекти́), чіпля́ти* і *чіпа́ти (причепи́ти), нарі́ка́ти (наректи́), прищі́па́ти (щепи́ти), лі́та́ти (лети́ти), застіба́ти (застебну́ти), викорі́ня́ти (ви́корени́ти).*

З аналогії і в словах *застері́га́ти (застерегти́), оберíга́ти (оберегти́), спостері́га́ти, перестері́га́ти* і т. ін., а так само і в словах *виволі́ка́ти* (де **і** чергується з **о**: *ви́волокти*) і *стрі́ля́ти, розстрі́лювати* (але *стре́лити, ви́стрелити* і *стре́льнути* поруч *стрі́ли́ти, ви́стрі́лити, стрільну́ти*).

З наростком **-ува-**, коли наголос на корені: *набрі́хувати (бреха́ти), вичі́сувати, зачі́сувати, перечі́сувати (часа́ти), зати́сувати (теса́ти), вишіпту́вати (шепта́ти), очі́кувати (чека́ти), прищіпля́вати, вищіпля́вати (щепи́ти), перечіпля́вати (перечепи́ти), підпері́зуватися (підпереза́тися), викорі́нювати (ви́коренити).*

Так само (з аналогії) і в слові *виполі́скувати (ви́полоскати)*, але *вивéрчувати, завéрчувати (вертíти), вивéршувати, завéршувати, перевéршувати (вершúти), засмéрджуватися (смердíти).* Без наголосу: *потребува́ти.*

ри, ли

§ 12. Сполучення **р** та **л** із глухими (**ъ, ь**) між приголосними у відкритих складах в українській мові перейшли в **ри, ли**, і в словах, де ці сполучення знаходяться в постійно відкритих складах, треба й писати послідовно **ри, ли**. Це такі слова: *блищáти (блúскавка, блискавúця* і т. ін.), *глитáти (глитáй...), грúмати, гримíти, дрúґати, стримíти, дрижáти (дрижакúй, здригнýтись...), кривáвий (закривáвитись), кришúти (крúхта, крúшка), стрúжень, тривáти, стривáти* (але *стрівáти* = *зустрічáти*), *тривóга (тривóжитися), тримáти, христúтись (нехрúщéний), чорнобрúвий (чорнобрúвка).*

Але *кров* (також *крóви...*), *крівця́, крівля́, хрест (хрестá...), брова́, хребе́т.*

ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (правопис Ь)

Коли Ь пишеться взагалі

§ 13. Знаком **ь** значимо м'якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, з, ц, дз, р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним твердим, напр., *кінь* (пор. *кін*), *стань* (пор. *стан*), *гудзь* (пор. *будз*), *бáтько* (пор. *тáтко*), *рéдька* (пор. *грýдка*), *Онúська* (пор. *Парáска*), *Гáлька* (пор. *гáлка*), *безпáлько* (пор. *пáлко*), *письмó* (пор. *пáсмо*), *нянька* (пор. *стíнка*) і т. ін., подруге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр., *тьóпав* (пор. *тóпав*), *сьóмий, дьóготь, тръох* і т. ін. (див. § 5) і потретє в чужих словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц** перед йотованими голосними, як, напр., *рельъ́ф, барельъ́ф, Тьер, мільйóн* і т. ін. (див. § 69).

Окрема **ь** пишеться:

-ський, -ську, -ські і ін.

§ 14. 1. У закінченнях **-ський, -цький, -зький (-ськість, -цькість, -зькість, -цькізм...), -ську** та в зменшених наростках **-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *селя́нський, пéський, стрілéцький, отéцький, запорíзький,*

близькúй, низькúй, вузькúй, грузькúй, слизькúй, блúзькість, видбвисько, козáченько, рýченька і т. ін. Так само: *тáменьки, тýтеньки* і т. ін.

Лише в окремих словах **ь** не пишеться в групах **-зкий, -ский** (тут і вимова інша): *боязкúй, баскúй, різкúй, дерзкúй, в'язкúй, жáско.*

Правопис Ь після Л

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **л**) майже в усіх українських словах, за винятком групи **лк (лч, лц)** і **лн** (див. § 15₅ та Увагу 1 і 2):

а) *гультя́й, гольтіпáка, сíльськúй, комсомóльський, пóльський, ковáльський, рибáльський* і т. ін.;

б) *пáльця, пáльцем, пáльці..., кíльцé, весéльце, барúльця, бíльня, цегéльню, їдáльня, Львів* і т. ін. (але *зíлля, весíлля...*);

в) *невíльник, мéльник, невíльниця, пáльчик, ковальчýк, бувáльщина, бíльший, недбáльство, учúтельство, ковáльство, вíльний, настíльний, загáльний, пíльно, щíльно, нагáльно* і т. ін.

Ь в родов. множини

3. У закінченнях іменників жін. р. в родов. відм. множ. м'якої групи: *пісень, вишень, сотень, кухонь, друкарень, їдалень, Лубéнь* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15₂).

Ь після Ц

4. Після **ц** в кінці слів: *стрілéць, хлóпець, зáєць, кíлець (кільцé), лисúць, робітнúць* і т. ін. (про **ц** без **ь** в запозичених словах див. § 23₁,₃).

Ь в дієсловах

5. В дієсловах наказового й дійсного способу: *принóсь, кúньте, трáтьте, не сéрдься, винóсься, спить* (він), *берýть, берýться* і т. ін. (див. §§ 50 і 49. Див. іще § 15₅ Увага 1 й 2).

Знак **ь** не пишеться:

Коли Ь не пишеться

§ 15. 1. Ніколи після губних **(б, в, м, п, ф)** та шелесних **(ж, ч, ш, щ, дж)**: *гóлуб, степ, сип, сім, кров, крóв'ю, сім'я́, стáвте, ніж, піч, нéхворощ, ріж, ідéш, берéшся, бáчте* і т. ін. Але див. § 82₉.

2. Після **р** в кінці складу: *звір, пúсар, кір, лíкар, школя́р, поводúр, тепéр, зір* (род. мн. від *зоря́*), *не вір, гіркúй, Хáрків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14₂) і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, і, ь**: *слíд* (вимовл. сьлід), *світ, сміх, цвіт, святúй, кість, на мúслі, сóнця, вікóнця, кóристю, пíзнє, молодця́, кубáнський, український, кíнський* і т. ін., а так само поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от: *життя́, безлáддя, волóсся, камíння, весíлля, мíддю, сíллю, лле́ться, лля́ти, Ілля́* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж** та наростком **-ство**: *ме́нший, то́нший, кі́нчик, кінча́ти, кінча́стий, віншува́ти, хору́нжий, па́нщина, селя́нство* і т. ін., але див. 5 Увага 1.

5. У наростках **-ално, -илно**: *де́ржално, істичи́лно* і т. ін (див. § 20_1).

Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *горі́лка — горілча́ний, спі́лка — спілча́нин, спілча́нський* (пор. *спі́льний* і т. ін.), *Ната́лка — Ната́лчин, га́лка — галченя́, риба́лка — риба́лчик, риба́лчин, риба́лчити, риба́лченко* (пор. *риба́льня, риба́льство*) і т. ін., але *Га́лька — Га́льчин, Гальченко, бари́льце — барильчи́на* і т. ін. **ЛЧ — ЛЬЧ і т. ін.**

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий** так само й після інших приголосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли і в іменниках його немає: *до́нька — до́ньчин, ді́дько — ді́дьчий, Ре́дька — Ре́дьчин, Ва́ська — Ва́сьчин, Ку́зька — Ку́зьчин, ки́цька — ки́цьчин* і т. ін., але *Коло́дка — Коло́дчин, Моту́зка — Моту́зчин* і т. ін.

Але *цвірі́нькати — цвірінча́ти* і т. ін.

Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці*, але *га́лка — га́лці, ре́дька — ре́дьці*, але *гру́дка — гру́дці, Ганну́ська — Ганну́сьці*, але *гу́ска - гу́сці, сторі́нка — сторі́нці*, але *сторі́нонька — сторі́ноньці, письмо́ — на письмі́*, але *па́смо — у па́смі, ки́цька — ки́цьці* і т. ін. **ЛЦ — ЛЬЦ і т. ін.**

Увага 3. Перед наростком **-ченко, -чук...** після приголосних (тільки не **л** — див. Увагу 1) **ь** звичайно не пишеться: *ба́тько — безба́тченко, Радченко, Радчук* (від *Радько́*), *Федченко* (від *Федько́*), *Сенченко* (від *Сенько́*) і т. ін. Про такі ж, як *Фещенко* (від *Фе́ська*), *Ващенко* (від *Ва́ська*), див. § 16_1 Увага. **-ТЧЕНКО і т. ін.**

Увага 4. Щодо живої вимови правописного **ль**, то воно далеко не скрізь буває м'яким. Так, перед твердими зубними (особливо перед **н, с** і **ц**) та перед шелесними (**ж, ч, ш, щ**) **ль** завсіди вимовляється як «середнє **л**», а не м'яке (тобто так, як і перед **е, и**), напр., правописне *си́льний, щі́льно* і т. ін. вимовляються цілком так, як і *істичи́лно, пу́жално* і т. ін. **Вимова ЛЬ**

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, іноді так чи інак змінюються. Часом ці зміни відбиваються й на письмі, іноді ж тільки в вимові.

Зміни приголосних перед ч

1. Перед **ч** у вимові й на письмі змінюються:

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́рок — туре́цький — Туре́ччина, коза́ччина, гайдама́ччина, чума́ччина, ні́мець — неме́цький — Неме́ччина, Хмельниччина, кріпа́ччина* і т. ін.;

б) **х, с** на **ш** (пишемо **щ**): *воло́х — воло́ський — Воло́щина, Русь — ру́ський**) *— ру́щина, ру́щити, ко́лесо — коліща́, пісо́к — піщи́на, піщуга, піща́ний, ліс — ліщи́на, Полісся — поліщу́к, ми́ска — мищи́на, ща́стя, щасли́вий, нащадок* і т. ін.;

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́га* (село) *— водола́зький — Водолажченко, показа́ти — пока́жчик, бря́зкати — бряжча́ти, дзи́зкати — дзижча́ти*, але див. § 15 Увага 1.

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *Шведчина, бра́тчик, квітча́стий, тітчин, невістчин, тчу (тка́ти)* і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко, чук . . . сь** і **зь** змінюються так, як і **с, з**: *Ва́ська — Ващенко, Ва́щин, Оні́ська — Оніщенко, Оніщук, Кузько́ — Кужченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радько́ — Радченко* і т. ін. див. § 15 Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска — Пара́чин, Ва́ська — Ва́сьчин* і т. ін., див. § 15 Увага 1.

Зміна приголосних перед -ство,-ський

2. Перед наростками **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) **к, ч, ць** + **-ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**, напр.: *коза́к — коза́цтво, коза́цький, грек — гре́цький, ткач — тка́цтво, тка́цький, молоде́ць — молоде́цтво, молоде́цький, Га́дяче — Га́дяцький, Га́лич — Га́лицький, Прилу́ка — Прилу́цький, Кролеве́ць — Кролеве́цький* і т. ін.;

б) **х, ш, с** + **-ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський**, напр.: *птах — пта́ство, воло́х — воло́ський, чех — че́ський,*

---

*) А *росі́йський* від *Росі́я*.

това́рищ — товари́ський, наш — на́ський, ру́ський, пе́рський, поли́ський, пі́для́ський (від *Пі́для́шшя*), *лях — ля́ський* і т. ін.

в) **г, ж, з** + **-ство, -ський**, зливаються в **-зтво, -зький**, напр.: *уббгий — уббзтво, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, порбги — запори́зький, Пари́ж — пари́зький, киргиз — киргизький, Кавка́з — кавка́зький, франц(у)з — франц(у)зький.*

У рідко вживаних чужоземних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *Цю́ріхський, адéхський, ша́хський.*

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *бра́тство, бра́тський, сири́тство, сири́тський, студе́нтський, інтенда́нтський, президе́нтський, аге́нтство, інтеліге́нтський, маркси́стський, фаши́стський, людський, городськи́й, шве́дський, ба́бський* і т. ін.

Про **ь** у таких, як *село́ — си́льськи́й, кінь — кінський* і т. ін., див. §§ 14_2 та 15_3.

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до пня додається наросток **-ший** (**-ше, -ша**), то **з** + **ший** змінюється в **-жчий**, а **с** + **ший** у **-щий**: *низьки́й — ни́жчий, вузьки́й — ву́жчий, кра́сний — кра́щий, висо́кий — ви́щий* і т. ін. **2-й ступінь прикметн.**

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *соло́дший, шви́дший, коро́тший, то́нший, м'я́кший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *ву́жчати, кра́щати, м'я́кшати, бага́тшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із пнями 2 ступ. прикметн.: *збі́льшення (збільши́ти), погі́ршення (погірши́ти), зме́ншення (зменши́ти), пом'я́кшення (пом'якши́ти)* і т. ін., але *подо́вження (подо́вжити), скоро́чення (скороти́ти), погли́блення (поглиби́ти), здешеве́лення (здешеви́ти)* і т. ін.

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: *безпе́чний (безпе́ка), сагайда́чний (сагайда́к), вдя́чний, зру́чний, ві́чний, наба́чний, пшени́чний, безконе́чний, мі́сячний, помічни́к, помічни́й, я́чний, око́лі́чний* (від *око́лиця*) і т. ін. **ЧН — ШН**

Але: *рушни́к, рушни́ця, мірошник, со́ялшник, ячмінь, серде́шний*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вра́нці — вра́нішній, торі́шній (торішня́к), туте́шній*, (як *коли́шній, окола́шній, тамте́шній* і т. ін.) — див. § 37_2.

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** у вимові змінюються, але на письмі зберігаються: *запоро́жець — запоро́жці, кні́жці, ді́жці,* **ж, ч, ш, т перед ц**

дочка́ — дочці́, у соро́чці, ю́шка — ю́шці, кві́тка — кві́тці, бра́тця, отця́, пелю́стці, долі́тце́ і т. ін.

Щодо правопису таких, як *редьці — грудці, Гальці — галці* і т. ін., то див. § 15 Увага 2.

-жся, -чся, -шся, -ться в дієсловах

6. У дієсловах частка **-ся** хоч і впливає на вимову попередніх **ж, ч, ш, щ** і **ть**, але на письмі вони зберігаються: *маж — ма́жся, моро́ч — моро́чся, морщ — мо́рщся, руш — ру́шся, бере́ш — бере́шся, спить — спи́ться, беру́ть — беру́ться* і т. ін.

Глухі перед дзвінкими й дзвінкі перед глухими

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінкими на письмі зберігаються, хоч у вимові звичайно переходять у дзвінкі: *боротьба́* (бо *боро́ти*), *молотьба́* (бо *молоти́ти*), *про́сьба* (бо *проси́ти*), *вели́кдень, отже* і т. ін.

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *ні́гті* (бо *ні́готь*), *кі́гті, дігтя́р, легки́й, вогки́й, надхну́ти, надхне́нний* (пор. *надиха́ти*), *зідхну́ти, зідха́ння, же́рдка* (пор. *жерди́на*).

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

з(д)н, ж(д)н, с(т)н

§ **17**. 1. У сполученнях **здн, ждн, стн** зубні **д** і **т** випадають: *пра́зник, борозна́, пі́зно, ти́жня, ко́жний, пісни́й, че́сний, ка́посний, напа́сник, пропа́сниця, вла́сний, зві́сний, ві́сник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, перехре́сний, ненави́сний, кори́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний* і т. ін.

Виняток: *шістна́дцять*.

с(т)л

2. У сполученні **стл** звук **т** зникає, а тому й пишемо: *щасли́вий, зави́сливий, жа́лісливий, розісла́ти (розстелю́)*, але *пестли́вий, кістля́вий* та в таких, як *Естля́ндія* тощо.

с(л)н

3. Сполучення **слн** спрощується в **сн**: *масни́й, уми́сний, навми́сне*.

Увага. Сполучення **рг** у кінці слова не слід спрощувати, і тому треба писати: *торг, про́торг, борг* і т. ін.

Але *четве́р (четверга́), на́бір*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§ **18**. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

Подвоєння при збігові

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова, напр.: *обби́ти, відда́ти, зза́ду, роззя́вити, завва́жити* (інше значіння *зава́жити*), *завви́шки* і т. ін.

Увага. Не слід писати подвоєних приголосних у таких словах, як *отóй, оцéй, отýт, отáк, отáм, отепéр, отодí* тощо. Інакше значіння мають сполучення *от той, от цей, от тут, от так* і т. ін.;

б) корінь (пень) + закінчення, напр.: *нíсся, трясся, означйóммо* і т. ін. Див. іще § 14₅;

в) корінь (пень) на **н** + наросток **-ний** (**-ник, -ниця**), **-ній**: *сон — сóнний, рáнок (рáно) — рáнній, бсінь — осíнній, причúна — причúнний, впинúти — невпúнний, винá — безвúнний (безвúнність, повúнність), годúнник, кíнний, вúнниця, баштáнник, старовúнний, письмéнний* (старий пень *письмен-*) і т. ін.;

г) у наросткові **-éнний** для збільшених прикметників: *здоровéнний, силéнний, числéнний, старéнний, давнéнний* і т. ін., а також із аналогії в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: *незлічéнний, незчислéнний, нескінчéнний, незмірéнний, невблагáнний, несказáнний, недозволéнний, спасéнний* та ін.

Увага. У дієприкметниках же ніколи не пишеться подвоєне **н**: *зрóблений, спéчений, звáрений, запрóханий, вúструганий, побраний, скáзаний, заборгóваний (заборгóваність)* і т. ін., як і в прикметниках на **-éний** з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печéний* (пор. дієприкм. *пéчений*), *варéний, свячéний, хрищéний, скажéний, тороплéний, навіжéний*, отже й *варéник, мýченик, кришéник* і т. ін. (пор. *водяний — водянúк, гречáний — гречáник* і т. ін.).

Отже треба розрізняти такі словотвори, як *неприпúнний — неприпíнений, заборóнний — заборóнений* і т. ін.

ґ) в окремих словах, як *сса́ти, ввесь, овва́, Га́нна, па́нна, ма́нна, ва́нна, бо́нна* (*бон* — квиток), *ві́лла*. Про подвоєні приголосні в чужих словах див. § 61.

Нове подвоєння

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + **йотований голосний**:

а) *життя́, сміття́, Подíлля, насíння, знáння, ходíння, бобовúння, волóсся, Порóсся* (річка *Рось*), *безлáддя, безуряддя, галýззя, мотýззя, збíжжя, роздорíжжя, піддáшшя, облúччя, вíйя* (= *вíйя*), *лушпáйя* і т. ін.;

б) *суддя́, Ілля́, бра́ття, стаття́,* але *свиня́, ігу́мня, попадя́, кутя́.*

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *життю́, в житті́, життя́м* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життє́вий* (або *життьовий*), *життє́пис, гілля́стий* і т. ін.

в) *мі́ддю, ма́ззю, сі́ллю, ті́нню, по́статтю, ні́ччю, ро́зкішшю, ві́ссю, мі́ццю* і т. ін.;

г) *ілле́, ілл'ю́, налл'ю́, лля́ти. налля́в...*

Про такі, як *Туре́ччина, Неме́ччина,* див. § $16_{1а}$.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні (**б, п, в, м**) і **р**: *безхлі́б'я, підгі́р'я, ма́тір'ю, пір'їна* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *ща́стя, лі́стя, пересе́рдя, підза́мчя, розто́ржя, у ща́сті, ста́рістю, че́стю, ше́рстю, жо́вчю, ха́рчю, не́хворощу* і т. ін., а після **р** у таких випадках апострофа не пишемо: *повітря, вістря.*

Увага 2. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та йменя.

Треба писати: *Вальян* (не Валлян), *Тальякоццо, імбро́льйо, мільйо́н, Мольєр, барельє́ф, Тьєр, Готьє* і т. ін. — див. §§ 68, 69.

Увага 3. Ніколи не подвоюємо приголосних у таких прикметників (числівників), як *теля́ча, тре́тя, тре́тю, тре́тьої* тощо.

Б. Приростки — прийменники

§ **19.** Щодо правопису й уживання приростків та прийменників, то треба додержуватися таких правил:

Прийменники

1. Прийменники ніколи не міняються на письмі перед глухими приголосними дальшого слова: *з по́ля, з ха́ти, із тобо́ю, без потре́би* і т. ін. (як і *з до́му...*).

з- — с-

2. Приросток **з-** (або **із-** — див. § 10_2 Примітка) перед глухими приголосними **к, п, т, х** змінюється на **с-** (**іс-**): *сказа́ти, спита́ти (іспита́ти), стули́ти, схил, схо́дити* і т. ін.: перед усіма іншими приголосними приросток **з-** (**із-**) не змінюється: *зба́вити, зве́сти́, зжа́литися, зчарува́ти, зці́ди́ти, зшива́ти, зсади́ти, зщу́литись, зформува́ти* і т. ін.

3. Приростки **роз-**, **без-**, **від-**, **над-**, **об-** і всі інші перед глухими приголосними ніколи не змінюють **з** на с, **д** на т і т. ін.: *безкóстий, безпýтній, безталáнний, безхáтній, безчáсний, безщáсний, розкúдати, розкíшний, розпýста, розтягтú, розхóдитись, розчúстити, розшматувáти, вíдти, вíдси, вíдки, відтіля́, відсіля́, підтинáти, обпáтрати* і т. ін.

РОЗ-, БЕЗ- та інші

Примітка. У літературній мові вживається прийменник-приросток ***від*** і ***од***, але ***від*** переважно.

4. Складені прийменники, коли в початку їх не **з-** (**із-**), пишуться вкупі: *поза, поміж, понад, посеред, задля, заради*, і т. ін., але *із-за, з-поміж, з-посеред* і т. ін. (див. § 94_{26}).

Складені прийменники

5. Не слід плутати приростків **пре-** й **при-**: **пре-** вживається тільки на означення високого ступеня і то не тільки в прикметниках, а й в іменниках: ***прегáрний, прехорóший, пречýдо*** і т. ін. (але: ***пристáркуватий, придýркуватий, прúгорок*** і т. ін.).

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

Приросток **пріо-** (з **про-**, див. § 7) уживається в словах: ***прíрва, прíзвище,*** і його не слід плутати з **при-**: ***приємний, сприя́ти, прúязнь*** і т. ін.

6. Після приростків, що кінчаються на приголосний, перед йотованими голосними **я**, **ю**, **є**, **ї** ставимо апостроф: *з'явúтися, об'єднáти, від'їхати* і т. ін., але: *зокрéма, зосíбна, розорáти, економíти, зукраїнізувáти* і т. ін. Див. § 6_4.

Апостроф після приростків

Щодо чергування **у** — **в**, то див. § 10_1.

Про те, як розрізняти приростки й прийменники в сумнівних випадках. див. § 94_2 Примітка 1.

В. Правопис наростків

(іменникових, прикметникових, дієслівних)

§ **20.** 1. Нарості **-ално, -илно** пишемо без **ь**: *дéржално, пýжално, зáткално, грабúлно, заступúлно, істичúлно, лопатúлно* і т. ін.

-АЛНО, -ИЛНО

2. Нарості **-альний, -яльний, -ильний, -їльний** (**-альник, -ільник, -альність . . .**) пишуться з **ь**: *відповідáльний, подавáльний, спáльний, огрівáльний, ідеáльний, соціáльний, офіціáльний, принципiáльний, матеріáльний, гострúльний, синíльник, дoíльниця* і т. ін. Пор. іще § 14_2.

-АЛЬНИЙ, -ЯЛЬНИЙ і т. ін.

3. Див. §§ 15_2, $23_{1,4,7}$.

-АР, -ИР...

4. Прикметниковий нарості **-ёвий** (**-євий**) уживається при м'яких пнях (також після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**), коли на **е** (**є**) падає

-ЕВИЙ, -ОВИЙ

наголос: *вишнéвий, тижнéвий, королéвий (цвіт), сажнéвий, місцéвий, життéвий, почуттéвий, парчéвий, рожéвий, грушéвий, баéвий* і т. ін.; коли ж наголос на іншому складі, то після таких приголосних **-овий** (**-йовий**): *грошовúй, біржовúй, дощовúй, життьовúй, вольовúй, польовúй, гайовúй, крайовúй, бойовúй, лойовúй, ройовúк* і т. ін.

-ЕНИЙ у дієприкметниках

5. Наросток **-ений**, **-єний** (з **е**, **є**) вживається завсіди в дієприкметниках, коли вони витворені з дієйменників з приголосним, **-и-** (**-ї-**), або **-ну-** перед закінченням **-ти**: *нéсти — нéсений, ловúти — лóвлений, вúгоїти — вúгоєний, загорнýти — загóрнений* і т. ін. Щодо неподвоєння **н**, то див. § 18₁г Увага.

-ЕНКО (-ЄНКО), -ЕНЬКО (-ЄНЬКО), -ЕНЬКА

6. Треба розрізняти наросток **-енко** (**-єнко**) в синівських назвах, створених від професії або йменя (прізвища) батьків, від зменшених нарості в **-енько**, **-енька**: *Коваленко, Шевченко, Науменко, Бондаренко, бондарéнко, коваленко, шевчéнко* і т. ін., але: *коничéнько, сéрдéнько, гóренько, рýченька, Гордієнько, Івáсенько* (пор. прізвища *Гордієнко, Івасéнко*) і т. ін. Пор. іще § 16₁ Увага та § 14₁.

-ÉННИЙ

7. Див. § 18₁г.

-ЕННЯ

8. Див. § 7₁г.

-ЕНЯ, -ЄНЯ

9. На означення дітей, молодих тварин і взагалі малих речей уживається наросток **-еня**, **-єня** (з **е**, **є**, а не и, і): *левеня́, кошеня́, вовченя́, перепеленя́, часня́, оченя́та, рученя́та, ноженя́та, грошеня́та* і т. ін.

-ЕНЬ

10. У нарості **-ень** е випадає: *пéрстень (пéрсня), дýрень (дýрня), трáвень, блáзень* і т. ін. Пор. **-інь**.

-ЕРО

11. У збірних числівниках наросток **-еро** (з **е**, а не и): *сéмеро, п'я́теро, одинáдцятеро* і т. ін.

-ЕСЕНЬКИЙ, -ІСІНЬКИЙ

12. Для зменшених та пестливих прикметників уживається наросток **-есенький**: *білéсенький* і т. ін., наросток же **-ісінький** указує на найвищий ступінь прикмети: *білíсінький* (=*зовсім білий*).

Плутати їх не можна.

-ЕЦЬ, -ЄЦЬ

13. Див. § 14₄.

-ЕЧКА, -ЕЧКО, -ЕЧОК (-ЄЧКА, -ЄЧКО, -ЄЧОК)

14. Щодо цих нарості в зменшено-пестливих слів, то по-перше їх не слід плутати з наростк. **-ичка**, **-ичок**: ці останні бувають тільки при словах із нарості **-иця**, **-ик**: *вýлиця — вýличка, пáлиця — пáличка, кóник — кóничок, кóшик — кóшичок* і т. ін. В інших випадках з *е*: *книжечка, подушечка, гóречко, лúшечко, кружéчок, мішéчок, дрючéчок, крáєчок, двóєчко, чáєчка, копíєчка* і т. ін. (як і *тепéречки, тýтечки,*

та́мечки . . .) — отже після **ж, ч, ш, щ, й** тут не **-очок**, а **-ечок (-єчок)**.

Але *пеньо́к — пеньо́чок, напа́льок — напа́льочок* і т. ін.

15. Для збірного значіння матерії чи матеріялу вживаємо наростка **-иво**: *ме́ливо, пе́чиво, пря́диво, ку́риво, па́ливо, пле́тиво, ма́риво, мере́живо* і т. ін. **-иво**

16. У зменшених іменниках пишемо наросток **-ик** (а не -ік і не -ек): *ко́ник, во́зик, хло́пчик, во́лик, ву́лик* і т. ін. (а також у вивідних словах, як *сере́дник* від *сере́дній, трику́тник* від *трику́тній* тощо). Після голосних, звичайно, **-їк**: *поко́їк*. Як виняток *бра́тік*. **-ик, -їк**

17. Див. **-ално**. **-илно**

18. Див. **-альний**. **-ильний**

19. У присвійних прикметниках не пишемо -ін (-іне, -іна), а тільки **-ин (-ине, -ина)**, а після голосної **-їн (-їне, -їна)**: *На́стин (На́стя), Мару́син (Мару́ся), Га́лин (Га́ля), Ната́лин (Ната́ля), ня́нин (ня́ня), Агла́їн (Агла́я), Ра́їн (Ра́я)* і т. ін. **-ин, -їн**

Увага. Звуки **г, к, х** перед наростком **-ин** заміняються на **ж, ч, ш**: *Ольга — Ольжин, Лука́ — Лучи́н, дочка́ — доччи́н, сва́ха — сва́шин, Шульжина́, Ча́йчина, Му́шина* і т. ін.

20. У прикметниках, що показують приналежність, відношення або походження речі, наросток **-иний, -їний** (з одним **н**): *горобиний, орли́ний, солов'їний* і т. ін. **-иний, -їний**

21. Не слід змішувати наростки **-и́ння** в словах збірного значіння, утворених від іменників, з наростком **-іння (-ення)**, що вживається здебільшого у віддієслівних іменниках: *бобови́ння, картопли́ння, баговиння, бурячи́ння, гарбузи́ння, квасоли́ння, горохви́ння, маковиння, соняшничи́ння, жабури́ння, павути́ння, ластови́ння, роботи́ння* і т. ін., тільки *волосі́ння*. Але *ходіння (ходи́ти), носіння (носи́ти)* і т. ін. — див. § 7$_{1г}$. **-иння — -іння**

22. У рідко вживаному наросткові **-иня**, рівнозначному з наростком **-ина**, що визначають міру здебільшого в просторовому розумінні, пишемо **и** (а не і, е): *височиня́, широчиня́, далечиня́, глибочиня́, величиня́, бистриня́, глибиня́, теплиня́* і т. ін. (= *височина́* . . .). Тільки в назовному та орудному відмінках однини вживається однозначних форм із закінченням **-інь, -інню**: *височі́нь, широчі́нь, далечі́нь, глибочі́нь* і т. ін.. *височі́нню, широчі́нню* і т. ін. **-иня — -інь**

В інших відмінках — від *височи́ня* або *височи́на*, отже в родов. одн. *височи́ні* або *височи́ні*, у давальному *височи́ні* і т. ін.

-ИСЬКО (-ЇСЬКО), -ИЩЕ (-ЇЩЕ)

23. У наростках **-исько** (**-їсько**) та **-ище** (**-їще**) пишеться **и** (після голосних **ї**), а не **і**, **е**: *хлопчи́сько, огни́сько, стано́висько, гно́їсько, сто́впище, гори́ще* і т. ін. Щодо **ь**, то див. § 14₁.

-ИЦЯ, -ЦЯ

24. Іменники з наростком **-иця** (**-ця**) належать до м'якої відміни: *го́рлиця, го́рлиці* і т. ін. — див. § 23₉.

-ИЧНИЙ, -ІЧНИЙ, -ЇЧНИЙ

25. У чужих словах уживається наросток **-ичний**, **-ічний**, (після голосних **-їчний**) на загальних правилах (див. § 62): *меди́чний, академі́чний, техні́чний, архаї́чний* і т. ін.

-ІВ, -ЇВ, -ІВНА

26. **і** (**ї**) в присвійних прикметникових наростках **-ів** (**-їв**) чергується з **о** й **е** (**є**) у відкритих складах: у твердих пнях з **о**, у м'яких і мішаних (див. § 22) з **е** (**є**), напр.: *Петрі́в — Петро́ве, Петро́вого . . ., Василі́в — Василе́ва, Василе́вої . . ., кова́лів — кова́ле́ве, кова́ле́вій . . ., палі́їв — пале́ва* і т. ін.*). Аналогічне чергування **і** (**ї**) з **о** або **е** (**є**) маємо й у прізвищах та в географічних назвах: *Петрі́в — Петро́ва, Петро́ву . . ., Яцкі́в — Яцкова, Воронькі́в — з Воронько́ва . . ., Ка́нів — з Ка́нева* і т. ін. Див. іще §§ 77, 78, 7₁.

У власних назвах людей «по батькові» при чоловічих іменнях перед наростком **-ич** завсіди пишемо **-ов-** (не тільки з **-ов-**, а й з **-ев-**): *Петро́вич, Юрович, Ігорович, Ка́рпович, Ла́зарович, Васи́льович, Вита́льович, Олексі́йович, Сергі́йович, Лука́шович* і т. ін., при жіночих же перед наростком **-на** завсіди **-ів-** (**-їв-**): *Петрі́вна, Михайлі́вна, Мака́рівна, Васи́лівна, Миколаївна, Сергіївна, Лука́шівна* і т. ін.

Від таких імен, як *Яків, Ілля́, Лука́, Са́ва, Хома́, Мики́та*, відповідні «по батькові» будуть: *Якович* (і *Я́ковлевич*), *Ілльо́вич* (але *Ленін — Ильи́ч*), *Луко́вич, Са́вович, Хо́мович, Мики́тович* і т. ін., *Які́вна* (і *Яковлівна*), *Хомі́вна, Іллі́вна, Луки́вна, Са́вівна, Мики́тівна* і т. ін.**)

-ІЖ

27. У наросткові **-іж** у відкритому складі **і** переходить на **е**: *крутіж — крутежу́, правіж — правежу́, карбіж — карбежем* і т. ін.

---

*) В українській мові присвійні прикметники на **-ів** бувають і від іменників на **-а**: *Мики́та — Мики́тів, Хомі́в* і т. ін.

**) Імена «по батькові» рівнобіжні вживаються залежно від рівнобіжних імен власних: *Олекса́ндрович* від *Олекса́ндер, Оле́лькович* від *Оле́лько, Костянти́нович* від *Костянти́н, Ко́стьович* від *Кость, Миколайович* від *Миколай, Мико́лович* від *Мико́ла* і т. ін.

28. Див. **-йння.** **-ІННЯ**

29. У наросткові **-інь** у відкритому складі **і** заміняється на **е**: *гре́бінь — гре́беня, кури́нь — куреня́, ячмі́нь — ячме́нем, сту́пінь — сту́пеня, крутíнь — крутеня́, волосíнь — волосе́ні, про́мінь — про́меня, ка́мінь — ка́меневі, ко́рінь — ко́реня* і т. ін., як і у вивідних словах: *ячменíще, крутéник, каменúстий, каменю́ка, променúстий* і т. ін., крім зменшених на **-інець** — див. § 7₃ₐ. Див. іще **-иня.** **-ІНЬ**

30. Див. **-есенький.** **-ІСІНЬКИЙ**

31. Див. §§ 7₁₆, 8, 18. **-ІСТЬ**

32. У 2-му ступені прикметників пишемо **-ішый** (а не -ійший, -іщий): *старíший, милíший, добрíший, веселíший, сильнíший, гарячíший* і т. ін. **-ІШИЙ, -ШИЙ**

Про **-шый** після приголосних (**-дший, -тший** і т. ін.) див. § 16₃.

33. Див. **-ин.** **-ЇН**

34. Див. **-иний.** **-ЇНИЙ**

35. Див. **-иська.** **-ЇЩЕ**

36. Див. § 18₂ₐ. **-ННЯ**

37. Наріст **-ова-** (-ева-, -ива- зовсім немає*) в українській мові зберігається лише тоді, коли наголос падає на **о**, без наголосу ж переходить в **-ува-** (**-ювá-**): **-ОВА — -УВА**

а) *купува́ти, купува́в . . . — купо́ваний, викупо́вувати . . ., малюва́ти, малюва́ли . . . — мальо́ваний, вимальо́вувати . . ., воюва́ти, воюва́в . . . — звойо́ваний, завойо́вувати . . ., ви́будуваний — перебудо́ваний* і т. ін.

Також у пнях: *плюва́ти, клюва́ти, блюва́ти, кува́ти* (хоч *кова́ль, кова́дло*), але *хова́ти, вповáти.*

б) *друкува́ння, панува́ння, дарува́ння, царюва́ння, горюва́ння, воюва́ння, вико́хування, вихо́вування, перебрíхування, вигодо́вування, перемальо́вування, завойо́вування* і т. ін., але *малюва́ння* (дія) — *мальо́вання* (= малюнки — тільки з таким значінням), *будува́ння* (дія) — *будо́вання* (= будо́ва), *мурува́ння* (дія) — *муро́вання* (= щось муроване, мур), *риштува́ння* (дія) — *ришто́вання* і т. ін.

Примітка. У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на **-ігеп**, перед наростком **-ува-, -ювá- (-ова-)** майже ніколи не буває чужомовного наростка **-ір- (-ир-)**: *формувати* (*зформо́ваний*), *формулювати*

*) У таких словах, як *ужива́ти, забива́ти, налива́ти* . . ., **и** належить до кореня.

(*зформульо́ваний*), *адресувати, реєструвати, анумувати, апелювати, протоколювати, інструктувати, ігнорувати, маскувати, коментувати* і бат. ін. Див. іще § 54₂г.

в) *сивува́тий (сивува́тість), рудува́тий, винува́тий, забу́дькуватий, глею́ва́тий* і т. ін., але *стовбва́тий, плисково́ватий* і т. ін.

-ОВИТИЙ 38. У цьому наросткові завжди **о**: *сумові́тий, грошові́тий* і т. ін.

-ОВИЧ 39. Див. **-ів.**

-ОК 40. Після приголосних уживається наросток **-ок** (не -ек), отже й після **ж, ч, ш, щ, й**: *сму́шок острі́шок, сніжо́к, відрі́йок* і т. ін. Пор. іще **-ечок.**

-ОНЬКА, -ОНЬКО 41. Див. § 14₁.

-СТВО, -ЦТВО 42. Див. § 16₂.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 43. Див. § 14₁.

-ТЕЛЬ 44. У цьому наросткові завжди **е** (а не и): *учи́тель, гнобитель* і т. ін.

-УВА, -ЮВА 45. Див. **-ова.**

-ЯЛЬНИЙ 46. Див. **-альний.**

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ СЛІВ

§ 21. 1. Коли перша частина складеного слова прикметник, то сполучний звук буде **о**, а тому пишемо: *синьоцві́т, синьо́кий, задньопіднебі́нний, передньоязико́вий, третьоря́дний, чужозе́мний, чужомо́вний, першоря́дний, пішохо́ди, робітничо-селя́нський* і т. ін., але *божевільний, божевіли́ти, божевілля.*

Увага. З цим не слід плутати таких складених слів, де в першій частині 2-й ступінь прислівника з **е**: *вищезга́даний, нижчепідпи́саний* і т. ін.

2. Коли перша частина складеного слова іменник, то сполучним звуком буває:

а) Після шелесних **ж, ч, ш, щ** звук **о**: *душогу́б, кашова́р, грошолю́б, віршома́з, мишої́д, книшохап, клишонбгий, тисячоліття, мечонбша, мечонбсець, ночовід, печогля́дини, кожом'я́ка* і т. ін., але *очеви́дний, очеви́дячки, очеви́дьки.*

б) Після **й** та подвоєних м'яких приголосних **є**: *воєво́да, краєви́д, краєзна́вство, життєпис, життєзда́тний* і т. ін.

в) Після інших приголосних у м'яких пнях іменників почасти **е** (головним чином після **л**, **р**, **ц**), почасти **о**: *землемі́р, землетру́с, морепла́вець, працезда́тний, лицемі́р* та ін., але *конокра́д, конов'язь, костогри́з, свинопа́с, повітроми́р* і т. ін.

3. Коли перша частина складеного слова числівник, то:

а) У словах із числівниками *оди́н, два* сполучним звуком буває **о**: *одноповерхо́вий, одноде́нний, двогу́бний* (і *двогу́бий*), *двонога́ий, двору́чка, двоарши́нний* і т. ін.

б) У словах із числівниками *три, чоти́ри*, а також із тими, що в родов. відмінку можуть мати **и** (див. § 46), сполучним звуком буває **и**: *трино́ги, трині́жок, тризу́бець, трипі́лля, трику́тній, трикля́тий, чотирискладо́вий, п'ятизло́тник, семили́ток, тридцятили́тній* і т. ін., але див. іще § 47.

Примітка. В декількох словах натрапляємо сполучення й з *двох, трох*: *двоеду́шний* (замість звичайного *дводу́шний*), *троеру́чиця*.

4. Приріст **межи-** у складених словах не змінюється: *межи́гір'я, межи́гірець, межи́сітка, межи́святки, межи́річчя* і т. ін., (*міжпарти́йний, міжнаро́дній* і т. ін.— прирост. **між-**). Див. § 7.

Щодо інших приростків, то див. § 19.

Щодо розділки (-) в складених словах, то див. § 94.

II

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник

Увага до таблиці відмін

§ **22.** Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угрупування лежать як есть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кні́гою — і́жею, кні́ги — огоро́жі* і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. («Таблиця» на 32 — 33 ст.).

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники чоловіч. роду

§ **23.** 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -ґ** . . ., тобто такі, як *плуг, робітни́к, ґля́ґ, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, коц (Перетц, пала́ц, принц* . . . з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *двір, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, хутір, папі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхір, ко́мір, ма́йстер, тягар, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжі́р, кушір, ка́чур, кушні́р, жовнір, ну́мер, бузувір,*

щур, те́нор, комунáр, комісáр, касúр, актóр, командúр, інспе́ктор, дире́ктор, профе́сор, тротуáр, семінáр, трактúр, мáдяр, кав'я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтаньяр, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р (на **-яр** звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-го, -ко, -хо** . . ., тобто такі, як *бла́го, я́блуко, добро́, гніздо́, зали́зо, пле́со, депо́* й ін. **Тверді імен. ніяк. р.**

3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-га, -ка, -ха** . . ., тобто такі, як *смýга, штýка, задýха, дзúґа, тюрмá, стýпа, графá, журбá, громáда, погрóза, кукурýдза, карýца* (**-дза, -ца** тільки в словах із чужих мов) й ін., а також такі, як *гайдамáка, недбáха* тощо. **Тверді імен. жін. р.**

4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, мýля́р, повістя́р, газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. 7. **Мішані імен. чол. р.**

Примітка. Іменники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не **-еві, -ем**): *стóлярові, мýляром* і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *стóрож, слухáч, товáриш* . . .

5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать усі іменники на **-же, -че, -ще**: *лóже, вúче, прúзвище* . . ., а також такі, як *дідúще, бабúще* і т. ін. **Мішані імен. ніяк. р.**

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *ледáщо, (з ледáщом), Санчо (Санчом).*

6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мере́жа, бýча, порбúша, гýща, ганджа, міхонбúша* . . . **Мішані імен. жін. р.**

7. До м'яких іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать іменники на **-дь, -зь, -ль** . . ., тобто такі, як *лéбідь, колóдязь, учúтель, крéмінь, карáсь, зять, їздéць, ґудзь, рій, Івáсьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівчáр, байкáр, госпóдар, інвентáр, вівтар, блячáр, віспáр, лúмар, воротáр, чоботáр, димáр, бóндар, каламáр, пролетáр, секретáр, цвúнтар, цар, кобзáр, багатúр, проводúр, поводúр, гузúр, бобúр, упúр* і т. ін. Пор. 4. **М'які імен. чол. р.**

Таблиця відмін

П Е Р Ш А

Зразки відмінювання	1 ГРУПА (тверда)			2 ГРУПА (мішана) **е** відповідно до **о** твердих **і** » » **и** »		
	Чолов. р. г к х ґ м п ф б в р д з л н с т ц дз **-о** (-а)	Ніяк. р. **-о**	Жіноч. р. **-а**	Чолов. р. р (-а) ж ч ш щ дж	Ніяк. р. **-е**	Жіноч р. **-а**
Однина						
Назов.	явір	ліжк - **о**	книг - **а**	школяр	огнищ - **е**	круч - **а**
Клич. ф.	явор - **е**	ліжк - **о**	книг - **о**	школяр - **е** (-**у**)	огнищ - **е**	круч - **е**
Родов.	явор - **а**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр - **а**	огнищ - **а**	круч - **і**
Дав.	явор - **ові**	ліжк - **у**	книз - **і**	школяр - **еві**	огнищ - **у**	круч - **і**
Знах.	Наз. або Род.	ліжк - **о**	книг - **у**	школяр - **а**	огнищ - **е**	круч - **у**
Орудн.	явор - **ом**	ліжк - **ом**	книг - **ою**	школяр - **ем**	огнищ - **ем**	круч - **ею**
Місц.	явор - **і**, -**ові**	ліжк - **у**	книз - **і**	школяр - **і**, -**еві**	огнищ - **і**, -**у**	круч - **і**
Множина						
Назов.	явор - **и**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр - **і**	огнищ - **а**	круч - **і**
Родов.	явор - **ів**	ліжок	книг	школяр - **ів**	огнищ	круч
Дав.	явор - **ам**	ліжк - **ам**	книг - **ам**	школяр - **ам**	огнищ - **ам**	круч - **ам**
Орудн.	явор - **ами**	ліжк - **ами**	книг - **ами**	школяр - **ами**	огнищ - **ами**	круч - **ами**
Місц.	явор - **ах**	ліжк - **ах**	книг - **ах**	школяр - **ах**	огнищ - **ах**	круч - **ах**

і зразки відмінювання

В І Д М І Н А			ДРУГА ВІДМІНА	ТРЕТЯ ВІДМІНА
3 ГРУПА (м'яка) е (я) відповідно до о твердих і » » и » я » » а » ю » » у »				
Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
			я (-ят-) [після ж, ч, ш, щ а (-ат-)] я (-ен-)	ж ч ш щ в р дь зь ль нь сь ть ць
р дь зь ль нь сь ть ць дзь -ьо (-я) й	-е	(-я)	-я	
токар	місц - е	обличч - я	криниц - я	орля	повість
токар - ю	місц - е	обличч - я	криниц - е	орля	повіст - е
токар - я	місц - я	обличч - я	криниц - і	орлят - и	повіст - и
токар - еві	місц - ю	обличч - ю	криниц - і	орлят - і	повіст - і
токар - я	місц - е	обличч - я	криниц - ю	орля	повість
токар - ем	місц - ем	обличч - ям	криниц - ею	орля - м	повіст - ю
токар - і, -еві	місц - і	обличч - ,-ю	криниц - і	орлят - і	повіст - і
токар - і	місц - я	обличч - я	криниц - і	орлят - а	повіст - і
токар - ів	місць	облич (-чів)	криниць	орлят	повіст - ей
токар - ям	місц - ям	обличч - ям	криниц - ям	орлят - ам	повіст - ям
токар - ями	місц - ями	обличч - ями	криниц - ями	орлят - ами	повіст - ями
токар - ях	місц - ях	обличч - ях	криниц - ях	орлят - ах	повіст - ях

М'які імен. ніян. р.

8. До м'яких іменників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обі́ддя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, ві́йя* (себто ві́ййа), *збі́жжя, облі́ччя, піддашшя, підза́мчя, розто́ржя, рі́ща, ли́стя, ві́стря, пір'я, дуб'я́, стру́п'я, безду́м'я, здоро́в'я* і т. ін.; також *сі́м'я, ті́м'я, ви́м'я, по́луп'я, пле́м'я.*

М'які імен. жін. р.

9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя** . . ., тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, леге́ня, мату́ся, стаття́, робітні́ця, Га́ндзя, наді́я, сім'я́* . . .; також і чоловічого роду такі, як *суддя́, те́сля.*

Імен. ніяк. р. з наростками -ЯТ-, -АТ-, -ЕН-

10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:

а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козеня́, гуся́, вуття́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, голуб'я́, горща́, коліща́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жін. р. на приголосний

11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зжеж, не́хворощ, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць.* Так само відмінюється й *ма́ти.* Але див. § 25_5.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е** (**-є**).

-у

1. **-у** мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: *ба́тьку, голу́бчику, ковальчуку, си́нку, ко́ничку, конич́еньку* . . .

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, погу́ничу, това́ришу* . . .

в) Окремі іменники тверді: *ді́ду, та́ту, си́ну, сва́ту.* Також такі, як *Гебру* . . .

-ю

2. **-ю** мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група): *кобза́рю, ведме́дю, ме́сяцю, кня́зю, кова́лю, ко́ню, Іва́сю, зя́тю, кра́ю, Корні́ю* . . .

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі: *до́ню, мату́сю, Галі́нцю, Мару́сю* (і *Мару́се*) . . .

3. **-о** мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.): *Украї́но, се́стро, Га́нно, гайдама́ко, бідола́хо*... **-О**

4. **-е** мають іменники: **-Е (-Є)**

а) Усі жіночого роду нетверді, тобто І відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (ІІІ відміна): *ро́же, до́ле, зе́мле, вдови́це, Ка́тре, сме́рте, но́че, тва́ре* . . .

Але: *ма́ти*.

Після голосних **-є**: *Марі́е, збро́е* . . .

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, ли́се, го́лубе, моро́зе, гро́ме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, громадя́нине, нарóде, вóвче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, воя́че* (від *воя́к*), *Джóрдже*...

5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-е**, рідше **-ю**: *моло́дче, кра́вче, же́нче, хло́пче, ні́мче, за́йче* (і *за́йцю*), *злочи́нцю, перемóжцю*... **-Е, -Ю (-У)**

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 І відм. 2 гр.) мають закінчення **-е** і лише зрідка **-у**: *тесля́ре, газетя́ре, повістя́ре* (і *повістя́ру*)...

6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення. **Ніякий рід**

Примітка. Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком **-к-** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних іменників чоловічого роду: *„Ой сонечку-батечку, догоди, догоди“.*

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї).**

1. **-а (-я)** мають: **-А (-Я)**

а) Усі без винятку іменники ніякого роду І відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: *з села́, до ячменя́, з по́ля, лиця́, роздорі́жжя, кло́ччя, підза́мчя* . . .

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без бра́та, до хло́пця, з лиході́я, від коня́, проти со́кола, мете́лика* . . .; предмети: *коло плу́га, без но́са, з па́льця, до олівця́, димаря́, ґвинта́, автомобі́ля, дощомі́ра, перери-*

вача, *баро́метра*, *фоно́графа*, *грамофо́на*, *мікроско́па*, *мото́ра* . . .; певні міри: *з га́рця*, *до пу́да*, *без карбо́ванця*, *аршина́*, *ме́тра* (= міри), *гра́ма*, *сі́чня*, *листопа́да*, *вівті́рка*, *ті́жня*, *мі́сяця* . . .

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду, коли вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні; ті, що означують одноманітну масу, середовище: *без ма́ку*, *з молочаю́*, *до пе́рцю*, *від часнику́*, *проти наро́ду*, *пролетаріяту*, *ми́ру*, *база́ру*, *бо́ру*, *всесві́ту*, *піску́*, *сні́гу*, *гно́ю*, *ме́ду*, *кваса́*, *льо́ду*, *тума́ну*, *цу́кру*, *тютюну́*, *ячме́ню*, *по́пелу*, *вогню́*, *дьо́гтю*, *льо́ну*, *жи́ру*, *горо́ху*, *ки́сню* (*ки́сень*), *во́дню* (*во́день*) . . .; безформні явища природи: *з ві́хру*, *від гро́му*, *до дощу́*, *без моро́зу*, *проти ві́тру*, *гра́ду*, *жа́ру* . . ., чинність, враження, душевний стан: *до почи́ну*, *без розбо́ю*, *від да́ру*, *з бо́лю*, *жа́лю*, *плачу́*, *ре́готу*, *гні́ву*, *стра́ху*, *сми́ху*, *ля́ку*, *су́му*, *до́тепу*, *за́паху*, *за́ходу*, *кло́поту* . . .; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без по́ступу*, *до по́буту*, *від ста́ну*, *проти по́ділу*, *звича́ю*, *уря́ду*, *за́кладу*, *а́кту*, *фа́кту*, *сти́лю*, *ме́тру* (= розміру), *ку́рсу*, *імперіяли́зму*, *комісаріяту*, *університе́ту*, *колекти́ву*, *шта́бу*, *архі́ву*, *декре́ту*; також такі скорочення, як *до лі́кпеу* («ліквідації неписьменности»), *від Комгоспу* («Комунального господарства»), *коло Наркомосу* («Народн. Комісаріяту Освіти»), *до Разалуку* («Ради залізничників України»), *Ліфу* («лівого фронту»), *Вуану* («Всеукр. Акад. Наук»).

-А (-Я) — -У (-Ю) 3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́ ка́меня* (= однієї каменюки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листа́* (= одного листка) — *без лі́сту* (= листя), *з зві́ра* (= вовка, лисиці . . .) — *з зві́ру* (= звір'я), *без жо́лудя* (= одного плода) — *без жо́лудю* (= жолуддя), *без папе́ра* (= «справи» в канцеляр. значінні) — *без папе́ру* (= матеріялу до писання . . .), *від моро́зу* — *від Моро́за* (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо **-а (-я)** чи **-у (-ю)** в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік*, *вік*, *ра́нок*, родовий відм. *ро́ку*, *ві́ку*, *ра́нку*, але *ве́чір* — *ве́чора*.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у**, **-ю** (далеко частіше),

то з **-а, -я**: *з сте́пу, коло лі́су, без лу́гу, до горо́ду, край ста́ву, проти са́ду, майда́ну, я́ру, сліду, Сибі́ру, Туркестану, Кавка́зу, Кри́му, До́ну, Ура́лу, Берлі́ну, Ло́ндону, Пари́жу, Ри́му, Нью-Йо́рку, Херсо́ну,* але *коло бе́рега, до кряжа́, біля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова, Ки́єва* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'янця, Переми́шля, Житомира, Ві́дня.* Зменшені ж звичайно тільки з **-а** (**-я**): *з яра́, до ліска́ біля ставо́чка, горо́дця, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпро́ — з Дніпра́*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завсіди *без хлі́ба, ві́вса́,* наперекір прав. 2.

Декотрі ж уживаються в обох формах: *без стида́ — без сти́ду, без сорома́ — без со́рому, до моста́ — до мо́сту, з двора́ — з дво́ру.*

4. **-и** мають: **-и**

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло води́, без кни́жки . . .*

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від ра́дости, з ві́сти, до сме́рти, без чве́рти...*

Також винятково: *до о́сени, без со́ли, кро́ви, любо́ви, Ру́си.*

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти...* і слово *і́мени.*

5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 I відм. 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лисиці, са́жі, поро́ші, кру́чі, гу́щі . . .* **-і (-ї)**

Після голосних та ' **-ї**: *без надії, Марії, сім'ї . . .*

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до но́чі, без по́дорожі, від ро́зкоші, тва́рі, мо́лоді, па́морозі, тіні, Росі, арті́лі, мора́лі, жо́вчі, ма́тері...*

Щодо чергування **о — і, е — і** (*Харків — Харкова, Київ — Києва, камінь — каменя, радість — радости* тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові** (**-еві, -єві**), **-у** (**-ю**), **-і** (**-ї, -яті, -аті, -ені**).

1. **-ові** (**-еві,** після голосних та ' **-єві**) мають: **-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ)**

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** I відм. групи, **-еві** I відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *бра́тові, ду́бові,*

*Михáйлові, повістярéві**), *стóрожеві, слухачéві, товáришеві, кущéві, косарéві, ведмéдеві, учíтелеві, гóстеві, хлóпцеві, рóєві, куріéві* . . .

б) Зрідка іменники ніякого роду І відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягня́ткові, теля́ткові, дитя́ткові, немовля́ткові* . . ., навіть *лúхові, вíйськові, свя́тові, сéрцеві, сóнцеві* . . .

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду І відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *дéреву, гніздý, селý, стóвпищу, лицю́, облúччю, підзáмчю, знáнню* . . . (порівн. 1б).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів** (**-їв**), **-ов** у назовн. відмінку: *Львів — Львóву, Млíїв — Млíєву, Драгомáнів — Драгомáнову, Воробйóв — Воробйóву, Ковалíв — Ковалéву, Стеблíв — Стеблéву, Чугýєву, бстрову, болíголову* . . .

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *товáришеві Гавришу* і т. ін. — див § 78.

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) 3. **-і (-ї)** мають:

а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрí, жíнці, дочцí, свекрýсі, нолí, ґирлúзі, огорóжі, гýщі, Марýсі, молодúці, нóчі, рóзкоші, крóві, твáрі, мíді, пóвісті, сóлі, прúязні, бідолáсі, старшині* . . . Також *Мéкка — Мéцці* і т. ін.

Після голосних та ' **-ї**: *надíї, Марíї, шиї, сім'ї́*.

Примітка. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть**, як також і в формах місцев. одн. та наз.— знах. множ.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теля́ті, курча́ті* . . . і в слові *íмені*.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**), або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я) 1. **-а** (**-я**) мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о** (**-ьо**), коли вони означують живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25$_{16}$: *за хлóпця, метéлика* . . ., *на дýба, за олівця́, карбóванця, плýга, каганця́* . . ., навіть *університéта, декрéта* й ін.

*) Див. § 23а Примітка.

2. **-у** (**-ю**) мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** (**-я**): *на ра́ду, старшину́, суддю́* . . . **-У (-Ю)**

Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *ма́ти* знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ **28**. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом** (**-ем**, **-єм**), **-ою** (**-ею**, **-єю**), **-ю**, **-ям** (**-ам**).

1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над сте́пом, під тягаро́м, за база́ром, перед бакаля́ром, село́м, повістяре́м**), *това́ришем***), *биче́м, бо́ндарем, кобзаре́м, го́стем, хло́пцем, коне́м, сто́впищем, ві́чем, лице́м, татуне́м, по́лем, кра́єм, курі́єм* . . . **-ОМ (-ЕМ, -ЄМ)**

2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестро́ю, перед комо́рою, над міхоно́шею, за душе́ю, під кру́чею, гу́щею, ї́жею, земле́ю, до́лею, Ві́вдею, пі́снею, колотне́ю, судде́ю, статте́ю, рілле́ю, револю́цією, Марі́єю, збро́єю* . . . **-ОЮ (-ЕЮ -ЄЮ)**

Не плутати з прикметниками: *під си́ньою, над сві́жою* . . ., а також не скорочувати **-ою** (**-ею**, **-єю**) в -ой (-ей, -єй), див. § 38_4 Примітка 1 й 2.

3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над мо́лоддю, па́мороззю, сі́ллю, ті́нню, Ро́ссю, па́пороттю, мі́ццю, глибочі́нню, сме́ртю, по́вістю, кро́в'ю, тва́р'ю, ма́тір'ю, по́дорожжю, ні́ччю, ро́зкішшю, не́хворощю, ха́рчю, жо́вчю* . . . **-Ю**

Щодо **і** й **о** в таких випадках, як *по́вістю, па́мороззю* . . ., то див. § $7_{1д,2в}$.

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *з бади́ллям, за безла́ддям, над галу́ззям, за смі́ття́м, перед воло́ссям, дуб'я́м, пір'ям, луш-* **-ЯМ (-АМ)**

*) Див. § $23_{4а}$ Примітка.

**) Див. § 23_5 Примітка.

па́йям, підза́мчям, розто́ржям, теля́м, голуб'я́м, горобеня́м, ім'я́м (рідко *і́менем*).

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: *з ведмежа́м, над курча́м, перед лоша́м, горща́м* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ **29.** В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення **-і** (**-ї**), **-у** (**-ю**), **-ові** (**-еві**, **-єві**).

-і (-ї) 1. **-і** (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на воді́, у руці́, на ті́тці, по землі́, при статті́, поли́ці, кру́чі, мере́жі, наді́ї, збро́ї, сім'ї́, по́дорожі, пе́чі, кро́ві, тва́рі, мі́ді, по́вісті, ма́тері, бідола́сі, міхоно́ші, судді́* . . .

Примітка. У прислівниках, витворених з іменників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *поча́сти, восени́* або *увосени́* (порівн. *по о́сені*). Див. іще § 26₃а Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теля́ті, горща́ті* . . ., також у слові *і́мені*.

в) Іменники чоловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байра́ці, на язиці́, при сто́зі, на поро́зі, в ду́сі, лу́зі, на по́версі, кожу́сі, горо́сі, бе́резі, мі́сяці, коні́, зу́бі, хресті́, коті́, во́зі, о́бразі, до́мі, ду́бі, чо́боті, ро́ці, хлі́бі, ґру́нті, сві́ті, стовпі́, листі́, хвості́, пні, дні, сні, ло́бі, ро́ті, па́льці, ре́готі, нали́гачі, молочаї́, тра́вні, зло́чині, камінці́, ка́мені* . . . (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі́, у гнізді́, при я́блуці, в о́ці, молоці́, ву́сі, сло́ві, письмі́, чолі́, боло́ті, полотні́, в пальті́, у бюрі́, зо́лоті, добрі́, ма́слі, вікні́, багні́, дні, па́ливі, заступи́лні, товари́стві* . . ., а також іменники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці́, у яйці́, при кільці́, в денці́, плечі́, житті́, смі́тті́, гіллі́, грудді* . . ., також: *на со́нці, у мо́рі, в по́лі, го́рі, се́рці, віко́нці, сто́впищі, зга́рищі, стано́вищі, в пита́нні, у збі́жжі, роздорі́жжі, картопли́нні, прокля́тті, обли́ччі, в лушпа́йї, у пі́р'ї, розто́ржі* . . . (див. іще 3).

-у 2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик**, **-ок**, **-ак**, **-ко** . . .): *на ко́нику, при*

гвіздкý, у мішкý, бáтеньку, в будúнку, на рúнку, бідакý, пучéчку, дóщику, ставкý, грабýнку, жовткý, у вíйську, на лíжку, у вічку, містéчку, сéрдéньку, горщáтку, яéчку, видóвиську . . ., а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: *на воскý, в сокý, на снігý, по моху, у міхý, в полкý, слідý, борý, медý, степý, токý, шляхý, орý, льодý, знакý* . . . Також такі, як *при Ґéбрґу* . . .

3. То **-у** (**-ю**), то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі іменники чоловічого роду: *на родý — на рóді, в лісý — в лíсі, в гаю — в гáї, у садý — у сáді, у склепý — в склéпі, на ставý — на стáві, на торгý — на тóрзі, в борý — в бóрі, в капшукý — в капшуцí, в пóтягу — в пóтязі, на козакý — на козацí, на чумакý — на чумацí, на товáришу — на товáриші, на школярý — на школярí, на косарю — на косарí* (див. іще 4). **-у (-ю) — -і (-ї)**

Також іменники ніякого роду І відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і** (**-ї**), то з закінченням **-ю** (**-у**): *на сóнці — на сóнцю, у мóрі — у мóрю, на пóлі — на пóлю, при гóрі — при гóрю, на сéрці — на сéрцю, у стóвпищі — у стóвпищу, на вíчі — на вíчу, в питáнні — в питáнню, у збíжжі — у збíжжю, в роздорíжжі — в роздорíжжю, на облúччі — на облúччю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у** (**-ю**) після прийменника **по**: *по Дніпрý, по днý, по слóву, по кожýху, по олівцю, по áблуку* . . .

4. **-ові** (**-еві**, після голосних **-єві**) мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на бáтькові, при кóникові, на брáтові, на товáришеві, вóвкові, кобзарéві, Корнíєві, у рýхові* . . . **-ові (-еві, -єві)**

Навіть іменники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на телáткові, при дитáткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення **-и**, **-і** (**-ї**), **-а** (**-я**).

1. **-и** мають: **-и**

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *рóги, берегú, вовкú,*

городи́, холоди́, міхи́, ліси́, голоси́, руко́писи, по́лози, громадя́ни, селя́ни, тата́ри, цига́ни, болга́ри, се́рби, брати́, листи́, коли́, клини́, сини́, куми́, чорти́, пала́ци, голуби́, сусі́ди, батьки́, старости́, міня́йли, інспекто́ри́, професо́ри́, комісáри, кушні́ри, база́ри, тенори, футляри, жовніри . . .

Примітка. Але деякі з іменників цієї групи на **-р** (див. § 23₁) неодноскладові приймають під наголосом і закінчення **-і**: *хуторі́, тягарі́, комарі́, майстрі́, хабарі́.*

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *но́ги, ру́ки, се́стри, бро́ви, хати́ . . .*

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *лю́ди, окуля́ри, шарава́ри, штани́, ку́ри, гу́си, ді́ти, сі́ни, са́ни, баля́си, гру́ди, же́бри, за́шпори, ма́ндри* й інші, при чім **-и** завжди після **-к**, **-г**, **-х**, **-ин**, **-їн**, **-б**, **-в**, **-м** *(ві́жки, обста́вини, збо́їни . . .).*

-і (-ї) 2. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають:

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто I відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): *ковалі́, ведме́ді, ячме́ні, зяті́, хло́пці, місяці́, гаї́, солов'ї́, проводирі́, лікарі́, ножі́, орачі́, кущі́, міхоно́ші, столярі́, теслярі́, школярі́, дігтярі́ . . .*

Крім того, *хазя́їн — хазяї́* і *хазяїни́* (у різних значіннях), *друг — дру́зі* і *дру́ги.*

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 I відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (III відміна): *бу́рі, ди́ні, молоди́ці, ши́ї, сі́м'ї, кру́чі, ду́ші, рого́жі, бу́чі, но́чі, по́дорожі, ро́зко́ші, тва́рі, ті́ні, по́статі, по́вісті, ві́сті, о́сі . . .*, але див. § 26₃ₐ Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *две́рі, драглі́, граблі́, коно́плі, на́кожні, о́сті . . .*, при чім **-і** завжди після **-ц**, **-ж**, **-ч**, **-ш**, **-щ**, **-дж**, а **-ї** після голосного *(манівці́, но́жиці, стогначі́, го́рдощі, хи́трощі, дрі́жджі, поми́ї . . .).*

г) Два слова ніякого роду: *о́чі (о́ко), пле́чі (плече́).*

Увага. З числівниками *два, оби́два, три* й *чоти́ри* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто **-и**, **-і** (**-ї**), а не **-а**, **-я**: *два сини, три брати, оби́два стовпи, чоти́ри вчителі, голуби, товариші, школярі, гаї . . .*

Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) з числівниками *дві, оби́дві, три, чоти́ри* можуть

мати закінчення **-і** (як м'які), при чім **г**, **к**, **х** перед **-і** змінюється на **з**, **ц**, **с**, обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кни́зі, три вербі́, ха́ті, руці́, три кві́тці, пі́сні, чоти́ри норі́* і т. ін.

Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г**, **к**, **х**: *дві кві́тки, три руки́, кни́ги, чоти́ри бо́чки* . . .

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два високі́ дуби, три крайні́ хати* і т. ін.

3. а) **-а** мають усі іменники ніякого роду нем'які, тобто тверді, мішані та з наростк. **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **-ат-**), також поодинокі з **-ен-**, **-ес-** (див. § 22 I і II відміни): *гні́зда, я́блука, теля́тка, дерева, слове́чка, пе́ра, кри́ла, чо́ла, стреме́на, ві́ча, ло́жа, сто́впища, ягня́та, лоша́та, імена, небеса́*... **-А (-Я)**

б) **-а** мають кілька іменників чоловічого роду: *ву́са* (також *ву́си*), *рука́ва* (і *рукави́*), *ґрунта́* (і *ґрунти́*), *ві́вса* (і *вівси́*), *хліба́* (*хліби́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *ви́ла, я́сла, я́сна, воро́та, гу́сла, ле́щата, дверчата*.

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *поля́, кри́льця, серця́, оповіда́ння, пита́ння, подві́р'я, прислі́в'я, обли́ччя, підда́шшя, підза́мчя*..., як і деякі, що вживаються тільки у множині: *ві́нця, дави́льця*.

Увага. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, оби́дві, три, чоти́ри* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відрі́, дві сло́ві, три я́блуці, чоти́ри вікні́* і т. ін., але звичайно *двоє ві́дер, два відра́*...

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ **31**. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів** (**-їв**), чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей**.

1. **-ів** (після голосних та ' **-їв**) мають: **-ІВ (-ЇВ)**

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): *з ро́ків, від берегі́в, до осоко́рів, проти зві́рів, без ярмаркі́в, коло сині́в, кумі́в, степі́в, чорті́в, на́сипів, пі́дписів, літо́писів, школярі́в, товариші́в, мечі́в, дощі́в, косарі́в, ковалі́в, князі́в,*

карасі́в, днів, ведме́дів, сту́пенів, женці́в, зяті́в, гаї́в, краї́в, солов'ї́в... Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а** (**-я**): *до старості́в, те́слів, су́ддів.*

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: *без прислі́в'їв, подві́р'їв, во́лів* (від *во́ло*), *ба́гнів* (і *ба́гон*), *полі́в* (рідко *піль*), *морі́в, місці́в* (і *місць*), *обли́ччів* (і *обли́ч*), *роздорі́жжів* (і *роздорі́ж*), *сто́впищів* (і *сто́впищ*), *пита́ннів* (і *пита́нь*), *бабі́в, хаті́в* (і *хат*), *губі́в* (від *губа* = labium), *ро́зко́шів, по́дорожів, матері́в, статті́в* (і *статте́й*), *ві́дповідів* (і *ві́дповідей*), *тва́рів* (і *тва́рей*) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-щі**: *ра́дощів, мо́лодощів, клі́щів* й под.;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: *манівці́ — від манівці́в* (порівн. *хло́пці — хло́пців*), *гала́нців, майо́рців, микола́йців, Чернівці́в* (і *Чернівéць*), *Соро́чинців* (і *Соро́чинець*), *Яківці́в, баглаї́в* (порівн. *гаї́ — гаї́в*), *драглі́в* та ін. (див. іще 2в);

в) деякі інші: *без ба́йдиків, з бе́льбухів, по́зіхів, бе́бехів, викрута́сів, вихиля́сів, зальо́тів, ма́ндрів, дрі́жджів, но́шів, на́ймів, нари́тників, пачо́сів, обжи́нків, окуля́рів, о́хрестів, в'я́зів, схо́дів, штані́в, шарава́рів, граблі́в* (і *грабе́ль*).

Чистий пень (без закінчення)

2. Чистий пень мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на **-а**, **-я** (I відміна): *без слів, до дере́в, з гнізд, серць* (частіше *серде́ць*), *озі́р* (і *озе́р*), *я́блук, ві́кон, колі́с, кіл* (*ко́ло*), *воло́ко́н, поло́тен, джере́л, ві́дер, кі́лець, яє́ць, сіл* (*село́*), *ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздорі́ж* (див. 1б), *іме́н, небе́с . . .; до гір* (*гора́*), *без кіз, з панчі́х, проти бліх, від борі́н, сторі́н, дорі́г, бур* (*бу́ря*), *зада́ч, шкіл* (*шко́ла*), *рож, ріс* (*роса́*), *груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок* (*ча́йка*), *копійок, со́со́н* (і *со́сен*), *на́зов, мі́тел, во́єн* (*війна́*), *попівен, картопе́ль, сотень, кухонь, ове́ць, церко́в, буков, версто́в, дрохов, кроков, корого́в, відьом, земе́ль, пісень, і́гор, і́скор* (Див. іще § $7_{1е, 2аб}$).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а**, **-я**: *коло старши́н, міхоно́ш, п'яни́ць.*

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан-** (**-ян-**) перед **-ин**: *без міща́н, до селя́н, з галича́н, проти заробі́тча́н, тата́р* (і *тата́рів*), але звичайно *болга́рів, воло́хів, се́рбів, хазя́їв* (і *хазяї́нів*);

б) поодинокі після числівників: *сім день* (і *днів*), *сто раз* (частіше *сто разів*), *па́ра чобі́т, сім чолові́к* і ін. (але *разів сто* . . .).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *ле́щата — без ле́щат, вил, давиле́ць, ви́нець, ко́зел, я́сел, я́сен, ворі́т, обста́вин, запро́син, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, помиї́й, конопе́ль, ви́сівок, гін* (і *гоні́в*), *ві́жок, ночов, круп* (і *крупі́в*), *Яс, Ате́н, Черка́с, Бендер, Карпа́т, Лубе́нь.*

3. **-ей** мають: **-ЕЙ**

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ночей, біля печей, від вістей, тіней, костей, речей* . . ., але *розко́шів, по́дорожів* і деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: *ко́ней, гро́шей, гостей;* жіночого на **-а, -я**: *свине́й, мише́й, во́шей;* ніякого: *очей, плече́й* (і *пліч*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *груде́й, двере́й, діте́й, люде́й, куре́й, гусе́й, сіне́й, сане́й.*

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ **32.** Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям.** **-АМ (-ЯМ)**

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть**; усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловіка́м, школя́ра́м, ту́чам, гно́їщам, ягня́там, ночі́м* . . ., але *кова́лям, коса́рям, ті́ням, тва́рям, облі́ччям, підзі́мчям* . . .

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в назовному відмінку мають тверде закінчення (**-и, -а**), **-ям**, коли м'яке (**-і, -ї, -я**). Але після (неподвоєних) **ж, ч, ш, щ**, як і завжди, буде **-а**, а не **-я**: *го́рдощі — го́рдощам* і т. ін. Винятки: *лю́дям, шта́ням, ку́рям, гу́сям, ді́тям, сі́ням, са́ням, гру́дям.*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ **33.** У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по ко́ні, за теля́та, про гу́си, коро́ви, воли́, сви́ні, мете́лики, на ковалі́в, про госте́й, за молоди́ць* (і *молоди́ці*) і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ **34.** В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами** (**-ями**), **-ми**, **-има.**

-АМИ (-ЯМИ) 1. **-ами** і **-ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): *перед чоловіка́ми, школяра́ми, бу́чами, гно́їщами, ягня́тами, ноча́ми, коваля́ми, косаря́ми, ті́нями, обли́ччями, тва́рями, підза́мчями . . .*

-МИ 2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами**, **-ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от *з кі́ньми, перед гістьми́, грі́шми* (і *гроши́ма*), *чобітьми́, жолудьми́;* ніякого роду, як от *колі́ньми* (*колі́но* в значінні частини тіла), *крильми́* (*крило́* у птиці), *дівча́тьми;* жіночого роду: *свиньми́.* Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми́* (і *груди́ма*), *перед ворітьми́, дверми́* (і *двери́ма*), *сі́ньми, курми́, гусьми́, ді́тьми, людьми́, саньми́* і деякі інші.

-ИМА 3. **-има** вживається в словах *очи́ма, плечи́ма, уши́ма* (і *ву́хами*) — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ **35.** У місцевому відмінку множини **-ах**, **-ях** в тих самих випадках, що **-ам**, **-ям** у давальному множини: *на чоловіка́х, на школяра́х, обли́ччях, лю́дях* і т. ін.

Прикметник

§ **36.** Звукові закінчення твердих і м'яких прикметників в українській мові майже нічим не розрізняються, і найхарактернішою ознакою поміж ними виступає приголосний перед закінченням: у твердих він твердий, у м'яких — м'який, при чім, як видно вже з таблиці, м'які прикметники обмежені майже одним приголосним **н** (перед закінченням). Характерною ж ознакою закінчень м'яких прикметників супроти твердих є **і** відповідно до **и** твердих.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Тверда відміна			М'яка відміна		
Чолов. р.	Нійкого р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Нійкого р.	Жіноч. р.
г-ий	**-е**	**-а**			
к					
х					
ж					
ч					
ш					
щ					
б					
п					
в					
м					
р					
ц					
д					
с			(с)-ій(-їй)	**-є**	**-я**
з			(з)		
л			(л)		
т			(т)		
н			и		
			(й)		

Зразки відмінювання

Однина

Назов. (Кл. ф.)	гарн-**ий**	гарн-**е**	гарн-**а**	син-**ій**	син-**є**	син-**я**
Род.	гарн-**ого**	гарн-**ого**	гарн-**ої**	син-**ього**	син-**ього**	син-**ьої**
Дав.	гарн-**ому**	гарн-**ому**	гарн-**ій**	син-**ьому**	син-**ьому**	син-**ій**
Знах.=Наз. або Род.		гарн-**е**	гарн-**у**	= Наз. або Род.	син-**є**	син-**ю**
Оруд.	гарн-**им**	гарн-**им**	гарн-**ою**	син-**ім**	син-**ім**	син-**ьою**
Місц.	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ій**	син-**ьому, -ім**	син-**ьому, -ім**	син-**ій**

Множина

Наз.	гари-**і**	син-**і**
Род.	гари-**их**	син-**іх**
Дав.	гарн-**им**	син-**ім**
Оруд.	гарн-**ими**	син-**іми**
Місц.	гарн-**их**	син-**іх**

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді прикметники

§ 37. 1. До твердих прикметників, як видно з схеми (див. § 36), належать, між іншим, усі прикметники на **-гий**, **-кий**, **-хий**, **-чий**, **-жий**, **-ший**, **-щий**, **-ций**: *тугі́й, гірки́й, глухи́й, теля́чий, старі́ший, го́жий, тямо́щий, ку́ций* . . .

До твердих належать і прикметники без звичайного для чоловічого роду закінчення **-ий**:

а) з наростками **-ів** (після голосних та ' **-їв**) та **-ин** (після голосних та ' **-їн**): *Шевче́нків (Шевче́нкове, Шевче́нкова), шевці́в (шевці́ве, шевці́ва), Палі́їв (Палі́єве, Палі́єва), Кві́тчин (Кві́тчине, Кві́тчина), доччи́н (доччине́, доччина́), ня́нин (ня́нине, ня́нина), Марі́їн (Марі́їне, Марі́їна).*

б) *ві́нен, варт, го́ден, ладе́н, гото́в, по́вен, повине́н, пе́вен, рад,* займенники — *всяк, ко́жен, жа́ден, сам* (в поезії ще *вели́к, дрі́бен, ди́вен, жив, здоро́в, мо́лод, не́мощен, недю́ж, стар, щасли́в, я́сен* і деякі інші).

Усі ці прикметники, вказані під б), вживаються поруч форм із закінченням **-ий** *(по́вний . . .)* без ніякої відмінности в значінні.

М'які прикметники

2. До м'яких прикметників належать майже виключно прикметники на **-ній** після приголосного. Група ця невелика й не стала. До м'яких відносяться: *безо́дній, брате́рній, бра́тній, бу́дній, великоо́дній, ве́рхній, вечі́рній, ві́шній, всесві́тній (досві́тній, цілосві́тній . . .), горо́дній, да́вній, доро́жній (подоро́жній . . .), доста́тній, дре́вній, дру́жній (подру́жній), жи́тній, забу́тній, за́дній, за́хідній, зя́тній, кра́йній, ку́тній (трику́тній . . .), лі́тній, лі́тошній, майбу́тній, ма́терній, могу́тній, му́жній, надві́рній, ни́жній, нові́тній, обі́дній (пообі́дній . . .), осі́ннім, оста́ннім, оста́тній, пере́дній, пі́зній, поро́жній, послі́дній, прису́тній, пу́тній, ра́ннім, само́тній* (але *самітни́й*), *сере́дній (посере́дній . . .), сі́ній, спі́дній, сторо́ннім, суботній* (також *суббо́тній*), *сусі́дній, схі́дній, ха́тній, худо́жній;* усі прислівникові на **-шній, -жній**: *вчора́шній, дома́шній, за́втрашній, тутешній, бли́жній, спра́вжній, до́лішній, поздо́вжній* і т. ін., як і аналогічного творення — *прийде́шній, неді́лешній, сіне́шній . . .*, а також дуже рідко вживані: *ко́зій, о́рлій, пе́сій* (звичайно *ко́зячий, орля́чий . . .*), слово *тре́тій*, власні назви *Жа́б'є, Каба́нє* і небагато інших*).

Крім того, прикметники на **-їй** (після голосних): *безкра́їй, довгові́їй, короткошиї́й, бі́їй.*

---

*) Але: *безбо́жний, безла́дний, безпора́дний, безробі́тний, вели́чний, відпові́дний, господа́рний, дові́чний, замо́жний, кни́жний, майсте́рний мо́дний, нагі́рний, отру́тний, попере́чний, приро́дний, прода́жний, рі́дний (своєрі́дний, благоро́дний . . .), семирі́чний, тогобі́чний, тото́жний*... і багато інших, в тім числі всі на **-ний** *(забутни́й . . .).* Проте, деякі прикметники вживаються в обох варіянтах, напр., *наро́дній* і *наро́дний.*

3. Іноді, головним чином у поетичній мові, замість форм жіночого й ніякого роду на **-а** (**-я**), **-е** (**-є**) від неприсвійних прикметників уживаються старіші форми на **-ая** (**-яя**), **-ее** (**-єє**): *чо́рная хма́ра, да́вняя давни́на, чи́стеє по́ле, си́неє мо́ре* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 38. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	*-ого*	*-ої*
	-ього	*-ьої*
	-його	*-йої*

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Давальн. відм.	*-ому*	*-ій*
	-ьому	*-ій*
	-йому	*-їй*
Знах. відм.	= Назовн. або Родов.	*-у*
		-ю
		-ю
Орудн. відм.	*-им*	*-ою*
	-ім	*-ьою*
	-їм	*-йою*
Місцев. відм.	*-ому*, *-ім*	*-ій*
	-ьому, *-ім*	*-ій*
	-йому, *-їм*	*-їй*

Родовий відмінок

1. Приклади до родов. відм.: *до бі́лого, си́нього, безкра́його (сте́пу, мо́ря), з бі́лої, си́ньої, безкра́йої (хма́ри), Шевче́нкового, Шевче́нкової, ті́тчиного, ті́тчиної.*

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ої** ніколи не скорочується в -ой.

Давальний відмінок

2. Приклади до давальн. відм.: *зрадів бі́лому, си́ньому, безкра́йому (сте́пові, мо́рю), бі́лій, си́ній, безкра́їй (хма́рі), Шевче́нковому, Шевче́нковій, ті́тчиному, ті́тчиній.*

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ій** не скорочується в -і.

Знахідний відмінок

3. Приклади до знахідного відм.: *про бі́лого (ведме́дя), си́ній, безкра́їй (степ), бі́ле, си́не, безкра́є (мо́ре), бі́лу, си́ню,*

безкра́ю (хма́ру), Шевче́нків, Шевче́нкового, Шевче́нкову, ті́тчин, ті́тчиного, ті́тчину.

Примітка. Замість наведених форм прикметників жіноч. р. у знахід. відм. уживаються й форми на **-ую, -юю**: *бі́лую хма́ру* . . . — див. § 37_3.

Орудний відмінок

4. Приклади до орудного відм.: *з бі́лим, ті́хим, сі́нім, безкра́їм (сте́пом, мо́рем), бі́лою, свіжою, сі́ньою, безкра́йою (хма́рою), Шевче́нковим, Шевче́нковою, ті́тчиним, ті́тчиною.*

Примітка 1. Закінчення прикметників жіноч. р. **-ою** ніколи не скорочується в -ой, як і в іменниках: *бі́лою габо́ю* — див. § 28_2.

Примітка 2. Не плутати прикметникових закінчень жіноч. р. з іменниковими: *свіжою і́жею, да́вньою пі́снею* . . . . — див. § 28_2.

Місцевий відмінок

5. Приклади до місцев. відм.: *на бі́лому* або *бі́лім, ті́хому* або *ті́хім, сі́ньому* або *сі́нім, безкра́йому* або *безкра́їм (степу́, мо́рі), бі́лій, сі́ній, безкра́їй (хма́рі), Шевче́нковому* або *Шевче́нковім, Шевче́нковій, ті́тчиному* або *ті́тчинім, ті́тчиній.* Див. 2 Примітка.

МНОЖИНА

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 39. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Назовн. відм.	*-і*
(= Клична форма)	*-і*
	-ї
Родов. відм.	*-их*
	-іх
	-їх
Давальн. відм.	*-им*
	-ім
	-їм

Знахідн. відм. = Назовн. або Родовому.

Орудн. відмін.	*-ими*
	-іми
	-їми
Місцев. відм.	*-их*
	-іх
	-їх

1. Приклади до назовн. відм.: *бі́лі, ти́хі, си́ні, безкра́ї (степи́, моря́, хма́ри), Шевче́нкові, шевце́ві, ті́тчині.* **Назовний відмінок**

Примітка. Замість наведеного закінчення в назовн. відмін. множини вживається й закінчення -ії (-ї́ї): *до́брії лю́ди, си́нії хма́ри* . . . — див. § 37₃. Про сполучення з числівниками **два, три** тощо див. § 30₂ Увага.

Див. іще § 78.

2. Приклади до род. відм.: *до бі́лих, ти́хих, си́ніх, безкра́їх (степі́в, морі́в, хмар), Шевче́нкових, шевце́вих, ті́тчиних.* **Родовий відмінок**

3. Приклади до давальн. відм.: *зраді́в бі́лим, ти́хим, си́нім, безкра́їм (степа́м, моря́м, хма́рам), Шевче́нковим, шевце́вим, ті́тчиним.* **Давальний відмінок**

4. Приклади до знахід. відм.: *про бі́лі (ко́ні, теля́та, качки́), ти́хі, си́ні, безкра́ї (степи́, моря́, хма́ри), да́вніх (люде́й), Шевче́нкові, Шевче́нкових, ті́тчині, ті́тчиних.* **Знахідний відмінок**

5. Приклади до орудного відм.: *перед бі́лими, ти́хими, си́німи, безкра́їми (степа́ми, моря́ми, хма́рами), Шевче́нковими, шевце́вими, ті́тчиними.* **Орудний відмінок**

6. Приклади до місцев. відм.: *на бі́лих, ти́хих, си́ніх, безкра́їх (степа́х, моря́х, хма́рах), Шевче́нкових, шевце́вих, ті́тчиних.* **Місцевий відмінок**

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівни́чий, лю́тий (мі́сяць), подоро́жній* . . ., *возове́, мостове́, при́дане* . . ., відмінюються як звичайні прикметники — *до будівни́чого, будівни́чі, з будівни́чими, без молодо́ї, з возово́го* і т. ін.

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назов) прикметникових, то див. §§ 78 та 81.

Займенник

§ 40. Особовий і зворотний займенник.

	Однина			Множина	
Наз. в.	*я*	*ти*		*ми*	*ви*
Род. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Дав. в.	*мені́*	*тобі́*	*собі́*	*нам*	*вам*
Знах. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Оруд. в.	*мно́ю*	*тобо́ю*	*собо́ю*	*на́ми*	*ва́ми*
Місц. в.	*на мені́*	*на тобі*	*на собі́*	*на нас*	*на вас*

Наз. в.	*він воно́*	*вона́*	*вони́*
Род. в.	*його́ (нього́)*	*її́ (не́ї)*	*їх (них)*
Дав. в.	*йому́*	*їй*	*їм*
Знах. в.	*його́ (нього́)*	*її́ (ню, не́ї)*	*їх (них)*
Оруд. в.	*ним, їм*	*не́ю (є́ю)*	*ни́ми, ї́ми*
Місц. в.	*на ньо́му, ні́м, йо́му*	*на ній, їй*	*на них, їх*

Форми займенника 3-ї особи після прийменників уживаються з **н** (*до ньо́го, за не́ї, на ню . . .*), хоч можна й без **н** (*до йо́го, на йо́му . . .*). Лише в орудному відмінку можна вживати форми з **н** без прийменника: *ним, не́ю, ні́ми*.

§ 41. Присвійні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*мій моє́*	*моя́*	*мої́*
Род. в.	*мого*	*мое́ї*	*мої́х*
Дав. в.	*моє́му*	*мої́й*	*мої́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*мою́*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*мої́м*	*мое́ю*	*мої́ми*
Місц. в.	*на моє́му, мої́м*	*на мої́й*	*на мої́х*

Так само відмінюються *твій, свій*.

§ 42. Вказівні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*той те*	*та*	*ті*
Род. в.	*того*	*тіє́ї*	*тих*
Дав. в.	*тому*	*тій*	*тим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*ту*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*тим*	*тіє́ю*	*тими*
Місц. в.	*на тому, тім*	*на тій*	*на тих*

Так само відмінюються *оте́й, таттто́й*.

Наз. в.	*цей це*	*ця*	*ці*
Род. в.	*цього*	*ціє́ї*	*цих*
Дав. в.	*цьому*	*цій*	*цим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*цю*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*цим*	*ціє́ю*	*цими*
Місц. в.	*на цьому, цім*	*на цій*	*на цих*

Так само відмінюються *оце́й* та рідше вживане *сей* (але звичайне у таких виразах, як *сього ро́ку, сю́ ночі, се́бто* тощо).

§ 43. Питальні займенники.

Наз.	в.	*хто*	*що*
Род.	в.	*кого́*	*чого́*
Дав.	в.	*кому́*	*чому́*
Знах.	в.	*кого́*	*що*
Оруд.	в.	*ким*	*чим*
Місц.	в.	*на ко́му, на кім*	*на чо́му, на чім*

		Однина		Множина
Наз.	в.	*чий чиє́*	*чия́*	*чиї́*
Род.	в.	*чийо́го*	*чиє́ї*	*чиї́х*
Дав.	в.	*чиє́му*	*чиї́й*	*чиї́м*
Знах.	в.	= Наз. або Род.	*чию́*	= Наз. або Род.
Оруд.	в.	*чиї́м*	*чиє́ю*	*чиї́ми*
Місц.	в.	*на чиє́му, на чиї́м*	*на чиї́й*	*на чиї́х*

§ 44. Неозначені займенники.

		Однина		Множина
Наз.	в.	*увесь (весь) усе*	*уся́*	*усі́*
Род.	в.	*усього*	*усіє́ї*	*усіх*
Дав.	в.	*усьому*	*усій*	*усім*
Знах.	в.	= Наз. або Род.	*усю́*	= Наз. або Род.
Оруд.	в.	*усі́м*	*усіє́ю*	*усіма́*
Місц.	в.	*на всьому, на всі́м*	*на всій*	*на всіх*

§ 45. Складені займенники.

Складені займенники відмінюються лише в основній частині:

Хтось — когось — кому́сь — кимсь і *кі́мось* ...

Щось — чогось — чому́сь — чимсь і *чі́мось* ...

Чийсь — чийо́гось — чиє́їсь — чиї́мсь і *чиї́мось* ...

Котрі́йсь — котро́гось — котро́мусь ...

Де́хто — де́кого — де́кому — де́ на кім і *на де́кім* ...

Де́який — де́якої — де́яким — на де́яких і *де́ на яких* ...

Ніхто́ — нікого́ — нікому́ — ні на ко́му і *на нікім* ...

Нія́кий — нія́кого — нія́кому — ні на я́кім і *на ніякім* ...

Щобу́дь — чогобу́дь — чомубу́дь — на чомубу́дь ...

Хтонебу́дь — когонебу́дь — комунебу́дь ...

Абіхто — абікого — абикому ...

Абіякий — абиякого — абіякій ...

Щодо розділки (-), то див. § 94.

Усі інші займенники: *наш, ваш, ко́жен, жа́ден (ко́жний, жа́дний), вся́кий, яки́й, котри́й, і́нший, ина́кший, все́ньки́й, всіля́кий, са́мий, сам* відмінюються як прикметники, (від займенника *сам* назовний відмінок множини *самі́* і *самі́*).

Примітка 1. Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: *до ме́не, за те́бе, на се́бе, з йо́го, у не́ї, біля ко́го (ко́гось), від то́го, чо́го (чо́гось), цьо́го, усьо́го, на то́му, при цьо́му, ко́му (ко́мусь), чо́му (чо́мусь), всьо́му.*

Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: *до йо́го ха́ти* і т. ін.

Примітка 2. Замість форм *та, ту*, вживаються ще *та́я, ту́ю* (зокрема в значінні артикула). Про це, як також і про можливість *ті́ї, це́ї*..., див. § 37_3.

Примітка 3. Замість деяких із наведених форм займенників в українському письменстві трапляються й інші, як рівнобіжні: а) *мойо́го, твойо́го, свойо́го (= мого, твого, свого)*, б) *мойо́му, мойму́, мо́му, свойо́му ... (= моєму ...)*, в) *то́ї, ті́ї, те́ї, це́ї, ці́ї, усе́ї, усі́ї (= ті́єї, ці́єї, всі́єї)*, г) *то́ю, це́ю, все́ю (= ті́єю, ці́єю, всі́єю)*, ґ) *усі́ми (= всі́ма)*.

Числівник

§ 46. Відмінювання числівників.

Числівник *оди́н, одно́ (одне́), одна́* відмінюється так, як займенник *той, те, та* (див. § 42): *одного́, одні́єї*...

Примітка. Про рівнобіжні форми *одно́ї, одно́ю*... див. § 45 Примітка 3.

Інші відмінюються так:

Наз. в.	*два дві*	*три*		*чоти́ри*	
Род. в.	*двох*	*трьох*		*чотирьо́х*	
Дав. в.	*двом*	*трьом*		*чотирьо́м*	
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.		= Наз. або Род.	
Оруд. в.	*двома́*	*трьома́*		*чотирма́*	
Місц. в.	*на двох*	*на трьох*		*на чотирьо́х*	

Наз. в.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*ві́сім*	
Род. в.	*п'ятьо́х*	*шістьо́х*	*сімо́х*	*вісьмо́х*	
Дав. в.	*п'ятьо́м*	*шістьо́м*	*сімо́м*	*вісьмо́м*	
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	
Оруд. в.	*п'ятьма́*	*шістьма́*	*сімома́*	*вісьмома́* або *вісьма́*	
Місц. в.	*на п'ятьо́х*	*на шістьо́х*	*на сімо́х*	*на вісьмо́х*	

Цілком так, як *п'ять* або *шість*, відмінюються числівники *дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, кількадцять, стонадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят, кількадесят,* але всі вони в родов., давальн., місц. відмін. іноді вживаються з закінченням (старішим) **-и**: *з п'ятьох душ — з п'яти (шести, семи, восьми) душ, рад і двадцятьом карбованцям — рад і двадцяти карбованцям, шістдесятьох робітників — шістдесяти робітників* і т. ін.

Складені числівники на означення сотень — *двісті* (не «двіста»), *триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються, розпадаючись: *з двох сот душ, рад п'ятьом стам карбованцям, без дев'яти сот душ, з чотирма стами робітниками, на п'ятьох стах карбованцях* і т. ін., але вживаються й без відміни закінчень: *без шістсот душ, з п'ятсот людьми, на чотириста сімдесят вісім тисяч шістсот п'ятдесят дев'ятьох карбованцях...* (у таких складених числівниках відмінюється тільки останній числівник, як також і в рядових числівниках: *з вісімсот тридцять п'ятим* і т. ін.).

Числівники *сорок, дев'яносто (= дев'ятдесят), сто* вживаються в родовому, даваль., місц. відмін. з закінченням **-а**: *з сорока, дев'яноста, ста*, а для орудного відм. вживаються форми *стома, сорокома* або *сорокма*.

Числівники *скільки, кілька, декілька, стільки, багато* відмінюються як *два: скількох, скільком, скількома, багатьох, багатьом, багатьма (багатьома)...*

Збірні числівники *двоє, обоє, троє* не відмінюються, замінюючись у непрямих відмінках формами від *два, обидва, три: двох, двом* . . .

Збірний числівник *обидва, обидві* або відмінюється як *два: обидвох, обидвом* . . . , або (частіше) замінюється в непрямих відмінках формами від давнього, але маловживаного тепер *обидва, обидві: обох, обом, обома, на обох*.

Збірні числівники *четверо, п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятеро...* зрідка відмінюються як *два: четверох, четвером, четверома, на четверох* і т. ін.

§ 47. Рядові числівники.

1. *пе́рший (пе́рше, пе́рша)*, 2. *дру́гий*, 3. *тре́тій*, 4. *четве́ртий*, 5. *п'я́тий*, 6. *шо́стий*, 7. *сьо́мий*, 8. *во́сьмий*, 9. *дев'я́тий*, 10. *деся́тий*, 11. *одина́дцятий*, 12. *двана́дцятий*..., 20. *двадця́тий*, 30. *тридця́тий*, 40. *сороко́вий*, 50. *п'ятдеся́тий*, 60. *шістдеся́тий*, 70. *сімдеся́тий*, 80. *вісімдеся́тий*, 90. *дев'ятдеся́тий* і *дев'яно́стий*, 100. *со́тий*, 200. *двосо́тий*, 300. *трисо́тий*, 400. *чотирисо́тий*, 500. *п'ятсо́тий*, 1000. *ти́сячний*..., 1.000.000. *мільйо́новий* відмінюються як прикметники.

§ 48. Дробові числівники.

Дробові числівники вживаються так:

1. Коли чисе́льник 1, а знаме́нник будь-який числівник, то чисельник буде *одна́*, а знаменник відповідний рядовий числівник жіночого роду однини: $^1/_2$ — *одна́ дру́га*, $^1/_3$ — *одна́ тре́тя*, $^1/_4$ — *одна́ четве́рта* і т. ін. Відмінюються вони як звичайні рядові числівники: *діли́ти на одну́ двадця́ту*...

Полови́на ($^1/_2$), *третина́* ($^1/_3$), *четверти́на* (або *чве́ртка*) відмінюються як звичайні іменники.

2. Коли чисельник 2, 3, 4, 5 і т. д., а знаменник 2, 3, 4, 5 і т. д., то чисельник буде *дві*, *три*, *чоти́ри*, *п'ять* і т. д., а знаменник *дру́гих*, *тре́тіх*, *четве́ртих*, *п'я́тих* і т. д.: $^5/_2$ — *п'ять дру́гих*, $^2/_3$ — *дві тре́тіх*, $^3/_4$ — *три четве́ртих*, $^4/_3$ — *чоти́ри тре́тіх*, $^3/_5$ — *три п'я́тих*, $^2/_7$ — *дві сьо́мих*, $^9/_{10}$ — *дев'ять деся́тих* і т. ін.

3. Числівники *півтора́ (карбо́ванця, відра́), півто́ри (ква́рти), півтретя* ($2^1/_2$), *півчверта* ($3^1/_2$), *півп'ята* ($4^1/_2$), *півшоста* ($5^1/_2$), *півсьома* ($6^1/_2$), *півво́сьма* ($7^1/_2$), *півдев'ята* ($8^1/_2$) . . ., *півтораста* (150), *півтретяста* (250), *півчвертаста* (350) . . . не відмінюються*).

Примітка. Щодо сполучення іменників та прикметників із числівниками *два, дві, обі́два, обі́дві, три, чоти́ри*, то див. § 30_2 Увага.

Про правопис прислівникових числівників, як *попе́рше, подру́ге*..., *упе́рше, удру́ге, вдесятеро*..., див. § 94_2.

Про правопис числівників у складених словах див. § 21_3.

---

*) З іменниками *пів* пишеться разом, коли ввіходить у суцільне відмінне слово: *пі́вдень, півпа́рубок, півба́ркуш, півква́рта, півполу́кіпок, пі́врік* і т. ін. (тобто коли можливі форми *пі́вднем, півпа́рубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Ха́ркова, пів до́повіді*.

Дієслово

§ 49. Дійсний спосіб.

1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного): **Теперішній час**

	I група [е/у (є/ю)]	II група [и/я,а (ї/я)]
Однина 1 ос.	-у (-ю)	-ю, -у
2 ос.	-еш (-єш)	-иш (-їш)
3 ос.	-е (-є)	-ить (-їть)
Множина 1 ос.	-емо (-ємо)	-имо (-їмо)
2 ос.	-ете (-єте)	-ите (-їте)
3 ос.	-уть (-ють)	-ять, -ать

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. Увагу 6) усі дієслова української мови щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або до II групи.

До II групи належать:

а) Усі з дієйменником на **-ити** (після голосних **-їти**): *хвали́ти — хва́лиш, хва́лить, хва́лимо, хва́лите, хва́лять, гони́ти — го́ниш . . ., вари́ти — ва́рить . . ., роби́ти — ро́бимо . . ., ба́чити — ба́чиш, ба́чать . . ., ко́їти — ко́їш**) . . .

б) Деякі дієслова на **-іти**, **-ати**, **-ти**: *вели́ти — вели́ш . . ., сиді́ти — сиди́ш . . ., крича́ти — кричи́ш . . ., бі́гти — біжи́ш, біжа́ть . . .* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *ви́сіти — ви́сиш, ви́сить . . ., ви́діти — ви́диш, ви́дять . . ., му́сіти (му́сити) — му́сиш, остогі́діти — остогі́дить . . .*

Усі інші дієслова належать до I групи: *па́сти — пасе́, пасе́ш . . ., жда́ти — ждеш . . ., горну́ти — го́рнеш . . ., кля́сти́ — кляне́ш . . ., чу́ти — чу́єш, чу́є . . ., зна́ти — зна́є. . ., ві́шати — ві́шаєш . . ., дарува́ти — дару́єш . . .*

До цієї ж групи належать і *боро́ти, поро́ти, коло́ти, поло́ти, моло́ти, ора́ти, хоті́ти (хо́чеш, хо́чуть*, але від *хті́ти — хтять).*

*) Дієслова *би́ти (б'ють . . .), лі́ти (ллють . . .), ри́ти (ри́ють . . .), ши́ти (шиє . . .), жи́ти (живе́ш . . .), ви́ти (ви́є . . .), ви́ти (в'ють . . .)* і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення дієйменника не **-ити**, а **-ти**.

Усі дієслова на **-ота́ти** I групи, на **-оті́ти** — II: *цокота́ти — цокочу́, цоко́чеш, цоко́чуть . . .; цокоті́ти — цокочу́, цокоти́ш, цокоті́ть . . .; муркота́ти — муркочу́, мурко́чеш . . .; муркоті́ти — муркочу́, муркоти́ш . . .; булькота́ти — булькочу́, булько́чеш . . .; булькоті́ти — булькочу́, булькоти́ш . . .; гуркота́ти — гуркоті́ти, гримота́ти — гримоті́ти . . .*

Примітка. Дієслова II групи з ненаголошеним закінченням у народніх говорах часто змішуються з дієсловами I групи (через те, що ненаголошені **е** й **и** змішуються), і в українській поезії трапляються такі форми, як *ку́пе, но́се, ро́бе, говре . . .*, замість *ку́пить но́сить, ро́бить, говри́ть . . .*

Увага 2. Щодо розподілу дієслів обох груп на підгрупи, тобто щодо визначення правил уживання в закінченнях **у** чи **ю**, **е** чи **є**, **и** чи **ї**, **-ать** чи **-ять**, то треба пам'ятати це:

а) **-є** (I гр.) й **-ї** (II гр.) вживається тільки після голосних: *дає, гра́єш, купу́ємо, яснієте . . ., ко́їть, гої́те . . .*

Примітка 1. Не становлять винятку *лле, ллеш . . ., ллють, б'е . . ., б'ють, в'е . . ., в'ють . . ., п'е . . ., п'ють*, бо тут перед закінченням у минулому був також голосний: **лнє, кнють . . .**

Примітка 2. У дієсловах I групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене **-є** після **а** (**я**) часто може відпадати, що вживається й у поезії: *пита́, співа́, зна, гуля́ . . .* (але не в дієсловах на **-а́яти**).

б) **я** і **ю** не пишуться після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *біжа́ть, кричи́ть, ду́шать, тріща́ть, біжу́, кричу́ . . .*

Увага 3. У дієсловах II групи в 1 особі однини приголосні **д**, **т**, **с**, **з** змінюються на **дж**, **ч**, **ш**, **ж**, а **зд**, **ст**—на **ждж**, **щ**: *води́ти — воджу́, верті́ти — верчу́, вози́ти — вожу́, носи́ти — ношу́, їздити — їжджу, ви́мостити — ви́мощу . . .*

Також звичайно змінюються ці звуки в дієприкметниках на **-ний** від таких дієслів, а також у вивідних дієсловах із наростками **-ува-** та **-а-**: *засу́джений, кру́чений, во́жений (вози́ти), но́шений, прина́джувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, походжа́ти, саджа́ти . . .*

У віддієслівних іменниках на **-ння** зміна ця обов'язкова, коли перед **-ння** **е**: *відро́дження, розхо́дження, золо́чення, відно́шення, розгніжде́ння, спро́щення . . .* (але *води́ння, вози́ння, носи́ння, крути́ння . . .*). Див. ще § 7₁г.

Примітка 1. Такі форми дієслова, як *скажу́сь, кручу́, сиджу́, носи́ю, возю́, розку́сювати* тощо в народніх українських говорах досить поширені, і їх спостерігаємо й у красному письменстві.

Примітка 2. Не змішувати змін **г — ж** і **д — дж**: *напру́га — напру́жуюсь, напру́ження. . .*, але *ходи́ти — ходжу́, розхо́дження* і т. ін.

Увага 4. У дієсловах II групи після губних (**б, п, в, м, ф**) перед **я** (як і перед **ю**) з'являється **л**: *лю́блять, ку́плять, ло́влять, ло́млять* (як і *люблю́, куплю́ . . .*).

Увага 5. Частка **-ся** (**-сь**), як і в усіх дієслівних формах, пишеться вкупі, при тім у дієсловах I групи в 3 особі однини перед **-ся** (**-сь**) з'являється **-ть**: *беру́ся, бере́шся, беру́ться, бере́ться, зна́ється . . .*

Примітка. Як діялектична західньоукраїнська прикмета, трапляється в письменстві **ся** й перед дієсловом: *ся купа́в* і т. ін. Але вирази *як ся ма́єш, як ся ма́сте* цілком унатурені в літературній мові.

Увага 6. Чотири дієслова становлять окрему групу закінченнями теперішнього часу — це *і́сти, бу́ти, да́ти, (розпо-, відпо-. . .) -ві́сти.*

Однина

1 ос.	*їм*	*(єсьм)*	*дам*	*відповім*
2 ос.	*їси́*	*(єси́)*	*дасі́*	*відповісі́*
3 ос.	*їсть*	*є, єсть*	*дасть*	*відпові́сть*

Множина

1 ос.	*їмо́*	*(єсьмо́)*	*дамо́*	*відповімо́*
2 ос.	*їсте́*	*(єсте́)*	*дасте́*	*відповісте́*
3 ос.	*їдя́ть*	*суть*	*даду́ть*	*відповідя́ть*

Від дієслова *бу́ти* звичайно вживається тільки форма *є (єсть)*, заступаючи всі інші форми (тобто і для 1 й 2 ос. однини і для всіх трьох осіб множини); форма *суть* трапляється лише в книжній мові, інші зрідка і в народніх говорах і в книжній мові.

Майбутній час

2. Майбутній час недоконаний вживається в українській мові в таких формах:

а) Недоконаний дієйменник + форми теперішнього часу помічного дієслова *ня́ти*, що стали ніби дієслівними закінченнями, цілком злившись із дієйменниками: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо, пекти́мете, пекти́муть* і т. ін.

б) Рідше вживається недоконаний дієйменник + помічне дієслово *бу́ти*: *бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть пекти́* і т. ін.

Минулий час

3. Родові закінчення для форм минулого часу: **-в** або чистий пень для чоловічого роду однини, **-ло** — ніякого й **-ла** — жіночого та **-ли** для множини: *брав, ніс, пік, стерíг, утíк, брáло, нéсло, пекло, стерегло, утекло, брáла, нéсла, пекла, стерегла, утекла, брáли, нéсли, пекли, стерегли, утекли* . . .

Передминулий час

4. Передминулий час дієслова складається з форм минулого часу його та минулого часу від помічного дієслова *бýти*: *ходíв був, була робúла* . . .

§ 50. Наказовий спосіб.

Крім форм 2 особи однини й множини для наказового способу в українських дієсловах є ще окрема форма 1 особи множини.

Повне закінчення форм наказового способу:

2 особа	однини	**-и**
1 особа	множини	**-імо**
2 особа	множини	**-іте**

Але це закінчення в цілості вживається лише із спеціяльними стилістичними намірами (як архаїзм: *ідíмо, ідíте* . . .) і тільки в частині дієслів, у звичайній же мові воно буває в скороченні: або без голосних на місці **и** й **і**, або без голосних **о**, **е**.

-и, -ім, -іть

1. Закінчення **-и**, **-ім**, **-іть** звичайно буває:

а) Під наголосом: *берú, берíм, берíть* . . ., *печú, печíм, печíть* . . ., *живú, живíм, живíть* . . . (Також із приростком **ви-**: *вúбери, вúберім, вúберіть* . . .).

б) У дієсловах із наростком **-н-** після приголосного (без наголосу): *крúкни, крúкнім, крúкніть, стýкни, стýкнім, стýкніть* . . ., а також у таких, як *підкрéсли, підкрéсліть, не скúгли, скúмли, скúглім, провíтри* . . .

Скорочення и й і

2. Майже в усіх інших дієсловах із ненаголошеним закінченням закінчення наказового способу буває із скороченням **и** (2 особа однини) й **і** (1 й 2 особи множини), а саме:

а) Після голосних замість цих закінчень буде **-й** (але з **-мо** й **-те**): *купýй, купýймо, купýйте, стій, стíймо, грай, грáймо, грáйте, ший, шíймо, шíйте* . . .

б) Після приголосних, що надаються до пом'якшення (**д**, **з**, **л**, **н**, **с**, **т**), замість голосних **и**, **і** в закінченні лишається лише пом'якшеність тих приголосних (але з **-мо**, **-те**): *сядь, ся́дьмо, ся́дьте, злазь, зла́зьмо, зла́зьте, вúзволь, вúзволькмо, вúз-*

вольте, стань, ста́ньмо, ста́ньте, повíсь, повíсьмо, повíсьте, трать, тра́тьмо, тра́тьте, чисть, чíстьмо, чíстьте . . .

в) Після приголосних, що не надаються до пом'якшення (взагалі або тільки в кінці складу: **б**, **п**, **в**, **м**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **р**), ті **и**, **і** зовсім зникають (але з закінченням **-мо**, **-те**): *не зо́рб(ся), го́рбмо(сь), го́рбте(сь), сип, си́пмо, си́пте, став, ста́вмо, ста́вте, ознайо́м, ознайо́ммо* (але й *ознайо́мім*), *ознайо́мте, ріж, рíжмо, рíжте, плач, пла́чмо, пла́чте, руш, ру́шмо, ру́ште, морщ, мо́рщмо, мо́рщте, вір, ві́рмо, ві́рте* . . .

Примітка. Від дієслів *їсти, -вісти* наказовий спосіб *їж, їжте, розповіж*..., а іноді і старіші *їдж, їджте, розповідж* . . .

Увага 1. **г** і **к** перед закінченням у наказовому способі дієслів переходять на **ж**, **ч**: *лягти́ — ляж, ля́жмо, ля́жте, бíгти — біжи́* . . . , *пекти́ — печи́* . . .

Увага 2. Усі дієслова з наростками **-ува-**, **-ювá-** мають одноманітні форми наказового способу: *розка́зуй, просмо́люй, обмíрюй* . . .

Увага 3. Частка **-ся** (**-сь**), як і в дієсловах дійсного способу, не змінює правопису форм дієслів наказового способу: *му́чся, му́чмося, му́чтесь, тра́ться, тра́тьмося, тра́тьтеся, вино́ться* . . .

§ 51. Дієйменник.

Закінчення дієйменників **-ти**: *ходи́ти, пекти́, ревти́, нести́, лíзти, ки́нути, хотíти, мéрти, жи́ти, годува́ти, глибшати, пекти́ся (пекти́сь), годува́тися (годува́тись)* . . .

Примітка. У народніх говорах української мови є й форми скорочені, коли на закінчення **-ти** не падає наголос, або перед ним немає приголосного: *каза́ть, брать, хотíть* . . . Вживаються такі форми і в красному письменстві.

§ 52. Дієприкметник.

З дієприкметників в українській мові залишились у повній мірі лише дієприкметники на **-ний**, **-не**, **-на** та **-тий**, **-те**, **-та**.

Дієприкметники на -тий

1. Дієприкметники на **-тий** бувають із тих дієслів, що мають у дієйменникові перед **-ти** голосний або **р**, що належать до кореня: *ку́ти — ку́тий, би́ти — би́тий, гри́ти — гри́тий, жа́ти — жа́тий, відня́ти — відня́тий, те́рти — те́ртий* . . . (але *да́ний, зна́ний, при́дбаний* . . .).

Дієприкметники на -НИЙ і -ТИЙ

2. І **-ний** і **-тий** мають дієслова з наростком **-н-** (**-ну-**): *ки́нути — ки́нений* і *ки́нутий, усу́нути — усу́нений* і *усу́нутий, верну́ти — ве́рнений* і *ве́рнутий, замкну́ти — за́мкнений* і *за́мкнутий* . . .

Також деякі інші: *коло́ти — ко́лений* і *ко́лотий, моло́ти — ме́лений* і *мо́лотий, поро́ти — по́рений* і *по́ротий.*

Дієприкметники на -НИЙ

3. Від інших дієслів дієприкметники мають закінчення на **-ний**: *писа́ти — пи́саний, нагуля́ти — нагу́ляний, кра́сти — кра́дений, стри́гти — стри́жений, дарува́ти — дарова́ний, малюва́ти — мальова́ний, копіюва́ти — копійо́ваний, сія́ти — сія́ний, вари́ти — ва́рений, купи́ти — ку́плений, врази́ти — вра́жений, мости́ти — мо́щений, погаси́ти — пога́шений, грома́дити — грома́дженний, верті́ти — ве́рчений* . . .

Увага. Від дієслів з приголосними, **-и-** (**-ї**) або **-ну-** перед **-ти** в дієйменниках дієприкметники приймають **е** (після голосних **є**) перед **-ний**; в дієприкметниках від інших дієслів зберігається голосний дієйменника:

скла́сти — скла́дений	*склада́ти — скла́даний*
запрягти́ — запря́жений	*запряга́ти — запря́ганий*
розгребти́ — розгре́бений	*розгріба́ти — розгрі́баний*
повісити — повішений	*повіша́ти — повіша́ний, повивіша́ти — повивіша́ний*
виїздити — виїжджений	*виїжджувати — виїжджуваний*
розрізни́ти — розрі́знений	*розрізня́ти — розрі́зняний, розрі́знювати — розрі́знюваний*
позичити — позичений	*позича́ти — позича́ний*
ста́вити — ста́влений	*ста́вляти — ста́вляний*
згорну́ти — згорнений (згорнутий)	*згорта́ти — згорта́ний*
ви́гоїти — ви́гоєний	*вигоювати — вигоюваний.*

Від дієслова *і́сти — і́дженний* і *і́денний.*

Щодо одного **н** в дієприкметниках, то див. § $18_{1г}$ Увага.

Про **ж, ч, ш, дж, щ, ждж** із **з, т, с, д, ст, зд** перед **-енний** див. § 49_1 Увага 3.

§ 53. Дієприслівник.

Дієприслівники на **-чи** теперішнього часу витворюються з пня теперішнього часу дійсного способу з тим самим голосним перед закінченням **-чи**, що й у 3 особі множини дійсного способу: *беру́ть — беручи́, ка́жуть — ка́жучи, ба́чать — ба́чачи, сидя́ть — сидячи́, виробля́ють — виробля́ючи, вирóблюють — вирóблюючи, біжа́ть — біжачи́, летя́ть — летячи́, сплять — сплячи́* . . .

Дієприслівники на **-ши** минулого часу витворюються з пнів минулого часу: *ніс — ні́сши, пік — пі́кши, брав — бра́вши, купува́в — купува́вши* . . .

III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ*)

ПРИГОЛОСНІ

Чуже **л**

§ **54.** Чужомовне l в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле**, **ла**, **ло**, **лу**, **л**, почасти як м'яке, себто **лі**, **ля**, **льо**, **лю**, **ль**. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** не можливо.

Нем'яке **л**

1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла**, **ло**, **лу**, **л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — *атла́нти, Атлантійський океа́н, а́тлас, Лакедемо́н, лаконі́зм, лати́нський, облатка, парала́кса, пла́стика, Плато́н, платоні́чний, протопла́зма, сталакти́т, схола́стика, фа́була, фала́нга, філантро́пія, фі́стула, фо́рмула, хала́т, шарлата́н, шкату́ла,* при чім **а** завжди після подвоєного **л**: *ві́лла, Геллада, Сцілла;*

б) **ло** — *анало́гія, (ло́гіка, катало́г, проло́г, рефлексоло́гія...), гело́ти, дипло́м кілогра́м, коло́на, коло́нія, ко.ло́с, Ло́ндон, охлократія, пило́т, тало́н, троглоди́т, філоксе́ра, філосо́фія, хлор, цикло́н, Цікло́пи,* при чім **о** завжди після подвоєного **л**: *Бйонде́лло, Льонґфе́лло;*

в) **лу** — *лунати́зм, плутокра́тія, Поллу́кс;*

г) **л** у кінці складу — *адмірал, арсена́л, арти́кул, бал* (= відзначення, але *баль* = бенкет), *Балка́ни, бока́л, генера́л, Далма́ція, журна́л, ідеа́л, інтернаціона́л,*

*) До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *база́р, галу́н, карто́пля, льох, ла́нтух, ли́цар, плуг* тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

капітáл, капíтул, квартáл, меморія́л, мінерáл, ориґінáл, офіція́л, офталмоскóп, протокóл, професіонáл, скандáл, скрýпул, Стамбýл, стúмул, талмýд, Тантáл, титýл, фалд, фалш, февдáл, фінáл, фурýнкул, Халдея і деякі інші.

б) Сполучення le послідовно передаємо через **ле** (з «середнім л» — див. § 15₅ Увага 4): *білéт, галéра, делеґáт, електрúчний, Каледóнія, колéґа, леґéнда, лéкція, Ленáв, Палéрмо, телегрáма, холéра* і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: *Албіон, біл, бул, булдоґ, Велз, Вілсон, Далтон, гомрýл, ґолкíпер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд* і т. ін.

2) В інших випадках новіші запозичення з західньо-европейських мов віддаємо м'яким **л**: **М'яке Л**

а) **ля** — *аеропля́н, баля́да, баля́нс, бацúля, бýля* (хоч старе *бýлла*), *вакуóля, гіпéрболя* (у закінченнях **-ля** завсіди, окрім небагатьох винятків — див. 1а*а*), *ґалянтéрія, деклямáція, зáля, ісля́м, Каля́брїя, капéля, кáпсуля, клявíш, кля́са, лябораторія, ля́ва, ля́вн-тéніс, ляґýна, ляж, Ля-Мáнш, Лямартíн, ляндшáфт, лятифýндія, ляфéт, макулятýра, Маля́ґа, Мон-Бля́н, новéля, номенклятýра, парлямéнт, плян* (хоч уживається й *план*), *плянтáція, плятúна, плятфóрма, пляц, пляцкáрта, постуля́т, проклямáція, скáля, тарантéля, флякóн, флямíнґо, флянéля, цифербля́т, шкарлятúна, шляфрóк;*

б) **льо** — *бальóн, бальотувáти, бльокáда, віольончéля, кольóквіюм, Кольóмбо, кольорúт, льóзунґ, льокáвт, Льокáрно, льомбáрд, одекольóнь* (і *одеколóн*), *пльóмба, сóльо, фабльó, фльóра, фльóта, шабльóн;*

в) **лю** — *блю́за, інфлюéнца, Лювр, лю́за, лю́па, металю́рґія, Нібелю́нґи, целю́ля, целюльóза, целюльóїд;*

г) **ль** у кінці складу — *автомобíль, адюльтéр, áльґéбра* (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), *Альжíр, алькогóль, альфабéт* (але *алфáвит*), *альхéмія, асфáльт, балькóн, бензóль, бінóкль, бухгáльтер, васáль, вольт, Ґвадальківíр, ґвéльфи, ґольф, кальвінíзм, опáль, п'єдестáль, портáль, Сенеґáль, скальд, фільтр, Цéльсій* і багато інших.

Зокрема м'яким **л** віддаємо чуже і послідовно в комплексах — **-лювати, -люція, -ляндія, -ляр, -лярний**..., **-лярія-, -лятор, -ляція, -льний** (див §§ $14_{2в}$ та 15_5 Увага 4), **-льоз, -льоза, -льозний** і в усіх вивідних від них словах: *протоколювати, титулювати, революція, Ґренляндія, Естляндія, Тяпляндія, Ютляндія, циркуляр, канцелярія, регулятор, спекуляція, капітальний, скрофульоз, целюльоза, компіляторський, маніпулянтка* і т. ін.

Про **лі** з lі див. § $62_{1г}$.

Чуже h — g

§ 55. Чуже h передаємо нашим **г**, щождо чужого g, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **ґ**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г** (порівн. § 54): *Англія, газ, газета, гама, гегемонія, генеалогія (логіка...), генерал, геній, географія (граматика, програма, грамофон, діаграма, графіка, грам, кілограм...), Германія, гігієна, гімназія, гіпс, градус, граф, Грузія, група, дифтонг, егоїзм, організація, педагог, Ріга, трагедія, фігура* й ін., але *аґент, аґітація, аґроном, Арагонія, бравнінґ, Брюґґе, Гамбурґ, Гегель, гідальго, гуґеноти, Гюго, ґарантія, Ґаронна, ґвардія, Ґвінея, Ґергард, Ґете, Ґеттінґен, ґібеліни, ґірлянда, ґлявберова сіль, ґлядіятор, ґнайс, Ґольфштром, Ґранада, ґрандіозний, Ґріґ, ґума, Ґустав, дириґент, елеґантний, інтеліґент, ліґвіст, міґрація, Чікаго* і т. ін.

Чуже Ф

§ 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): *факт, франц(у)з, форма, фунт, фабрика, фанатизм, фантазія, фаховий, фамілія, фундамент, фотографія, філософія, філологія, фундатор, фалшивий, фосфор, фінанси, реферат, офіціяльний, професор, реформа, Гаммерфест, Фавст* і т. ін.

Грецьке ϑ (th)

§ 57. Грецьке ϑ (*th*) передаємо через **т** (а не через ф): не тільки *театр, теологія, бібліотека, теорія, метода, атеїзм,* але й *патос, етер, катедра, міт, орфографія, аритметика, дитирамб, логаритм, етіопський, Пітагор, Атени, Корінт, Метод(і)й* і т. ін.

Так само: *Теофан, Теодор, Теодосій,* але *Федір* (рідше *Хведір*), *Тимофій, Афон* (рідше *Атос*), *Хома*. Та коли ці йменння відносяться до людей Західньої Европи, то теж вживаємо *Тома, Теодор*.

Грецьке β

§ **58.** Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: ***Вавилóн, Васúль, Варвáра, Візантíя, Віфлеéм*** (юдейський), *херувúм, сúмвол, диáвол, амвóн* (й *амбóна*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через **б**: *Арáбія, базилíка, бíблія, бібліотéка, базáльт, алябáстер, Бакх, бакхáнка, бакханáлія, барбарúзм, бáрбар* (і *вáрвар*), *Тéби, Бетлегéм* (в Америці).

С — З у чужих словах

§ **59.** Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: *Сóфія, Васúль, Настáсія, філосóфія, софíст, теосóфія, просóдія, семасіолóгія*, також *гексáметр, дисентéрія*; але *фрáза, фáза, бáза, гіпóтеза, бальзáм, фíзика, фантáзія, Азія.*

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенсúвний, емúльсія, претéнсія, університéт, карусéля*, але *презúмпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *песéта, Венесуéла, Вальпараíсо, Росáріо, Веляскес.*

Англійське w

§ **60.** Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): ***Вайлд*** (не Уальд), ***Вайт*** (не Уайт), ***Велз*** (не Уельс), ***Вітман*** (не Уітман), ***Віклеф*** (не Уїклеф), ***Вестмінстер*** (не Уестмінстер), *ват, кіловáт* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні

§ **61.** У чужих словах приголосні не подвоюємо: *акумуля́ція, апарáт, асимілювáти, балáст, белетрúстика, грýпа, жирáфа, ідилíчний, інтелектуáльний, комýна, сýма, територія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *áввa, барóкко, брýттo, бýлла, вáнна, вíлла, галлó, геéнна, дóнна, мадóнна, мáнна, мóтто, нéтто, осáнна, рáвві* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Ґарóнна, Шíллер, Мю́ллер, Нíцца, Андóрра, Аннам, Едда, Мéкка, Дíккенс, Марóкко, Аллáх, Пáтті, Тáссо, Ганнóвер, Страдéлла, Ґáллія, Ціммерман, Сіéрра, Едéсса, Шеффíлд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх виводних словах: *ґалліцúзм* (від *Ґаллія*), *марожкáнець, шеффíлдський* тощо, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андóрський, едéський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і

§ 62. Чужомовне *і (у)* в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

І (ія, іе, ію...)

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

а) У початку слова: *Історія, Імперія, ідея, інститут, Італія, Ісландія* і т. ін. Пор. § 3₂.

б) Після всіх приголосн. перед голосн. та **й**, при чім чуже *іа* передаємо через **ія**. *іе* — через **іе**. *іи* — через **ію** (у загальних іменниках), але *іо* через — **іо**: *матеріял, історія, копія, Азія, соціялізм, спеціяльний, мініятюрний, паліятів, амоніяк, діялект* і т. ін.; *авдієнція, гієна, клієнт, п'єтет. Трієст* і т. ін.; *трію́мф, трію́мвірат, ра́діюс, конси́лію́м, ме́дію́м,* але *Кіу-Сіу* і т. ін.; *ембріон, геліотро́п, біоско́п, соціоло́гія, аксіо́ма, Онта́ріо; крите́рій, ра́дій* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйо́зний, курйо́з, бар'є́р, ар'єрга́рд, кар'є́ра, прем'є́р, п'едеста́ль, п'єса, Ф'ю́ме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазіні, Мадзіні, Ціцерон, Россіні, де-Бюсі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філіппо, Прісціян, Ґотфрід, Едінбурґ, Едінберґ, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйпціґ, Альжір, Чікаго, Вашінґтон, Цюріх, Мадрід, Брістол, Ґібральтар, Бірмінгем, Вікторія, Гімалая, Пекін, Берлін, Мітава, Віннінеґ, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Наґасакі, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі* і т. ін. (інша річ *Анди, Вогези, Кордільєри* тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з **и** пишемо такі слова, як *Америка, Африка, Париж, Рига, Єгипет.*

Примітка. У вивідних словах від назов із **і** це **і** зберігається: *вашінґтонський, обесінець* і т. ін.

ґ) У всіх інших випадках після **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х**, (у тім числі й у наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний . . .**). *білет, вівісе́кція, гігієна, кіно́, ліга, міт, нігілізм, пілот, офіціоз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціялізм, економіст, комунізм, техні́к, техні́ка, техні́кум, технічний, академік, академічний, публіка, тропік, тропічний, графік, графічний, бакхічний, філософічний, кубічний* і т. ін.

Примітка. Так само й у наростках при слов'янських пнях: *службі́ст, украї́ні́ст, боротьбі́зм* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях **и**: *митрополи́т, євангє́лик, епи́скоп, като́лик.*

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Ка́їн, руї́на, егоїст, Енеї́да, прозаїк, прозаїчний, архаїзм, теїн, наївний, целюльоїд* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформува́ти, преісторичний, заінтересува́ти* і т. ін. Пор. § 4.

И

2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *дире́ктор, методи́ст, методи́ка, методи́чний, тип, тира́н, університе́т, маркси́ст, пропози́ція, ци́фра, енциклопе́дія, режи́м, масажи́ст, шифр, чичеро́не, речитати́в, експеримє́нт, терори́ст, матема́тик, математи́чний, фізика, істори́чний* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *журі́, попурі́, колібрі́, парі́, гаракірі́, ефе́нді́, мерсі́.*

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлорі́т* (при *хлора́т*), *етін* (при *ети́н*), *бензі́л* (при *бензи́л*) і т. ін.

Чужі еа, иа, оа, ие, ео й ін.

§ 63. Чужі сполучення *еа, иа* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: *іде́я, але́я, епопе́я, Псіхе́я, ста́туя, Ге́нуя* і т. ін., але *Бенуа́, Андре́а, Франсуа́* і т. ін.

В інших випадках сполучення *еа, иа* (франц. *oi*), а також завсіди *ао, оа, ае, ие, ое, ео, ии, ио* не змінюємо: *ідеа́льний, дуалі́зм, зуа́в, індивідуа́льний, вуа́ль, будуа́р, аксесуа́р, експлуата́ція, како́, каолі́н, Фігерба, боа́, коалі́ція, фаето́н, реа́кція, дуе́ль, пое́т, дуумвірат, індивіду́ум, віртуо́з* і т. ін.

Але: *проє́кт, ребстр, геє́нна.*

Щодо **ія, іє, ію, іо** з чужих *іа, іе, іи, іо*, то див. § 62_{16}.

Грецьке η

§ 64. Грецьке *η* в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополи́т, псалти́р, Ярина, Дмитро́*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргія, критерій, телегра́ф, систе́ма, атле́т, оркестра, аритме́тика, бібліоте́ка, гегемо́нія* і т. ін., а так само *Атени* (не Афини), *етер* (не ефір), *амнестія* (не амністія), *магне́т* (не магнит), *хе́мія* (і *альхе́мія*) і т. ін.

Чуже е в початку слова

§ 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через **е** (а не є): *Євро́па, европе́йський, Евпато́рія, Ефра́т* (не Євфрат), *епіде́мія, епізо́д, евакуа́ція, егоїзм, експеримéнт, е́тика, есте́тика, ефе́кт, етногра́фія, ене́ргія, еконо́мія, еква́тор, Еспа́нія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євге́н, еретик* (із *αἱρετικός*), *Єгипет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. eu, німецьке ö, англ. u

§ 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер, Сент-Бев, Тепфер, Ґете, Шлецер, Бернс, Дéфферін* і т. ін.

Франц. u, німецьке ü

§ 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́, бюро́, бюдже́т, бюст, вестибю́ль, жюрі́, купю́ра, меню́, нокти́юрн, нюа́нс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́ргер, Дю́рінг, Дюссельдорф, Любек, Мюнцер, Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **ґ**, **к**, **х**, **р**, **ж**, **ч**, **ш** перед йотованими голосними: *мар'я́ж, суб'є́кт, об'є́кт, Барб'є́, Жюр'є́н де ля Ґрав'е́р, К'ю, Руж'є́, Кюв'є́, В'єн, П'ємо́нт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйонде́лло* і т. ін. Див. іще § 62_{16} та §§ 6 і $15_{1,2}$.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Алямбе́р, д'Аннунціо, д'Акоста, О'Коннель, О'Коннор* і т. ін.

НЬЙО, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах

§ 69. Після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйо́н, мільйо́н, компаньйо́н, павільйо́н, медальйо́н, мільярд, коньяк, віньє́та, альянс, марсельєза, рельєф, імброльйо, пеньюа́р, адьюта́нт, адьюнкт, коньюнкту́ра, Тальйо́ні, Севіньє́, Тьєр, Вальян, Ґарньє́, Вальядолі́д, Тардьє́, Севі́лья, Мольє́р, Ґотьє́, Коліньї, Лявуазьє́, Жюсьє́* й ін. Також: *акомпаньюва́ти*. Але див. § 68.

Дифтонг au, ou, eu

§ 70. Дифтонг *au* й *ou* передаємо через **ав** (**яв**) і **ов**: *Авґуст, Австрія, авдито́рія, авдіє́нція, автограф, аргона́вт, гавптва́хта, ґля́вберова сіль, льока́вт, бра́вінґ, павперізм, равт, фа́вна, Фавст* (не Фауст), *Га́вптман, Павлі, Павльсон,*

Штравс, Макс Нордав, Австерліц, Гавф, Ґавс, Кавтський, Бічер-Стов, Бернард Шов і т. ін.

Але звичайно *Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Ґебауер, Тоуер, Соуер* і т. ін.

Дифтонг *еи* передаємо через **ев**: *неврастенія, невролоґія, невтральний, невтралітет* і т. ін., але нім. *еи* через **ой**: *Нойман* (Neumann), *Ойтінґ* (Euting) і т. ін., також *Фоербах* (Feuerbach).

Німецьке еі

§ **71.** Німецький (і голяндський) дифтонг *еі* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л**—**яй** (а не ей): *Айнштайн, Айхенвальд, Вайнгольд, Гайне, ляйбґвардія, ляйтмотив, Ляйбніц, Ляйпціґ, Швайцарія, Штайнталь, Шляйхер, Фан Вайк, Фан Дайк, Райн, райнвайн, портвайн* і т. ін.

Французьке -eur, -aire тощо

§ **72.** Французькі наростки *-eur, -aire* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: *акціонер, антрепренер, ґувернер, контролер, мародер, місіонер, монтер, парляментер, партнер, режисер, резонер* і т. ін.

Так само: *офіцер, інженер*, але *дезертир, касир, командир, кірасир*.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *актор, доктор, інструктор, репетитор* і т. ін. (як також *секретар, нотар* тощо).

Закінчення -тр, -др і -тер, -дер

§ **73.** У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др**: *аребметр, барометр, гігрометр, гексаметр, діяметр, динамометр, термометр, ребстр, семестр, секвестр, театр, центр, пюпітр*, і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер, -дер**: *Олександер, бурмістер, маґістер, міністер, циліндер* і деякі інші.

Ґ перед голосними у початку слова

§ **74.** У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове **ґ**: *ґарфа* (частіше *арфа*), *Геллада, гістерія, гістеричний, гомонім, гієрогліф, гіпохондрія, готель, ґумор, гелоти, гагіографія, галябарда, гебраїка, галло, Ганнібаль, Гамількар, Гадріян* (рим. імпер.).

Але: *історія, ангар, омар*.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ **75.** Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі

іменники латинського походження на **-ум (-юм)** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенарóдній референ́дум, університе́тський кольóквіюм, меморáндум, фóрум* і т. ін., або такі, як *декадáнс, алья́нс, преферáнс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь—тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алькóв* чи *алькóва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *áвто, бюрó, депó, кінó, мóтто, пальтó, піяні́но, трюмó, сáго, ці́церо*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е**, **є**, як от: *купе́, негліже́, декольте́, турне́, кольє́, Гáйне, Туапсе́* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *пóні, комі́, рáвві, Поті* і т. ін.

3. Усі на **у**, **ю**: *какадý, кенґурý, інтерв'ю́, Анжý, Лупуле́ску* і т. ін.

4. *брýтто, нéтто, пóрто, сóльо, трíо, фрáнко, сáльдо, рáдіо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі йменння, як *Золя́, Ісіланді, Каподістрія*, див. § 80.

IV

ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

Жіночі прізвища

§ **77.** В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб*, *Ніс*, *Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростком **-ова** (**-ева, -єва**): *Ганна Чубова*, *Чубової*, *Чубовій*, *товаришка Носова*, *Шевченкова*, *Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін.— див. § 20_{26}.

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб, Ганні Чуб*, *з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товаришці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стале прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Степовий	*Степова*
Задорожній	*Задорожня*

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Гаврилів	*Гаврилова*
Ковалів	*Ковалева*
Паліїв	*Палієва*
Кузьмин	*Кузьмина*
Надіїн	*Надіїна*

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-**, **-ев-**, **-єв-**, **-ів-**, **-їв-**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-**, **-їв-**, а решта з'явилась головним чином під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а**, **-я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін., хоч, знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметниковій на **-ина** (**-їна**): *Малинчина, Малинчиної . . .*, *Гамаліїна* (від *Гамалія*) і т. ін.— див. § 20₁₉.

Чоловічі прізвища

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова** (**-ева**, **-єва**) або **-ина** (**-їна**), то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз*, *Андрієнкова — Андрієнко*, *Шевцева — Швець*, *Сивошапчина — Сивошапка* і т. ін.— порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів** (**-їв**), **-ин** (**-їн**): *Морозів*, *Андрієнків*, *Сивошапчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на **-ова** (**-ева**, **-єва**), **-ина** (**-їна**) в основі має чоловіче йменння *Петро, Іван*, *Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів*, *Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий*, *Чернявська — Чернявський* і т. ін.— порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а**, **-я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін.— пор. 1в.

Як відмінюються прізвища

§ **78.** Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів**, **-їв**, **-ин**, **-їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	*Гаврилів*	*Бутвин*
Кл. ф.	*Гаврилів*	*Бутвине*
Род.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Дав.	*Гаврилову* (не Гавриловому)	*Бутвинові*
Знах.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Орудн.	*Гавриловим*	*Бутвином*
Місц.	*при Гаврилову* (або *Гаврилові*)	*при Бутвині* (або *Бутвинові*)

Множина (для всіх родів)

Наз.-Кл.	*Гаврилови* (не Гаврилові)	*Бутвині* (не Бутвині)
Род.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Дав.	*Гавриловим*	*Бутвинам*
Знах.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Орудн.	*Гавриловими*	*Бутвинами*
Місц.	*при Гаврилових*	*при Бутвинах*

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова, у Марії Петрової, з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко, Івана Лободюченка, з Іваном Лободюченком, Іванові Петровичеві (Петровичу) Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю

§ **79.** Найважніші правила щодо правопису російських, білоруських, польських, чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після **ж**, **ч**, **ш**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** перед йотованими голосними зберігаємо **ь**: *Зінов'єв, Прокоф'єв, Юр'єв, Лук'янов, Ульянов, Полозьєв, Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов.*

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький Пяст,* пишемо без апострофа.

ґ — г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське й ін. *g* передаємо українським **ґ**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Турґенєв, Ґастєв, Неґош, Ґловацький, Яґіч* і т. ін., але *Гавлічек, Багдановіч* і т. ін.

-ський, -цький 3. Закінчення російських прізвищ **-ский**, **-цкий**, білор. **-скі**, **-цкі**, польських **-ski**, **-скі**, чеських **-ský**, **-cký** передаємо українськими **-ський**, **-цький**: *Карський, Троцький, Кринський, Палацький (Palacký)* і т. ін.

Але російські прізвища на **-ской**, **-цкой** так і передаємо: *Донской, Трубецкой (Донского . . .)*.

-ІЧ, -ІН, -ІК -ИЧ, -ИН, -ИК. 4. Закінчення російських прізвищ **-ич**, **-ин**, білоруських **-іч**, польських **-icz**, сербських **-ић**, чеських **-ік** тощо передаємо через **-іч**, **-ін** (**-їн**), **-ік**: *Засуліч, Яґіч, Міцкєвіч, Караджіч, Пушкін, Чаплиґін, Державін, Ленін, Пипін, Софіїн, Ільїн, Льосік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після ж, ш в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Ґаршин* і т. ін.

-ЕК 5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек (Їречка), Гавлічек* і т. ін.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов** (**-ёв**, **-ьов**) та **-ев** передаємо через **-ов** (**-ьов**, **-йов**) та **-єв**, **-ев**: *Крилóв, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пуґачов, Муравйов, Некрасов, Татіщев, Цонев, Мірчев, Аракчеєв, Порфір'єв, Князєв, Ґолубєв* і т. ін.

-ИЙ, -Н 7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый**, **-ий** передаємо українським **-ий**: *Бєлий, Ґорький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-у**, чеськ. **-ý** звичайно через **-и**: *Гартни, Бяли* (пол.), *Біли* (чех) і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Половой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники *(Толстого . . .)*, як і інші *(Бялого . . .)*.

Є — Е, І — И 8. Російське й білоруське **-е**, польське **-ie** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр.: *Бєдний, Рєпін, Грибоєдов, Авдєєв, Рилєєв, Турґєнєв, Недзельський* і т. ін., але також і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.,: *Воскресенський, Веселовський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщев, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкєвіч, Пілсудський* і т. ін., хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі «Правопис чужих слів» (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же іменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембурґ — без Рози Люксембурґ* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паґаніні, Мірабо, Гайне, Ґете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Берéстя* (а не Брест-Литовський), *Ромéн* (а не Ромни), *Прилýка* (а не Прилуки) *Лубнí* (а не Лубни), *Вóвча* (а не Вовчанськ), *Санджáр* (а не Сенжари), *Замóстя, Миропíлля, Рівне, Підкарпáття, Подíлля, Ков'яги, Підгíрна, Вíнниця, Чернíгів, Галичинá, Прип'ять* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ів, -івка, -івський

1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не -ов (після голосних та ', звичайно, **-їв**): *Хáрків, Львів, Крилів, Зóлочів, Рогачíв, Хвáстів, Сéднів, Бердúчів, Уланів, Хмелів, Київ, Чугуїв, Миколаїв, Зміїв, Мліїв* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харкóва, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20_{26}.

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харковóм, за Чугуєвóм* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-ївка**): *Картівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів** (**-їв**), напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріїв-*

ський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське**, **-цьке** (а не -ськ, -цьк): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова**, **-ева**. **-ина**, або **-ове**, **-еве**, **-ине**, або **-ів**, **-ин** за місцевою вимовою (а не -ово, -ево, -ино): *Шляхова, Демурина, Сталіне, Синельників, Виповзів, Святбшин* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на -ая: *Лозова, Весела, Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назов на -ое вживаються закінчення на **-е** (**-є**): *Погоріле (село), Кругле, Копане, Красне, Жовте, Веселе, Підгородне* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозової, у Погорілому* і т. ін.

-ПІЛЬ 4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не -поль): *Тернопіль, Ольвіопіль, Мелітопіль, Томашпіль, Олександропіль, Вишнопіль, Ямпіль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: *з Тернополя, під Ольвіополем* і т. ін.

-ИН 5. Назви на **-ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: *з Кобрина, під Чигирином, Гайсином* і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ **82**. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуґа, Беоґрад, Разґрад* і т. ін., хоч більш засвоєні із **г**: *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Уґліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков, Авґустов, Цеханов, Ґрабов, Ґвлчев, Брудзев, Ґельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Мінськ, Ґлуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сараєво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: *з Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євєц, Єлєц, Повєнєц, Болєславєц, Стариця, Бжезниця, Подгоріца, Маріца, Струміца, Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

7. *Пєнза, Мєзєнь, Вєтлуґа, Нєсвіж, Рибінськ, Жиліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры), *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (ч. Košice), *Домбровиці* (п. Dąbrowice), *Біскупиці, Бялобжеґи* і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені **губні**, **шелесні** або **р** передаємо з **ь**: *Обь, Пєрмь, Кємь, Кєрчь, Твєрь* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твєрі* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Северная Двина), *Льодовий океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін. *).

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі «Правопис чужих слів» (§§ 54 — 76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел **), напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

---

*) Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance)* і т. ін.

**) У згоді з побажанням міжнародніх географічних конґресів.

V

ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ПОМІЧНІ ПРИ АЛЬФАБЕТІ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ

КРАПКА [.]

§ **84**. 1. Крапка ставиться в кінці речення-розповіді, а також у кінці інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-розповідей (обниження голосу в кінці й павза):

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене самі, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок. (М. Коцюбинський).

Примітка. З декоративною метою на обгортках книг, на вивісках тощо після написів крапки часто не ставлять.

2. Крапка ставиться як знак недокінченого на письмі (звичайного, відомого) слова, при чім в середині слова́ скорочуються тільки на приголосних: *5 м. (метрів), 4 карб. (карбованці), і т. ін. (таке інше).*

3. Крапка ставиться після цифр, коли вони визначають рядові числівники: *1. раз (= 1-ий раз* або *перший раз)* і т. ін.

ЗНАК ОКЛИКУ [!]

§ **85**. Знак оклику ставиться в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-окликів (підвищеним голосом):

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Л. Українка).
Земле! Як тепло нам із тобою! (М. Рильський).

Примітка. Підвищена супроти звичайної окликової інтонації окликова інтонація віддається знаками !! або й !!!

ЗНАК ПИТАННЯ [?]

§ **86**. Знак питання ставиться в кінці речення-питання, а також інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-питань (дуже підвищеним голосом на одному слові):

Так ти кажеш,
Що бачив криницю Москалеву? Що ще й досі
Беруть з неї воду? (Т. Шевченко).

Примітка 1. Підвищена супроти звичайної питальної інтонації питальна інтонація віддається знаками ?? або й ???

Примітка 2. Складна інтонація оклику-питання віддається знаками !? або ?!

КОМА [,]

§ **87**. 1. В межах речення:

а) Кома ставиться поміж однорядними членами речення, тобто такими, що вимовляються однаковим типом тону з протягом і запинками поміж ними:

Гнуться, гнуться, гнуться верби. (О. Олесь).
Гармидер, галас, гам у гаї. (Т. Шевченко).
Витанцьовують, сміються дзвінко, дзвінко молотки. (М. Хвильовий).
І вперше очима іншими поглянув на небо, на землю, на себе. (П. Тичина).
Затремтіло щось людське, м'яке в старім серці пророка. (Ів. Франко).

Якщо поміж однорядними членами речення є сполучник **і** (**й**) або **та** (=**і**), то коми поміж ними не ставиться; коли сполучники ці повторюються, то кома ставиться або ні як до вимови; коли ж **і** або **та** вживаються більш двох разів між однорядними членами речення, то кома ставиться:

А десь гармати б'ють тривожно і невпинно. (В. Сосюра).
Наносили землі та й додому пішли. (Т. Шевченко).
І там, і тут, і скрізь погано. (Т. Шевченко).

Перед іншими сполучниками (**а, аж, але, або, ба, бо, та** (=**але**), **то, то й, чи, ні, хоч, як** тощо) майже завжди ставиться кома, як того вимагає вимова:

Нехай ні жар, ні холод не спинить вас. (Ів. Франко).
Душею він дитя, хоч голову схилив. (Ів. Франко).

Били, а не вчили. (Т. Шевченко).

Як не їв, то й не облизуйся. (Нар. присл.).

А дядько летить, аж спотикається. (С. Васильченко).

Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилось: ніде ні крику, ні гуку. (П. Мирний).

Родився на Підгір'ї, ба і ріс в Підгір'ї. (О. Федькович).

б) Відокремлені (голосом) члени речення відділяються комами:

А хто ж, могутній, заборонить встати й нам од сна? (Г. Чупринка).

Щоб нас, безборонних, скеля не давила. (В. Ґренджа-Донський).

По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу. (С. Васильченко).

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю. (П. Мирний).

На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях. (П. Мирний).

в) Прикладка відділяється комами, якщо вимовляється тоном відокремлених членів речення:

Та й йому, Климові, на старість добре б було. (С. Васильченко).

Там жайворонок, лірник одинокий, зайняв відрадну серцю вишину. (П. Куліш).

Прикладка з сполучними словами **або, чи, тобто, як от (от як)** завсіди відділяється комами:

Глитай, або павук. (М. Кропивницький).

г) Вставні слова (не зв'язані з членами речення) здебільшого відділяються комами:

А під лісом край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко).

Ви десь, мабуть, не з наших сіл. (П. Тичина).

Звичайно, крадене. (Т. Шевченко).

Вставні слова з ознаками речення (дієслово, назовний відмінок іменника) завсіди відділяються комами:

Прийшлось сусідові, мовляв, хоч сядь та й плач. (Є. Гребінка).

В недолі, кажуть, звільна час минає. (Ів. Франко).

Між ними, звісна річ, і Антонович. (С. Єфремов).

ґ) Кличні форми іменників із залежними від них словами виділяються комами (коли не знаком оклику — див. § 85):

Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди! (П. Тичина).
Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним.
(П. Тичина).

д) Вигукові слова виділяються комами (коли що не знаком оклику — див. § 85):

Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах! (П. Тичина).
О, не втечеш ти нікуди без мене. (О. Олесь).

Примітка. Коли вигукові слова тісно в'яжуться (у вимові) з дальшими словами, то й комою не розділяються — (див. приклад під ґ).

е) Дієприслівникові сполучення виділяються комами, бо вони звичайно й вимовою відокремлюються:

А сам, вернувшися в будинки, своє лахміття позбирав.
(Ів. Котляревський).
Не спитавши броду, не лізь у воду. (Нар. присл.).

Також після сполучників, коли вони відносяться не до дієприслівникових словосполучень, останні виділяються комами:

Прислухáлись і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері. (М. Коцюбинський).

Але комами не виділяються дієприслівникові словосполучення в таких випадках, як:

Те ж він сказав і повернувшись із школи.

Не виділяються звичайно й дієприслівники без додаткових слів:

Співають ідучи дівчата. (Т. Шевченко).

Примітка. Коли підмет буває поміж членами дієприслівникового сполучення, то кома ставиться лише в кінці сполучення, як того вимагає вимова:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить.
(Т. Шевченко).

2. Поміж реченнями:

а) Речення від речення при всякій вимові й інтонації відділяється комою, коли не іншим знаком (див. §§ 84, 85, 86):

Заспівають на колишній голос кобзарі, і затужать у розпутті матері. (В. Поліщук).
І день іде, і ніч іде. (Т. Шевченко).

Сичі в гаю перекликались, та ясен раз-у-раз скрипів. (Т. Шевченко).

І світає, і смеркає. (Т. Шевченко).

б) Додаткові підрядні речення з характерним підвищенням голосу на кінці головного й павзою перед сполучними словами (**бо, аж, хто, що, щоб, де, коли, відкіля, як, який** та ін.) відділяються комою, як також і тоді, коли підрядне речення стоїть перед головним:

І спішить туди, де дніє. (Ів. Франко).

Квартири їхньої добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумають, що дім порожній. (М. Коцюбинський).

Щоб жити, він життя і волю власну й силу за хліба кусник продає. (Ів. Франко).

Що робив, те робив я до краю. (Б. Грінченко).

Я це зробив тому́, що інак не міг виїхати.

Я це зробів, тому що інак не міг виїхати.

в) Неповні речення з сполучниками **мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж, буцім, що** (=**наче**) виділяються комами:

Дощ по листі, як спогад, шумить. (М. Рильський).

Над містом зойки і плачі, немов з перини пір'я. (П. Тичина).

Над товстими, як у негрів, губами стирчали руді вуси. (Ів. Нечуй-Левицький).

СЕРЕДНИК [;]

§ **88**. Середник ставиться поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак менший за крапку й більший за кóму (див. §§ 84 і 87):

З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... (П. Мирний).

ДВОКРАПКА [:]

§ **89**. Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіді (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення).

Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити таку саму інтонацію:

Стрепенулась зграя, закричала біла: „Тут гниле повітря, тут вода гнила!“ (О. Олесь).

За скелями починало яснíти: світало вже. (С. Васильченко).

Мені все сниться: сонце, співи і ви, і день весняний. (П. Тичина).

Благословенні: матерія і просторонь, число і міра. (П. Тичина).

Більше логічне значіння двокрапки в таких випадках, як:

Ах! що зрівняється з мукою тою: жити на людях зовсім самотою? (А. Кримський).

РИСКА [—]

§ 90. Риска ставиться поміж реченнями й членами речення (в середині речення), коли треба відзначити дуже піднесений і раптом обірваний голос між ними й довгу павзу. Часто це буває, коли в реченні пропускається якесь слово.

Рисками виділяються й відокремлені та вставні слова й речення, коли вони різко відокремлюються голосом:

Книга — морська глибина. (Ів. Франко).

Замість квіток — шаблі, списи виблискують в долині. (П. Тичина).

І хоч не раз — признáюся — ставати
Я на котурни моднії любив,
Але тепер... (М. Рильський).

А за ґратами та замками стиха шуміло — гула
там підборжана молода сила. (С. Васильченко).

Див. іще § 93_1 Примітка.

ДУЖКИ [( )]

§ 91. У дужки беруться вставні слова, словосполучення й речення, коли що їх треба читати обниженим тихим голосом і прискорено (також уваги, підзаголовки, пояснення):

І гавкає Рябко, щоб москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. (П. Гулак-Артемовський).

В Західній Україні (Галичині) звісні кілька випадків такого похорону, але вже без могильних насипів (такі звісні й далі в Західній Європі). (М. Грушевський).

КРАПКИ [...]

§ 92. Крапки ставляться на місці перерваної або недокінченої мови:

Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають... Москва... бори, сніги і... Єнісей... (Т. Шевченко).

Примітка. Коли наводять цитату з середини речення чи уступу, то крапки ставлять перед цитатою.

ЛАПКИ [„ “]

§ 93. В лапки береться:

1. Чужа пряма мова, при чім крапка ставиться після лапок, інші знаки (!?...) перед лапками. У перерваній вставним реченням чужій мові лапки ставляться лише в початку й на кінці:

І сон-трава не проспала, словечко сказала: „Він з дурною головою не має покою“. (Л. Глібів).

Альта плаче: „Тяжко жити. Я сохну, сохну...“
(Т. Шевченко).

„Хай чабан — усі гукнули — за отамана буде!“ (П. Тичина).

Примітка. Коли записується розмова двох чи більш осіб, то лапок звичайно не пишуть, а мову однієї особи від других відділяють рискою.

2. Власні назви літературних творів, фабрик, пароплавів тощо, особливо коли треба відзначити ті слова як власні:

На сімнадцятому році Марко прочитав „Кобзаря“.
(Б. Грінченко).

3. Ті слова, що їх не вважають за свої, як от наведення з книг, іронічні вирази, малопоширені новотвори:

А „патріот, убогих брат“ дочку й теличку однімає у мужика. (Т. Шевченко).

Зграї гарпій проклятих, що звуться „навіщо“, „куди“, мою душу жеруть. (М. Вороний).

Примітка. У наведеннях тощо можна ставити й спрощені лапки , ‘: *‚навіщо‘.*

РОЗДІЛКА [-]

§ **94**. Розділка (дефіс) є знак проміжного письма між письмом нарізно й укупі.

З розділкою пишуться:

1. Складені слова типу *селянин-незаможник*, *дівич-вечір*, *багат-вечір*, *люби-мене*, *кінець-кінцем*, *сяк-так*, *вряди-годи*, *будь-що-будь*, *раз-у-раз*, *помалу-малу*, *одним-одна*, *хліб-сіль*, *батько-мати*, *сам-самісінький*, *сумний-невеселий*, *грає-виграває*, *білий-білий*, *дзвенить-сміється*, *Австро-Угорщина*, *Чехо-Словаччина*, *соціяльно-економічний*, *робітничо-селянський* і т. ін.

Примітка 1. На випадок сумніву щодо напису складеного слова (вкупі чи з розділкою) добре оглядатися на наголос: коли складене слово вимовляється з одним наголосом, то це вказує на тісний зв'язок частин, і писати таке слово слід укупі. Коли ж у складеному слові два наголоси, то й писати його краще з розділкою, напр.: *першоря́дний*, *красномо́вний*, *жовтогоря́чий*, *золотове́рхий*, але *сі́льсько-господа́рський*, *архітекту́рно-будіве́льний*, *істори́чно-філологі́чний* і т. ін.

Примітка 2. не звичайно пишеться окремо, коли що значить заперечення, або (зрідка) вкупі, якщо увіходить у склад слова: *нена́видіти*, *необа́чний*, *зне́стяму*, *зне́хотя*, *невже́*, *нево́ля*, *неоха́йність*, *не́люб*, *нерухо́мо*, *нещода́вно*, *нездýжати*, *недо́брий*, *нема́є* (прислівн.), але *не ма́є* (дієслово), *недобача́ти („недобача́ю тро́хи“)*, але *не добача́ти („не добача́ю в цім по́милки“)* і т. ін.

2. Приростки в таких випадках:

а) *По-на́шому*, *по-ва́шому*, *по-сво́єму*, *по-німе́цькому*, *по-п'я́ному*, *по-дурно́му* і т. ін.

б) *З-над*, *з-під*, *з-поміж*, *з-за (із-за)*, *з-попід*, *з-посеред* (але *поміж*, *поза*, *попід*, *понад*, *поперед*, *посеред*, *задля*, *заради*).

Примітка 1. В інших випадках **з**, **по**, **в**, **під**... вживаються то як прийменники (*з білою*, *по хаті*...), то як приростки (з дієсловами й прислівниками). Отже треба писати: *зокре́ма*, *поча́сти*, *попро́сту*, *завви́шки*, *відко́ли*, *відто́ді*, *відра́зу*, *упе́рше*, *удру́ге*, *вде́сятеро*, *удво́є*, *відни́ні*, *дотепе́р*, *відсього́дні*, *пони́ні*, *на́довго*, *зго́рда*, *зма́лку*, *згре́цька*, *зніме́цька*, *сти́ха* і т. ін.

Щодо розрізнення прислівників та іменників з прийменниками, себто таких написів, як ***уку́пі*** (прислівник) і ***у ку́пі*** (іменник), ***наси́лу — на си́лу***, ***додо́му — до до́му***, ***спочáтку — з почáтку***, ***догори́ — до гори́*** тощо, то треба брати на увагу таке: коли відчувається, що в подібному сполученні іменник загубив первісне значіння (особливо матеріяльне), то це вже буде прислівник (тобто прийменник тут уже буде приростком), напр., ***підня́в го́лову догори́ — під'ї́хав до гори́***, ***жили́ ми тоді́ вку́пі — ї́жаки́ жили́***

в ку́пі *хми́зу, він* ***наси́лу*** *дійшо́в до* ***ха́ти*** *— не покладайся* ***на си́лу***, *поверну́вся з Німе́ччини* ***додо́му*** (не значить обов'язково «дім») — *підійшо́в* ***до до́му*** (тобто «до хати»), ***спочáтку*** *я ні́чо́го, не розумі́в —* ***з почáтку*** *ве́ресня іде́ дощ.*

Яскравою ознакою іменника з прийменником супроти схожого прислівника виступає те, що з іменником можуть в'язатися додаткові слова, напр., *під'і́хав до гори́ — під'і́хав до* ***крито́ї*** *гори́, підійшо́в до до́му — підійшо́в до до́му свого́* ***сусі́ди*** і т. ін.

У сумнівних випадках краще писати окремо: *не до смаку́* і т. ін.

Примітка 2. Разом пишуться приростки у таких прислівниках, як *попе́рше, подру́ге, потре́тє . . .* (але *по-1, по-2 . . .*).

3. Деякі інші формальні слова (частки): *о́сь-як, і́н-як, о́н-як, о́т-як, о́сь-який, і́н-який, о́т-який, будь-яки́й.*

Примітка. Але разом треба писати **аби-, -будь, -небудь, де-, як-, що-**: *аби́хто, аби́що, аби́де, аби́куди, аби́який, хтобу́дь, щобу́дь кудибу́дь, хтонебу́дь, денебу́дь, де́хто, де́котрий* (див. § 45), *якнайкра́щий, щонайду́жчий, щодня́, щороку, щомісяця, щонеді́лі, аббщо, то́що, по́кищо* і т. ін.

Навпаки, окремо пишемо **бо, но, таки, то, же (ж), би (б)** в таких випадках, як: *іді́ть бо, кажи́ но, ті́м таки, він би то, казали́ б то, каза́в же, казали́ ж* і т. ін., хоч разом у таких словах: *отже, адже, ма́йже, ніже, теж* (сполучник, не плутати його з займенником *те ж*), *також* (прислівник *так же*), *авжеж* (не плутати з *а вже ж*), *атож* (не плутати з *а то ж*), *тож, отож, бож, абож, аніж; аби, себто, цебто, тобто, щоб* (сполучник, не плутати його з займенником *що б*), *якби* (спол., не плутати його з прислівником *як би*), *якщо, ніби, нібито, щодо, щождо.*

4. Українські закінчення до неукраїнських слів, у таких випадках, як із Przegląd-a Polsk-ого, у Times-і і т. ін.

ЗНАК НАГОЛОСУ [́]

§ 95. Знак наголосу треба ставити тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, міняючи своє значіння:

Ми схо́дили на гору. — Ми сходи́ли на гору.

Слід ставити знак наголосу й на маловідомих словах, як наприклад, на льокалізмах.

ЗАГАЛЬНА УВАГА ДО РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

§ 96. Вже з накреслених правил уживання розділових знаків не раз було видно, що правила ці часто базуються на суб'єктивних підставах, що часто в тій самій фразі може бути то кома, то середник; то двокрапка, то риска; то в комах якесь слово, то без них і т. ін.

Отже таким чином і не всі ці правила в усіх подробицях являються загальнообов'язковими.

Це треба мати на увазі, видаючи чужі твори, особливо поетичні, де пунктуаційний суб'єктивізм авторів повинен стояти вище за правописний педантизм.

ЯК ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА

§ 97. Переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: *о-бід, на-дія, наді-я, сно-вида, снови-да, гай-ком, пов-ний, роз-битий, Дніпр-ельстан, най-активнішний, пере-йшов, ве-сти* (або *вес-ти*), *на-збирати* (або *наз-бирати*) і т. ін.

Переносячи, не можна розривати **дз** і **дж**, коли вони значать один звук, а також **йо**, **ьо**: *відро-дження, кукуру-дза, га-йок, пе-ньок.*

VI

ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА

А

Азбука. *Абе́тка.*
Алфавит. *Альфабе́т.*
Апостроф. *Апо́строф, про́тинка.*
Ассимиляция. *Асиміля́ція, уподі́бнення.*
Аффикс. *Афі́кс.*
Аффриката. *Африка́та.*

Б

Беглый (звук). *Вцпадни́й (звук).*
Безличный. 1. (глагол). *Неособо́вий (дієсло́во).*
2. (предложение). *Безпідмето́вий (ре́чення).*
Бесформенный. *Безфо́рмний.*
Благозвучие. *Доброзву́чність.*
Будущий. *Майбу́тній.*
Буква. *Лі́тера, бу́ква.*
Буква прописная. *Вели́ка лі́тера, вели́ка бу́ква.*
Буква строчная. *Мала́ лі́тера, мала́ бу́ква.*

В

Вводный (слово, предложение). *Вставни́й (сло́во, ре́чення).*
Вещественный. *Матеріяльний.*
Взаимный. *Взаємний.*
Взрывной. *Проривни́й.*
Вид. *Вид.*
Винительный. *Знахідни́й.*
Винословный. *Причино́вий.*
Возвратный. *Зворо́тний.*
Вопрос. *Пита́ння.*
Вопросительное предложение. *Ре́чення-пита́ння, пита́льне ре́чення.*
Вопросительный. *Пита́льний.*
Вопросительный знак. *Пита́льник, знак пита́ння.*
Восклицательное предложение. *Ре́чення-о́клик, окли́чне ре́чення.*
Восклицательный знак. *Окли́чник, знак о́клику.*
Восходящий (ударение). *Підносни́й (на́голос).*
Время. *Час.*
Временной. *Часо́вий.*
Вспомогательный. *Помічни́й.*
Вставка. *Вста́вка.*
Вставной. *Вставни́й.*
Второстепенный. *Другоря́дний.*
Выпадение. *Ви́пад.*

Г

Главный. *Головни́й.*
Глагол. *Дієсло́во* (множ. *дієслова́*).
Глагольный. *Дієсло́вний.*
Гласный. *Го́лосни́й, голосі́вка.*
Глухой. *Глухи́й.*
Гортанный. *Горта́нний.*
Грамматика. *Грама́тика.*
Грамматический. *Грама́тичний.*
Губной. *Губни́й.*

Д

Давнопрошедший. *Передмину́лий.*
Дательный. *Дава́льний.*
Двоеточие. *Двокра́пка.*
Двойственное число. *Двоїна́.*
Двугласный. *Дво́звук, дифто́нг.*

Двусложный. *Двоскладо́вий.*
Двучленный. *Двочлено́вий.*
Деепричастие. *Дієприсло́вник.*
Деепричастный. *Дієприсло́вніко́вий.*
Действие. *Дія.*
Действительный (залог). *Прями́й (стан).*
Диссимиляция. *Дисиміля́ція, розподі́бнення.*
Дифтонг. Див. Двугласный.
Длительный. *Протяжни́й.*
Долгий. *До́вгий.*
Дополнение. *Іменніко́вий дода́ток.*
Дополнительный. *Додатко́вий.*
Дробный. *Дробови́й.*

Е

Единственное число. *Однина́.*

Ж

Женский род. *Жіно́чий рід.*

З

Зависимость. *Зале́жність.*
Заднеязычный. *Задньопіднебі́нний.*
Заднеязычный. *Задньоязико́вий.*
Закрытый. *Закри́тий.*
Залог. *Стан.*
Запятая. *Ко́ма.*
Звательный (форма, падеж). *Кли́чний (фо́рма, ві́дмінок).*
Звонкий. *Дзві́нкий.*
Звук. *Звук.*
Звукоподражание. *Звуконасліду́вання.*
Звукоподражательный. *Звуконасліду́вний.*
Зияние. *Ро́ззів.*
Знак. *Знак.*
Знак вопроса. Днв. Вопросительный знак.
Знак восклицания. Днв. Восклицательный знак.
Знак переноса. Див. Черточка.
Знак препинания. *Розділо́вий знак.*
Знаменательный. *Знаме́нний.*
Зубной. *Зубни́й.*

И

Изменение. *Змі́на.*
Изменение по падежам. *Ві́дмі́на, ві́дмі́нювання.*
Изменяемый. *Змі́нний.*
Изъявительное наклонение. *Дійсний спо́сіб.*
Именительный. *Назовни́й.*
Именной. *Іме́нний.*
Имя. *Ім'я́.*
Интонация. *Інтона́ція.*
Исключение. *Ви́няток*

К

Кавычки. *Лапки́.*
Качественный. *Яки́сний.*
Количественный. *Кі́лькі́сний.*
Конечный звук. *Кінце́вий звук, ви́звук.*
Конкретный. *Конкре́тний.*
Коренной. *Корінни́й.*
Корень. *Ко́рінь* (род. *ко́реня*).
Косвенный (падеж, вопрос, речь). *Непрями́й (ві́дмінок, пита́ння, мо́ва).*
Красная строка. *Нови́й ряді́к.*
Краткий. *Коро́ткий.*

Л

Ласкательное имя. *Пестли́ве ім'я́.*
Лицо (первое, второе, третье). *Осо́ба (пе́рша, дру́га, тре́тя).*
Личный (глагол, местоимение). *Особо́вий (дієсло́во, займе́нник).*

М

Мгновенный. *Раптови́й.*
Междометие. *Ви́гук.*
Местоимение. *Займе́нник.*
Многократный. *Многоразо́вий.*
Многосложный. *Многоскладо́вий.*
Многоточие. *Крапки́.*
Множественное число. *Множина́.*
Монофтонг. *Одно́звук, монофто́нг.*
Морфология. *Морфоло́гія.*
Мужеский род. *Чоловічий рід.*
Мягкий. *М'яки́й.*
Мягкий знак. *Єрчик, знак м'я́кшення.*

Н

Надстрочный. *Надрядко́вий.*
Наклонение. *Спо́сіб* (род. *спо́собу*).
Наречие. *1. Нарі́ччя (дія́лект) 2. Прислі́вник.*
Нарицательное имя. *Зага́льне ім'я́.*

Настоящий. *Тепе́рішній.*
Начальный звук. *Початко́вий звук, на́звук.*
Начинательный. *Почина́льний.*
Небо, -ный. *Пі́днебі́ння, -ний.*
Недостаточный. *Недоста́тній.*
Неизменяемый. *Нез.мі́нний.*
Неодушевленный. *Неживи́й.*
Неопределенная глагольная форма (наклонение). *Дієйме́нник.*
Неопределенный (член, местоимение). *Неозна́чений (член, займе́нник).*
Непереходный (глагол). *Неперехі́дній (дієсло́во).*
Нераспространенный. *Непоши́рений.*
Несклоняемый. *Невідмі́нюваний.*
Неслоговой. *Нескладови́й.*
Несовершенный. *Недоко́наний.*
Неспрягаемый. *Невідмі́нюваний.*
Неударяемый. *Ненаголо́шений.*
Нисходящий (ударение). *Спадни́й (на́голос).*
Носовой. *Носови́й.*

О

Оборот. *Зворо́т.*
Обособленный. *Відокре́млений.*
Образование (слов, форм). *Тво́рення* або *утво́рення (слів, форм).*
Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели). *Прислівнико́вий дода́ток (чи́ну, мі́сця, ча́су, ці́лі).*
Однократный. *Одноразо́вий.*
Однородный. *Одноря́дний.*
Односложный. *Односклadóвий.*
Одушевленный. *Живи́й.*
Окончание. *Заки́нчення.*
Описательный. *Описо́вий.*
Определение. *Прикметнико́вий дода́ток.*
Определенный (член, местоимение). *Означений (член, займе́нник).*
Определительный. *Означа́льний.*
Орфография. *Правопис* (род. *правопису*), *орфогра́фія.*
Орфоэпия. *Ортое́пія.*
Основа. *1. Пень. 2. Осно́ва.*
Отвлеченный. *Абстра́ктний.*
Отглагольный. *Віддієсло́вний.*
Отименный. *Відіме́нний.*
Открытый. *Відкри́тий.*
Относительный. *Відно́сний.*
Отрицание. *Запере́чення.*
Отрицательный. *Запере́чний.*

П

Падеж. *Ві́дмінок.*
Пауза. *Па́уза, за́пинка.*
Первообразный. *Пе́рвісний.*
Перенос. *Перене́сення.*
Перестановка. *Перемі́щення, переста́но́ва.*
Переходный. *Перехі́дний.*
Перечислительный. *Перелічний.*
Плавный. *Плавки́й.*
Повелительное наклонение. *Наказо́вий спо́сіб.*
Повествовательное предложение. *Ре́чення-ро́зповідь, розповідне́ ре́чення.*
Повествовательный. *Розповідний.*
Повторительный (о глаголе). *Наворотний* (про *дієсло́во*).
Повышение. *Підви́щення, підне́сення.*
Подлежащее. *Пі́дмет, суб'єкт.*
Подстрочный. *Підря́дко́вий.*
Подчинение. *Підря́дність, упідря́дженість.*
Подчиненный. *Підря́дний, упідря́дже́ний.*
Подчинять(ся). *Підря́джувати(ся), упідря́джувати(ся).*
Полногласие. *Повно́голос.*
Положительная степень. *Пе́рший* або *звича́йний сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Порядковое числительное. *Рядови́й числи́вник.*
Порядок. *Поря́док.*
Последовательность. *Послідо́вність, насту́пність.*
Правильный. *1. Пра́вильний. 2. Попра́вний.*
Правописание. *Правопис.*
Праязык. *Прамо́ва, праязи́к.*
Превосходная степень. *Тре́тій* або *найви́щий сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Предлог, -жный. *Прийме́нник, -ковий.*

Предложение. *Ре́чення.*
Предложный (падеж). *Місце́вий (ві́дмінок).*
Представка. Див. Приставка.
Придаточное предложение. *Підря́дне ре́чення.*
Придыхание, -тельный. *Прида́их, -о́вий.*
Признак. *Озна́ка.*
Прилагательное. *Прикме́тник.*
Приложение. *При́кладка.*
Примыкание. *Прилега́ння.*
Приставка (представка). *При́росток, префі́кс.*
Притяжательный. *Присві́йний.*
Причастие. *Дієприкме́тник.*
Производный. *Вивідни́й.*
Производство (слов). *Тво́рення* або *утво́рення (слів).*
Произношение. *Вимо́ва.*
Простой. *Про́стий.*
Противительный. *Протиста́вний.*
Прошедший. *Мину́лий.*
Прямая речь. *Пряма́ мо́ва.*
Пунктуация. *Пункту́а́ція.*

Р

Разделительный. *Розділо́вий.*
Раз'единительный. *Розлучни́й.*
Распространенный. *Поши́рений.*
Расчленить, -енный. *Розчленува́ти, -о́ваний.*
Род. *Рі́д.*
Родительный. *Родови́й.*

С

Свистящий. *Свистови́й.*
Связка. *Зв'я́зка.*
Связь. *Зв'язо́к.*
Синтаксис. *Синта́кса, складня́.*
Синтаксический. *Синтакси́чний.*
Сказуемое. *При́судок* (род. *при́судка*), *предика́т.*
Склонение. *1. Відмі́на (тверда́, м'яка́ відмі́на) 2. Відмі́нювання.*
Склонять(ся). *Відмі́нювати(ся).*
Скобки. *Дужки́.*
Слитное предложение. *Стя́гнене ре́чення.*
Слово. *Сло́во.*
Словоизменение. *Словозмі́на.*
Словообразование. *1. Словотві́р. 2. Словотво́рення.*
Словосочетание. *Словосполу́чення.*
Слог. *Скла́д.*
Слоговой. *Складови́й.*
Сложный. *Складни́й.*
Служебный. *Службо́вий.*
Смягчение. *М'я́кшення.*
Собирательный. *Збі́рни́й.*
Собственный. *Вла́сний.*
Совершенный. *Доко́наний.*
Совершенный вид. *Доко́наний ви́д*, часом *доко́наність*
Согласный (звук). *При́голосний (звук)*, *при́голосівка.*
Согласование. *Зго́дження, узго́дження.*
Согласовывать(ся). *Згоджувати(ся), узго́джувати(ся).*
Соединительный. *Сполучни́й.*
Соподчиненный. *Супідря́дний.*
Сослагательное наклонение. *Умо́вний спо́сіб.*
Составная часть. *Скла́дова́на.*
Составной. *Скла́дений.*
Сочетание. *Сполу́чення.*
Сочинение (предложений). *Суря́дність (ре́чень).*
Сочиненный. *Суря́дний.*
Союз. *Сполу́чник.*
Спрягать(ся). *Відмі́нювати(ся).*
Спряжение. *Дієві́дмі́на, відмі́нювання дієслі́в.*
Сравнительная степень. *Дру́гий* або *ви́щий сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Средний род. *Нія́кий рі́д.*
Степень сравнения. *Сту́пінь порівня́ння* (род. *сту́пеня*).
Страдательный (залог). *Перемний (стан).*
Строка. *Ряд о́к.*
Строчный. *Рядкови́й.*
Суффикс. *На́ріст, суфі́кс.*
Существительное (имя). *Іме́нник.*

Т

Твердый. *Твердий.*
Творительный. *Оруднии́й.*

Тире. *Ри́ска.*
Тон. *Тон.*
Точка. *Кра́пка.*
Точка с запятой. *Сере́дник.*

У

Увеличительное имя. *Збі́льшене, згрубі́ле ім'я́.*
Ударение. *На́голос.*
Удвоение. *Подво́єння.*
Указательный. *Вказівни́й.*
Уменьшительное имя. *Зме́ншене, здрібні́ле ім'я́.*
Уничижительное имя. *Зневажливе ім'я́.*
Управление. *Керува́ння.*
Управляющий. *Керівни́й.*
Усилительный. *Підсильни́й.*
Условный. *Умо́вний.*
Уступительный. *Допусто́вий.*
Утвердительный. *Ствердни́й.*

Ф

Фонетика. *Звучня́, фоне́тика.*
Фраза. *Фра́за.*
Фрикативный. *Проти́снений, фрикати́вний.*

Ч

Частица, -чный. *Ча́стка, -о́вий.*
Часть речи. *Части́на мо́ви.*
Чередование. *Чергува́ння.*
Черточка (дефис, знак переноса). *Ро́здільна.*
Числительное (имя). *Числі́вник.*
Число. *Число́.*
Член. *1. Член. 2. Арти́кул* або *родівни́к*
Членораздельный. *Розчлено́ваний.*

Ш

Шипящий. *Шелесни́й.*
Шумный. *Шумки́й.*

Я

Язык. *Мо́ва, язи́к.*
Языковедение. *Мовозна́вство, язикозна́вство.*
Языковой. *Мо́вний, язико́вий.*
Язычный. *Язико́вий.*

УКРАЇНСЬКО - РОСІЙСЬКА

А

Абе́тка. Азбука.
Абстра́ктний. Отвлеченный.
Альфабе́т. Алфавит.
Апо́строф. Апостроф.
Арти́кул (родівни́к). Член.
Асиміля́ція. Ассимиляция.
Афі́кс. Аффикс.
Африка́та. Аффриката.

Б

Безпідмето́вий (ре́чення). Безличный (предложение).
Безфо́рмний. Бесформенный.
Бу́ква. Див. *Лі́тера.*

В

Вели́ка лі́тера, бу́ква. Буква прописная.
Взає́мний. Взаимный.
Вивідни́й. Производный.
Ви́гук. Междометие.
Вид. Вид.
Ви́звук. Див. *Кінце́вий звук.*
Вимо́ва. Произношение.
Ви́нятоκ. Исключение.
Ви́пад. Выпадение.
Випадни́й (звук). Беглый (звук).
Ви́щий сту́пінь. Див. *Дру́гий сту́пінь.*
Віддієсло́вний. Отглагольный.
Відіме́нний. Отименный.
Відкри́тий. Открытый.
Відмі́на. 1. Склонение (первое, второе...). 2. Изменение по падежам.
Відмі́нок. Падеж.
Відмі́нювання. 1. Склонение, изменение по падежам. 2. Спряжение.
Відмі́нювати(ся). 1. Склонять(ся), 2. Спрягать(ся).
Відно́сний. Относительный.
Відокре́млений. Обособленный.
Вказівни́й. Указательный.
Вла́сний. Собственный.
Вста́вка. Вставка.
Вставни́й (сло́во, ре́чення). Вводный (слово, предложение).
Вставни́й. Вставной.

Г

Глухи́й. Глухой.
Головни́й. Главный.
Голосі́вка. Див. *Голосни́й.*
Голосни́й. Гласный.
Го́ртанний. Гортанный.
Грама́тика. Грамматика.
Грамати́чний. Грамматический.
Губни́й. Губной.

Д

Дава́льний. Дательный.
Дво́звук. Двугласный.
Двої́на́. Двойственное число.
Двокра́пка. Двоеточие.
Двоскладо́вий. Двусложный.
Двочлено́вий. Двучленный.
Дзвінки́й. Звонкий.
Дисиміля́ція. Диссимиляция.
Дифто́нг. Див. *Дво́звук.*
Дієвідмі́на (відмі́нювання дієсло́ів). Спряжение.
Дієйме́нник. Неопределенная глагольная форма (наклонение).
Дієприкме́тник. Причастие.
Дієприсло́вник. Деепричастие.
Дієприсловніко́вий. Деепричастный.

Дієслівний. Глагольный.
Дієсло́во (множ. *дієслова́*). Глагол.
Дійсний спо́сіб. Из'явительное наклонение.
Дія. Действие.
Доброзву́чність. Благозвучие.
До́вгий. Долгий.
Додатко́вий. Дополнительный.
Доко́наний. Совершенный.
Доко́наність. Совершенный вид.
Допусто́вий. Уступительный.
Дробовий. Дробный.
Дру́гий сту́пінь. Сравнительная степень.
Другоря́дний. Второстепенный.
Дужки́. Скобки.

Є

Єрчик. Мягкий знак.

Ж

Живи́й. Одушевленный.
Жіно́чий рід. Женский род.

З

Зага́льне ім'я́. Нарицательное имя.
Задньопіднебі́нний. Задненебный.
Задньоязико́вий. Заднеязычный.
Займе́нник. Местоимение.
Закі́нчення. Окончание.
Закри́тий. Закрытый.
Зале́жність. Зависимость.
Запере́чення. Отрицание.
Запере́чний. Отрицательный.
За́пинка. Див. *Па́вза.*
Збі́льшене ім'я́. Увеличительное имя.
Збі́рний. Собирательный.
Звича́йний сту́пінь. Див. *Пе́рший сту́пінь.*
Зворо́т. Оборот.
Зворо́тний. Возвратный.
Звук. Звук.
Звуконасліду́вальний. Звукоподражательный.
Звуконасліду́вання. Звукоподражание.
Звучня́. Фонетика.
Зв'я́зка. Связка.
Зв'язо́к. Связь.
Згодження. Согласование.
Згоджувати(ся). Согласовывать(ся).
Згрубі́ле ім'я́. Див. *Збі́льшене ім'я́.*
Здрібні́ле ім'я́. Див. *Зме́ншене ім'я́.*
Зме́ншене ім'я́. Уменьшительное имя.
Змі́на. Изменение.
Змі́нний. Изменяемый.
Знак. Знак.
Знак м'я́кшення. Див. *Єрчик.*
Знак о́клику. Див. *Окли́чник.*
Знак пита́ння. Див. *Пита́льник.*
Знаме́нний. Знаменательный.
Знахідни́й. Винительный.
Зневажливе ім'я́. Уничижительное имя.
Зубни́й. Зубной.

І

Име́нний. Именной.
Име́нник. Существительное (имя).
Іменнико́вий дода́ток. Дополнение.
Ім'я́. Имя.
Інтона́ція. Интонация.

К

Керівни́й. Управляющий.
Керува́ння. Управление.
Кі́лькісний. Количественный.
Кінце́вий звук. Конечный звук.
Кли́чний (фо́рма, ві́дмінок). Звательный (форма, падеж).
Ко́ма. Запятая.
Конкре́тний. Конкретный.
Корінни́й. Коренной.
Ко́рінь (род. *ко́реня*). Корень.
Коро́ткий. Краткий.
Кра́пка. Точка.
Крапки́. Многоточие.

Л

Лапки́. Кавычки.
Лі́тера. Буква.

М

Майбу́тній. Будущий.
Мала́ лі́тера, бу́ква. Буква строчная.
Матері́яльний. Вещественный.
Мину́лий. Прошедший.
Місце́вий (ві́дмінок). Предложный (падеж).
Многоразо́вий. Многократный.

Многоскладо́вий. Многосложный.
Множина́. Множественное число.
Мо́ва. Язык.
Мо́вний. Языковой.
Мовозна́вство. Языковедение.
Монофто́нг. Див. *Одно́звук.*
Морфоло́гія. Морфология.
М'яки́й. Мягкий.
М'я́кшення. Смягчение.

Н

Наворотни́й (про *дієсло́во*). Повторительный (о глаголе).
На́голос. Ударение.
Надрядко́вий. Надстрочный.
На́звук. Див. *Початко́вий звук.*
Назовни́й. Именительный.
Найви́щий сту́пінь. Див. *Тре́тій сту́пінь.*
Наказо́вий спо́сіб. Повелительное наклонение.
Нарі́ччя (діяле́кт). Наречие (диалект).
На́росток. Суффикс.
Насту́пність. Див. *Послідо́вність.*
Невідмі́нюваний. 1. Несклоняемый. 2. Неспрягаемый.
Недоко́наний. Несовершенный.
Недоста́тній. Недостаточный.
Неживи́й. Неодушевленный.
Незмі́нний. Неизменяемый.
Ненаголо́шений. Неударяемый.
Неозна́чений (член, займе́нник). Неопределенный (член, местоимение).
Неособо́вий (дієсло́во). Безличный (глагол).
Неперехідни́й (дієсло́во). Непереходный (глагол).
Непоши́рений. Нераспространенный.
Непрями́й (ві́дмінок, пита́ння, мо́ва). Косвенный (падеж, вопрос, речь).
Нескладови́й. Неслоговой.
Ніяки́й рід. Средний род.
Нови́й рядо́к. Красная строка.
Носови́й. Носовой.

О

Однина́. Единственное число.
Одно́звук. Монофтонг.
Одноразо́вий. Однократный.
Одноря́дний. Однородный.
Односкладо́вий. Односложный.
Озна́ка. Признак.
Означа́льний. Определительный.
Озна́чений (член, займе́нник). Определенный (член, местоимение).
Окли́чне ре́чення. Див. *Ре́чення-о́клик.*
Окли́чник. Восклицательный знак.
Описо́вий. Описательный.
Ортогра́фія. Орфография.
Ортоє́пія. Орфоэпия.
Ору́дний. Творительный.
Осно́ва. Основа.
Осо́ба (пе́рша, дру́га, тре́тя). Лицо (первое, второе, третье).
Особо́вий (дієсло́во, займе́нник). Личный (глагол, местоимение).

П

Па́вза. Пауза.
Пень. Основа.
Пе́рвісний. Первообразный.
Передмину́лий. Давнопрошедший.
Переє́мний (стан). Страдательный (залог).
Перелічни́й. Перечислительный.
Переміщення. Перестановка.
Перене́сення. Перенос.
Перестано́ва. Див. *Переміщення.*
Перехідни́й. Переходный.
Пе́рший сту́пінь. Положительная степень.
Пестли́ве ім'я́. Ласкательное имя.
Пита́льне ре́чення. Див. *Ре́чення-пита́ння.*
Пита́льний. Вопросительный.
Пита́льник. Вопросительный знак.
Пита́ння. Вопрос.
Підви́щення. Повышение.
Пі́дмет. Подлежащее.
Піднебі́ння, -ний. Небо, -ный.
Підне́сення. Див. *Підви́щення.*
Підносни́й (на́голос). Восходящий (ударение).
Підря́джувати(ся). Подчинять(ся).
Підрядко́вий. Подстрочный.

Підря́дне ре́чення. Придаточное предложение.
Підря́дний. Подчиненный.
Підря́дність. Подчинение.
Підси́льний. Усилительный.
Пли́вкий. Плавный.
Повного́лос. Полногласие.
Подво́єння. Удвоение.
Помі́чний. Вспомогательный.
Попра́вний. Правильный.
Поря́док. Порядок.
Послідо́вність. Последовательность.
Початко́вий звук. Начальный звук.
Почина́льний. Начинательный.
Поши́рений. Распространенный.
Пра́вильний. Правильный.
Правопи́с (род. *правопи́су*). Правописание, орфография.
Прамо́ва. Праязык.
Праязи́к. Див. *Прамо́ва.*
Предика́т. Див. *При́судок.*
Префі́кс. Див. *При́росток.*
При́голосівка. Див. *При́голосний.*
При́голосний (звук). Согласный (звук).
При́дих, -о́вий. Придыхание, -тельний.
Прийме́нник, -о́вий. Предлог, -жный.
При́кладка. Приложение.
Прикме́тник. Прилагательное.
Прикметнико́вий дода́ток. Определение.
Прилега́ння. Примыкание.
При́росток. Приставка (представка).
Присві́йний. Притяжательный.
Прислі́вник. Наречие.
Прислівнико́вий дода́ток (чи́ну, мі́сця, ча́су, мі́ри). Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели).
При́судок (род. *при́судка*). Сказуемое.
Причино́вий. Винословный.
Проривни́й. Взрывной.
Про́стий. Простой.
Про́тинка. Див. *Апо́строф.*
Проти́сненний. Фрикативный.
Протиста́вний. Противительный.
Протяжни́й. Длительный.
Пряма́ мо́ва. Прямая речь.
Прями́й (стан). Действительный (залог).
Пунктуа́ція. Пунктуация.

Р

Раптово́вий. Мгновенный.
Ре́чення. Предложение.
Ре́чення-о́клик. Восклицательное предложение.
Ре́чення-пита́ння. Вопросительное предложение.
Ре́чення-ро́зповідь. Повествовательное предложение.
Ри́ска. Тире.
Рід. Род.
Родівни́к. Див. *Арти́кул.*
Родови́й. Родительный.
Ро́зділька. Черточка (дефис, знак переноса).
Роздільо́вий. Разделительный.
Роздільо́вий знак. Знак препинания.
Ро́ззів. Зияние.
Розлучни́й. Раз'единительный.
Розповідне́ ре́чення. Див. *Ре́чення-ро́зповідь.*
Розповідни́й. Повествовательный.
Розподі́бнення. Див. *Дисимиля́ція.*
Розчленова́ний. Членораздельный.
Розчленува́ти, -о́ваний. Расчленить, -енный.
Рядкови́й. Строчный.
Рядови́й числі́вник. Порядковое числительное.
Ряд́ок. Строка.

С

Свистови́й. Свистящий.
Сере́дник. Точка с запятой.
Синта́кса. Синтаксис.
Синтакси́чний. Синтаксический.
Склад. Слог.
Скла́дений. Составной.
Складни́й. Сложный.
Складня́. Див. *Синта́кса.*
Складови́й. Слоговой.
Складови́на. Составная часть.
Сло́во. Слово.
Словозмі́на. Словоизменение.
Словосполу́чення. Словосочетание.
Словотві́р. Словообразование.
Словотво́рення. Словообразование.

Службо́вий. Служебный.
Спадни́й (на́голос). Нисходящий (ударение).
Сполу́чення. Сочетание.
Сполучни́й. Соединительный.
Сполу́чник. Союз.
Спо́сіб (род. *спо́собу*). Наклонение.
Стан. Залог.
Ствердни́й. Утвердительный.
Сту́пінь порівня́ння. Степень сравнения.
Стя́гнене ре́чення. Слитное предложение.
Суб'є́кт. Див. *Пі́дмет.*
Супідря́дний. Соподчиненный.
Суря́дний. Сочиненный.
Суря́дність (ре́чень). Сочинение (предложений).
Суфі́кс. Див. *На́росток.*

Т

Твердо́й. Твердый.
Твбрення (слів, форм). Образование, производство (слов, форм).
Тепе́рішній. Настоящий.
Тон. Тон.
Тре́тій сту́пінь. Превосходная степень.

У

Узго́дження. Див. *Згбдження.*
Узгбджувати(ся). Див. *Згбджувати(ся).*
Умо́вний. Условный.
Умо́вний спо́сіб. Сослагательное наклонение.
Упідря́дження. Див. *Пі́дря́дний.*
Упідря́дженість. Див. *Підря́дність.*
Упідря́джувати(ся). Див. *Пі́дря́джувати(ся).*
Уподі́бнення. Див. *Асиміля́ція.*
Утво́рення (слів, форм). Див. *Твбрення.*

Ф

Фоне́тика. Див. *Звучня́.*
Фра́за. Фраза.
Фрикати́вний. Див. *Протя́снений.*

Ч

Час. Время.
Часо́вий. Временной.
Части́на мо́ви. Часть речи.
Ча́стка, -о́вий. Частица, -ный.
Чергува́ння. Чередование.
Числі́вник. Числительное (имя).
Число́. Число.
Член. Член.
Чоловічий рід. Мужеский род.

Ш

Шелесни́й Шипящий.
Шумки́й. Шумный.

Я

Язи́к. Див. *Мо́ва.*
Язико́вий. 1. Язычный. 2. Языковой.
Язикозна́вство. Див. *Мовозна́вство.*
Я́кісний. Качественный.